

Rein Veidenann
ESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSKRIITIKA
1958 - 1972
SUURE KIRJANDUSEGA. METOD. POEETIKA
Kandidaadiväitekiri
Juhendaja: fil.kand.M.Kalda

ENSV TEADUSTE AKADEEMIA KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

Rein Veidemann

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSKRIITIKA 1958 - 1972 (SUHE
KIRJANDUSEGA. MEETOD. POETIKA.)

Kandidaadiväitekiri

Juhendaja: filoloogikandidaat

Maie Kalda

Tallinn 1984

SISSEJUHATUS

Probleemiseade. Esitatav väitekiri taotleb anda protsessuaalse läbilõike eesti nõukogude kirjanduskriitikast aastail 1958-1972. Nimetatud ajalõik tähistab olulisi muutusi eesti nõukogude kirjanduse lähiminevikus: vabanemist 1950. aastate algul valitsenud ühekülgselt inimesekäsitusest, sotsiaalse optimismi ja sotsiaalkriitilise alge kvalitatiivselt uut avaldumist nii luules kui ka proosas 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate esimesel poolel (kodanikuluule, väikekodanluse kriitika ning lähimineviku sotsiaalsete protsesside mõtestamine); filosoofilisuse süvenemist ja luulekujundi semantilist avardumist 1960. aastate keskel ning teisel poolel; olemuslike nihkeid proosa struktuuris (sisemonoloogi ja assotsiatiivse alge kasv, ajaplaanide vahetumine, kontsentreeritud kujutamine jms.) - kõige selle tulemuseks oli individuaalsete väljenduslaadide rohkus ning kogu kirjanduspildi mitmekesisustumine. Väitekirja põhiprobleemi võibki siis sõnastada küsimusena, mil määral ja kuidas peegeldus muutuv kirjandusprotsess oma aja kirjanduskriitikas. Sellele probleemküsimusele vastuse otsimise käigus ilmneb aga ühtlasi iseloomulik kirjandusteadvuse* arengus vaadeldaval perioodil, samuti ka

* Kirjandusteadvus on ühiskondliku teadvuse kui ühiskonna pealisehituse avaldumise üks erivorme, hõlmates endasse ühelt poolt konkreetsetes sotsiaalsetes oludes stiihiliselt kujunevad ettekujutused ja arvamused kirjanduse kohta, teiselt poolt aga ka juba korrastatud kirjandusliku mõtte (resp. kirjandusteaduse).

mitme kriitiku või koguni kriitika suuna (näit. kirjaniku- ja teadlaskriitika) osakaal ja tähendus eesti nõukogude kriitikaloo.

Uurimuse piiraastad on valitud järgmise põhjendusega. Eesti NSV Kirjanike Liidu IV kongress 1958. aasta detsembris ja NSV Liidu Kirjanike Liidu III kongress 1959. aasta mais kujutavad endast Partei XX kongressi (1956) ja erakorralise XXI kongressi (1959) ideede ja otsuste vahetut n.-ö. kirjanduselulist peegeldust; nad tähistavad kogu meie ühiskonna elu murrangulist perioodi (vabane mine isikukultuslikust dogmatismist koos teravneva võitlusega revisionismi vastu, asumine kommunismi laiahaardelise ülesehitamise teele), millest omakorda johtub vajadus anda marginaalseid viiteid ka sellele eelnevasse ajajärku, mis küll mõnevõrra tinglikustab vaatluse lähteaastat. Teisalt, kui aastatel 1954-1958 tegeldakse põhiliselt kirjanduspärandi ümberhindamise ja uustõlgendamisega, siis kirjanike IV kongressi eel ja järel kujuneb kriitika keskseks vaatlusobjektiks kaasaegne kirjandus. 1958. aastast peale võib täheldada ka hinnangukriteeriumide järk-järgulist muutumist. Tähtsustuvad teose elamuslik-kunstiline mõjusus ja autori talent.

Tähendusmahult kitsam, kuid just esitatava töö aspektist oluline on 1972. aasta. NSVL Kirjanike Liidu juhatuse laiendatud pleenumil jaanuaris 1972 tehakse kokkuvõtteid kriitika seisust, samal kuul ilmunud NLKP Keskkomitee otsuses "Kirjandus- ja kunstikriitika" esitatakse kirjanduskriitika edasisse arengusse puutuvate juhtmõtete kõrval ka vajadus põhjalikult uurida kirjanduskriitika teooriat, metodoloogiat ning analüüsida kriitika osa kunstiprotsessis / 7 , 181/. Väitekiri ongi siis reaalseks vastukajaks tõdetud vajadusele, kuid ühtlasi ka Partei kriitikaotsusele eelnevate aastate üldistus.

Historiograafiline notiits. Allikaülevaade. Eesti kirjanduskriitika ajaloo süstemaatilisele uurimisele on saadud asuda alles 1980. aastate algul pärast asjaomase teema " История эстонской литературы и литературной мысли послеоктябрьского периода"

võtmist Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi riiklikku plaani 1981. See ei tähenda aga, nagu poleks eesti kirjandusliku mõtte arengu ning kriitika uurimisega varem tegeldud. Märkimisväärsed eeltööd selles osas on tehtud nii Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvalpule kateedris (V. Alttoa, K. Taev, H. Peep) kui ka ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusajaloo sektoris (E. Säärits, H. Puhvel, E. Nirk, M. Kalda, M. Reinold). "Eesti kirjanduse ajaloo" akadeemilise väljaande (I köide 1965, II 1966, III 1969, IV köite I raamat 1981) koostamini poleks olnud mõeldav, omamata ülevaadet vastaval ajal ilmunud teoste retseptsoonist. Kirjandusliku mõtte arengu jälgimise seisukohast on olulised kõnesolevates köidetes sisalduvad protsessi üldiseloomustused (autoriteks V. Alttoa, E. Nirk, E. Säärits, H. Puhvel, M. Kalda). Kummatigi ei saa need asendada kriitika ajaloo monograafilisi uurimusi, mille kohta seni on võimalik tuua vaid üksikuid näiteid: V. Alttoa "Eesti kriitika 19. sajandil"* (1977), M. Kalda kandidaadiväitekirjast välja kasvanud raamatut "Jaan Käerner kirjanduskriitikuna"** (1964) ~~№ 189~~ ning M. Reinoldi kandi-

* Raamatu kohta ilmunud ainsas arvustuses rõhutatakse selle pedagoogilist suunitletust, mis põhjendab uurimuse teadlikku metodoloogilist kompromissi tüpoloogilise süstematiseerimise ning kronoloogilise materjali korraldatuse vahel /426, 438/.

**

Kõnesolev teos oli esimeseks monograafiliseks uurimuseks eesti kriitika kohta. Selle vastukajades rõhutatakse suurt teadusliku üldistusastet, kuid leitakse põhjust ka oponeeringuteks /296, 308, 309/.

daadiväitekirja " Литературно_критическая деятельность Оскара Уррарта". / 31 / . Pilti täiendavad kriitikaloolised passused H. Siimiskeri lühimonograafias "A.H. Tammsaare" (1962) / 546, 111-114, 144-149/, N. Andreseni lühimonograafiast "Friedebert Tuglas" (1968) / 59, 92-99/ ja E. Siiraku lühimonograafiast "Johannes Semper" (1969) / 552, 147-160/. Suurem osa kriitikaloolistest käsitlestest on jäänud siiski perioodika veergudele või kogumikesse (näit. E. Säarits, E. Prink, R. Põldmäe, M. Kalda, E. Mihkelson, E. Siirak, M. Reinold jt.). See puudutab ka eesti nõukogude kriitika ajaloo käsitlust. Perioodi 1940-1958 kohta on põhjalikke artikleid kirjutanud M. Kalda / 181; 182; 185 /, kuid temalt on ka kirjutisi siinses töös käsitletava perioodi iseloomulike tendentside kohta / 183; 186 / . M. Kalda tehtud eeltöö kõrval on võidud toetuda ka Ü. Tontsu / 596 /, H. Siimiskeri / 544; 542 /, E. Siiraku / 550; 554; 558 /, O. Jõe artiklitele ning kriitika-antoloogiaste retsensioonidele / 137; 143; 203 / . Olulist tuge perioodi kirjandusprotsessi mõistmiseks on võimaldanud filoloogiadoktori kraadi pälvinud N. Basseli monograafia " Типологические связи эстонской советской литературы с литературами других народов. Художественная проза" (eriti III ja V ptk) / 9 / ning P. Liase monograafia "Eesti nõukogude romaan" / 302, 2-37, 57-176/. Eesti nõukogude kirjanduskriitika on olnud uurimisobjektiks ka TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris tehtud diplomitöodes / —————>, osalt on sinne väitekirja autori ~~panit~~ 1974. aastal valminud diplomitöö "Eesti nõukogude kirjanduskriitika 1968-1972" edasiarendus.

Väitekirja empiirilise aluse moodustavad Eesti NSV-s aastail 1958-1972 ilmunud perioodika representatiivses —————>

osas* avaldatud retsensioonid, artiklid, esseed ja kirjanduselu kajastavad kirjutised. Tausta loomise ja võrdluse eesmärgil on silmas peetud aga ka vastaval perioodil ilmunud ühiskondlik-poliitilist publitsistikat ja meie maa sise- ning välispoliitikat puudutavaid dokumente, artikleid, sõnumeid jms. Nii või teisiti, sellest järeldub, et väitekirjas analüüsitakse ning üldistatakse kirjanduselu ja kirjanduse avalikustunud poolt. Kirjanduselu varjatuma külje (teoste siseretsensioonid, võistlusžüriide, Kirjanike Liidu žanrikomisjonide istungite protokollid, teoste ostmise ja raamatukogudest laenutamise statistika, toimetuste kirjavahetus kirjanike ja kriitikutega) osatähtsust ning toimet kirjandusprotsessi ilme kujundamisele ei alahinnata, kuid selles ei nähta ka protsessi liikumapanevat jõudu.

Aktuaalsus. Uudsus. Väitekirja aktuaalsus ja uudsus johtuvad järgnevatest asjaoludest: 1) 1972. aastal ilmunud NLKP Keskkomitee otsus "Kirjandus- ja kunstikriitikast" hoogustas kriitika enesetunnetust, kutsudes esile vajaduse spetsiaalselt uurida kriitika osa kaasaja kirjandusprotsessis ning kirjandusliku mõtte arengus, kuna seni oli piirdunud kirjanduskriitika kui sekundaarse nähtuse

* Mõeldud on siin eeskätt vabariiklikke väljaandeid, ajalehti "Rahva Hääl", "Noorte Hääl", "Sirp ja Vasar", ajakirju "Eesti Kommunist", "Looming", "Keel ja Kirjandus", "Noorus" ning linna- ja rajooni väljaannetest ajalehti "Õhtuleht" ning "Edasi".

eritlemisega* ; 2) 1970. aastate lõpust alates on Eesti NSV kõrgkoolide (TRÜ, TPedI) filoloogiateaduskondade õppeprogrammides üldkursusena kriitika ajalugu, eriseminarides käsitletakse aga kirjanduskriitika teoreetilisi ja praktilisi aspekte - eesti kriitikaloosüsteemiseeritud käsitluse puudumine ja olemasolevate uurimuste sporaadilisus on aga seni takistanud mainitud kursuste ja eriseminaride läbiviimist; 3) väitekirja aktuaalsust põhjendab ta tihe seotus ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi plaanilise ülesandega. Kõige selle kõrval avab aga väitekiri ka uue lähenemiseviisi kriitika uurimiseks, rikastades juba traditsiooniks kujunenud kriitika- ja kirjandusliku mõtte uurimise metoodikat täiendavate võimalustega.

Teoreetilisemetodoloogilised lähtekohad. Objekti analüüsis ja üldistuste tegemisel apelleerib väitekiri dialektilisele meetodile, mis Marxi-Engelsi-Lenini järgi seisneb teatavasti selles, "et ühiskonnale vaadatakse kui elavale, pidevalt arenevale organismile" / 1, 165/. Kirjandusprotsesski areneva ühiskonnaorganismi osana ei saa siis olla mingite mehhaaniliste näitajate summa, vaid objektiivseid seaduspärasusi omav paljudesse eri suundadesse kanduv liikumine. Sünkroonselt peegeldub see liikumine oma kaasaja kirjanduslikus mõtlemises ja kirjanduskriitikas. Siin kerkibki küsimus kirjanduskriitika mõistest ja kohast ühiskondlikus teadvuses.

* Kriitika n.-ö. kõrvalisusest uurimisobjektina tulemus oma korda tõik, et kriitika uurimiseks ei hakatud välja töötama oma spetsiifilist metoodikat, vaid piirduti juba kirjandusprotsessi uurimises kasutatava metodoloogiaga ning instrumentariumiga.

Kriitika defineerimine sõltub suurelt jaolt vaatenurga valikust. Lähenedes kirjanduse aspektist, võib kriitikat käsitada kui kirjanduse kohta kirjutatud kirjandust, niisilgi - metakirjandust.* Kirjandusteaduse aspektist lähenedes nähakse kriitikas ühte kirjandusteaduse kolmest komponendist (kirjanduse ajalugu, kirjandusteooria ja kirjanduskriitika).** Esitatud lähenemisevõimalusi eiramata juhindutakse käesolevas töös peamiselt seisukohast, mis käsitleb kriitikat kui seose reguleerijat kunsti "tootmise" ja "tarbimise" vahel, kui omapäraselt tagasisidemehhanismi ühiskonna kunstielus / 15, 519/. Kriitika seesugune tõlgendamine nihutab esiplaanile kriitika "paratamatu sotsioloogilise iseloomu", mida loetakse marksistliku kriitika üheks põhiliseks tunnusjooneks / 27, 8 /. Sotsioloogilise kõrval on kriitika loomu poolest aga samavõrd ka esteetiline. Viimane johtub kriitika objekti - ilukirjanduse esteetilisest olemusest ja eristab kirjanduskriitikat teistest ühiskonnas levinud kriitikavormidest (poliitilistes diskussioonides kasutatav kriitika, teaduslikud oponeeringud, olmekriitika jms.).

* Sellest, kriitika kõige üldisemast määratlusest lähtutakse "Lühikeses kirjandusentsüklopeedias" fikseeritud definitsioonis: "один из видов лит. творчества" / 20, 254, sub "литературная критика"

** Ka see seisukoht on leidnud kanoonilise fikseeringu (näit. 20, 331, sub "литературоведение", ³²181, sub sub "kirjanduskriitika") 32, 168, sub "критика литературная", 91, 564, ↓

Sotsioloogilise ja esteetilise lahutamatu ühtsus marksistlikus kirjanduskriitikas muudab võimatuks nende aspektide eraldi vaatlu-
se, kui just ei orienteeruta lihtsustamisele. Samuti ei saa mark-
sistlik kirjanduskriitika ise apelleerida ühe või teise olemusliku
külje absolutiseerimisele, muutumata seejuures kas vulgaarsot-
sioloogiliseks või formalistlikuks kriitikaks. Kriitikaurimuste tuu-
ma moodustab niisiis ühe või teise aspekti osakaalu kindlakstegemi-
ne ning kriitika kui tagasisidemehhanismi toimepõhjuste ja -põhi-
mõtete väljaselgitamine.

Kõike seda on väitekirja teostamisel silmas peetud. Lisaks
öeldule juhib järgnevaid arutluskäike ka arusaam, et kriitikagi
on oma sisemuses protsessuaalne nähtus: ta erinevad küljed ja
avaldumisviisid on pidevas üksteist mõjutavas liikumises. Seda lii-
kumist, mis kriitika puhul on suures plaanis taandatav liikumisele
sotsioloogiliselt esteetilisele ja vastupidi, võib võrrelda kirjan-
dusteoses sisu üleminekuga vormiks, vormi tagasimõjuga sisule,
sisu- ja väljendusplaani vastastikuse toimega. Just see asjaolu
põhistab vajaduse osutada kriitikaurimustes senisest enam tähele-
panu ka kriitika poetikale. Kriitika poeetika on kirjanduse ja
kriitika vahelise suhte ning kriitika meetodi kõige elementaarsem
ja konkreetsem avaldumistasand. See ei ole üksnes küsimus kriitika
vormist, sest kriitika poeetika peegeldab sisu niivõrd, kui võrd
iga süsteemi struktuuris jäljendub süsteemi ajalugu / 19, 84 /.
Samuti ei tähenda kriitika poeetika vaatlus piirdumist ainult kee-
leliste väljendusvahendite uurimisega. See hõlmab endasse ka krii-
tiku vaatepunkti, kriitilise teksti kompositsiooni, adreassaadi
jms. problemaatika.

Et väitekirja ühe osana esitatav kriitika poeetika käsitlus

+ Kriitika poeetika on leidnud tähelepanu ja aktsepteerimist uuri-
misainena üleliidulises uurimispraktikaski (näit. 28, 18-24, 9A,)

toobki käibele terve rea meie senises kriitika uurimispraktikas kas hajali esinenud või sootuks puudunud uusi mõisteid, siis peetakse järgnevalt vajalikuks avada nendest tähtsamate sisu juba töösissejuhatuses.

Nii näiteks on kriitiku vaatepunkt tõlgendatav kõige laiemas tähenduses kriitiku mõttelise asendina objekti suhtes. See on kriitilise akti - teose tunnetuse, taasloomise ja hindamise, subjekti ja objekti vahelise protsessi n.-ö. ruumiline näitaja. / 682, 134/. Vaatepunkti valik sõltub kõigepealt sellest, kuidas on kriitik mõistnud kirjanduse (resp. kunsti) funktsioone. Kui interpretatsioonis lähtutakse teose tunnetuslikust väärtusest, siis kriitiku vaatepunkti iseloomustades kõneleme empiirilis-informatiivsest vaatepunktist. Kui selles nähakse esteetilist ja elamuslikku toimet, siis lähenetakse teosele esteetilis-hedonistlikult. Kirjanduse valgustuslik-kasvatuslikku funktsiooni esile tõstev kriitiku vaatepunkt on didaktiline. Kirjanduse funktsioone harmooniliselt ühtsena / 15, 293-296/ käsitava kriitiku vaatepunkti nimetame integreerivaks. Vaatepunkti ruumilisus ilmneb iseäranis selle iseloomustamisel, kas teose arvustamisel lähtutakse teosest endast või teosevälisest (vastavalt tekstikeskne ja kontekstiline vaatepunkt). See on küsimus suunatusest*, milles omakorda peegeldub eespool toodud valik. Nii näiteks on üksnes teose keele, kompositsiooni, tegelaste omavaheliste seoste analüüsiga piirduv arvustus

* Soome kriitika uurija ja teoreetik Markku Huotari on tasandite eristamiseks kasutusele võtnud kirjanduse märgisuhetest lähtuva kolmikjaotuse (kirjanduse süntaksi moodustavad stiil, jutustamistehnika, kompositsioon jne., kirjanduse semantika aine, mo-

tiivid, sündmustik, karakterid, kirjanduse pragmaatika aga kirjanduse märkide suhe ühiskonda ja indiviidi, autoritesse, kriitikasse, lugejasse jne.), kusjuures vastavalt sellele, millest arvustuses kõneldakse, määratakse ka tasand (süntaktiline, semantiline, pragmaatiline). /121, 22-24/. Selle kriitika sisuanalüüsiks vaieldamatult produktiivse meetodi nõrk koht tundub seisnevat kriitiku suunatuse ebamäärasuses. Kui süntaktiliselt tasandilt lähtuvat vaatepunkti võib pidada tekstikeskseks ja pragmaatiliselt lähtuvat kontekstiliseks, siis semantiline tasand võib olla nii üks kui teine. Kirjanduse ainet, karaktereid jms. võidakse redutseerida tegelikkusele, teosevälisele ent võidakse ka analüüsida teosesiselselt. Nii tundubki otstarbekam eristada kõigepealt tekstikesket ja kontekstilist vaatepunkti ja alles siis täpsustada seda süntaktilise, semantilise ja pragmaatilise.

tekstikeskne, kuna aga mingilt erialalt (ajalugu, kirjandusteadus, sotsioloogia, filosoofia jne.) või ühiskonnast (ideoloogiast, poliitikast) lähtuv arvustus esindab kontekstilist vaatepunkti. Üks arvustus võib loomulikult sisaldada mitut vaatepunkti, nii et vaatepunkti iseloomustamisel peame silmas mingi vaatepunkti domineerimist.

Vaatepunkti kitsama tähenduse saame, esitades küsimuse, kes kriitilises tekstis jutustab või kelle nimel jutustatakse (isikuline või umbisikuline, lugejaga identifitseeriv või rolliline, s.t. mingit rolli kujutav, teose tegelast markeeriv vaatepunkt) / 682, 136-137/. Sellest aspektist iseloomustatav kriitika on kas subjektiveeriv või objektiveeriv.* Kokkuvõtvalt iseloomustagu vaatepunkti

* Subjektiveeriv ei võrdu subjekttiivsega, nagu ei saa samastada ka objektiveerivat objekttiivsega, sest ka subjektiveeriv kriitika võib teost interpreteerida piisava objektiiivsusega, samal ajal kui objektiveeriv kriitika ei tarvitse alati olla objektiiivne, s.t. teoselähedane subjektiveeriv kriitika põhineb teadlikult püüal teost isikupäraselt, minalikult käsitleda, objektiveeriv kriitika aga väldib seda, vähendades subjektiiivset alget minimumini. Kui esimene taotleb kassa rääkida, mis eeldab enda kui dialoogi osalise rõhutamist, siis teises prevaleerib eeskätt üleriääkimine (olemasolevate seisukohtade ületamine, üksikute väärtushinnangute ülevaatamine, üldistus). / 678 , 631/

järgmine skeem:

		TASAND		
		KIRJANDUS- TEADVUS	TEOS (OBJEKT)	KRIITIK (SUBJEKT)
VAA TEPUNKTI TÜÜBID	empiirilis- informatiivne			
	esteetilis- hedonistlik	teksti- keskne		objektiveeriv
	didaktiline	kontekstiline		subjektiveeriv
	integreeriv			

Vaatepunkti kõrval moodustab teise olulise probleemiringi kriitika adressaat ja dialogilisus. Põhjus on nimelt selles, et materialiseerudes massikommunikatsioonis (ajakirjandus, raadio, televisioon) väärub kriitika tähelepanu ka kui teade.* Olles loomdasa valdavalt tellimuslik (ajalehtede ja ajakirjade kultuuri- ning kirjandustoimetuste organiseeritud) osutub kommunikatsiooni-kanali toime oluliseks kriitika laadi kujunemisele. Nii erineb päevalehtede toimetuste suhtumine kriitikasse kultuuriajakirjade ja -ajalehtede toimetuste suhtumisest.** Kriitika angažeeritus on

* Kirjanduskriitika kui teate problemaatikat on uuritud alles tagasihoidlikult, rohkem kaudselt massikommunikatsioonivahendite teiste funktsioonide uurimise käigus. Siin tuleb esile tösta M. Lauristini ja tema juhendamisel Tartu Riikliku Ülikooli žurnalistika-kateedris ning osakonnas tehtavat asjaomast tööd.

** Mõnikord võib see viia väljaannete vaheliste süüdistusteni nagu näit. 1960. aastal uuema luule ümber tekkinud poleemikaga seoses / 318 /

üks põhjustest, miks kriitika teatena ei jõua adekvaatselt retsi-
piendini. Ta sisaldab alati toimetusepoolset hoiakut: mõne kirja-
niku teos jääb arvustamata, mõnele kogutakse mitu arvustust,
toimetustes kas hajutatakse või rõhutatakse väiteid-hinnanguid,
tihendatakse või lihtsustatakse teksti jne.* Seega moodustab
kriitik autorina kommunikatsiooni struktuuris üksnes selle lõpp-
lüli, "mis oma tegevuses on suurel määral allutatud massiteabeli-
se institutsiooni üldistele eesmärkidele ning konkreetsetele
rollinõuetele." / 298, 37 / Kommunikaatori mitmeastmelist
ehitust põhjendatakse vajadusega "realiseerida mitte üksikisikute
subjektiivseid püüdlusi, vaid kollektiivseid, ühiskondlikke ees-
märke ja huve" / 298, 37/.

Kriitika vahendavast olemusest tingituna (kriitika ise on
juba teave kunstilisest teabest) tekivad pinged kommunikaatori,
institutsionaliseerituse ja teadete iseloomu tasandil, mis lõpp-
kokkuvõttes taanduvad kunstilise teabelevi ja massilise teabelevi
vahelistele erinevustele. Kaldumine ühele või teisele poole mää-
rab kriitika koha, selle, kas ta on lihtsalt massikommunikatsiooni
üks väljendusvorme või kirjanduse eriliik, mis kasutab massikomu-
nikatsioonivahendeid.

Kriitika (teabe) vastuvõtjat (retsiipienti, auditooriumi) on
võimalik vaadelda kahepoolset. Võib uurida retsiipienti (auditoo-
riumi) ootusi, hoiakuid, orientatsiooni, sotsiaalset struktuuri
ja tehtud järelduste kaudu iseloomustada kriitikat (resp. kriiti-
kuid).** Kuid retsiipientile võib läheneda kriitiku (kommunikaato-
ri) tasandiltki. Retsipient (auditoorium) astub siin esile kui

* Nõnda ei teostu kriitika uurimine - sinne kaasa arvatud -
kunagi puhtalt, vaid n.-ö. vahendatult, koos müraga.

** Efektivsemaks osutuvad siin sotsioloogilised uurimis-
meetodid (ankeetküsitlused jms.).

adressaat, kellele teate vormistamisel mõeldakse. Niisiis on teate vormistamise protsess dialoogiline, milles üks osalistest (teose autor, lugeja, sootsium) on küll reaalne, kuid teate vormistamise hetkel siiski fiktiivne, potentsiaalne, kujuteldav. Dialoogi partneri fiktiivsus on võrreldav ümberkehastumisega malemängupartneri rolli, kus ühe osalise mänguruum sõltub teise käikude ettearvamisest. ~~←~~ ~~→~~ Eristame sisedialoogi (diamonoloogi)* ja välist dialoogi. Sisedialoogi partneriks on kriitik ise, ta "teine mina", kes omakorda esindab ideaalse teose autorit, mõõtes tema seisukohtadega arvustatavat teost. Arvustus on siis diamonoloogi objektiveering. Väliste dialoogi partner on kas arvustatava teose autor, lugeja (kriitik) või sootsium.** Dialoogilisus on tihedas seoses kriitiku vaatepunktiga. Nii näiteks iseloomustab diamonoloog just tekstikeskset vaatepunkti, kuna aga väline dialoog on iseloomulik kontekstilisele vaatepunktile. Ka adressaat nagu vaatepunkt ~~ki~~ võib ühe arvustuse piires muududa.

Tasand, kus kriitika poetika kirjeldatud kategooriad fokuseeruvad, on kriitika keel. See tähendab, et kriitilise teksti

* Diamonoloogi mõiste pärineb V. Biblerilt, kes peab seda üldse loova mõtlemise põhiprintsiibiks. / 10, 9 /

** "Sootsiumi" all mõistame ühiskonna institutsioonide kogumit ja adressaadiks muutub see kriitilises tekstis siis, kui teost arvustades sõnastatakse väärtus- ja hinnangukriteeriume, mida kirjaniku teoses vahetult pole tehtud, või kui tuletatakse meelde kultuuri põhiväärtusi ja kriteeriume, mis sotsiaalses mehhanismis on hakanud nivelleeruma või koguni kaduma, s.t. kui arvustuste kaudu teostatakse kultuurikaitset. /vt. ka 216 /

mingid keeleelemendid (mõisted, terminid, lausungid) ja nende seostamise viis (süntaks) ^{põhijärgel} ~~sest~~ nii vaatepunkti kui ka kriitika adressaadi. Kui ilukirjandus kõneleb erilises keeles, mis ehitatakse argikeele peale kui sekundaarne süsteem / 24, 30-31/, siis tekib küsimus, millises keeles kõneleb kriitika. Teda meta- kirjandusena käsitades võib väita, et ta kasutab ka metakeelt / 37, 29/, mis ei ole aga midagi erilist (vrd. kunstikeelega) ega ka spetsiaalselt konstrueeritud, vaid avaldub interdistsiplinaarselt, mitme teise, peamiselt humanitaarteaduse (ühiskonna- õpetuse, kirjandusteaduse, sotsioloogia, psühholoogia) keele elementide, ilukirjanduse keele ja argikeele pidevalt muutuva koosseisustena. Funktsionaalsetest erinevustest / 71, 195/ tingituna võivad ühe valdkonna keele elemendid hakata kriitilises tekstis domineerima, määrates arvustuse kulu ja hinnangu.

Kõik kirjeldatud teoreetilismetodoloogilised uusused ning iseärasused on mõjutanud ka väitekirja ülesehitust.

Väitekirja ülesehitus ning põhiseisukohad. Väitekirja komponeerimisel on jälgitud deduktiivset printsiipi: uuritavat materjali interpreteeritakse ja analüüsitakse esmalt kõige üldisemast, kriitika ja kirjanduse vahelise suhte aspektist, eristades selles omakorda antud ajale kõige iseloomukumat; seejärel käsitletakse kriitika meetodit, mis nii determineerib kirjanduse ja kriitika vahelist suhet kui ka peegeldab seda; ja lõpuks avatakse iseloomulik suhtes ja meetodis veel ka poeetika aspektist. Mingi nähtuse või tendentsi arengu jälgimisel lähtutakse aga kronoloogilisest printsiibist. Nõnda moodustubki esitatav väitekirj otseselt kolmest kihist: välise ajaraami kirjeldusest (kirjanduselu iseloomustus), kriitikale tunnuslike aspektide (suhe kirjandusega, meetod, poeetika) analüüsist ning n.-ö. sisemise ajaraami kirjeldusest

(mingi nähtuse, tendentsi teke ja kulg).

Väitekirj koostneb kahest peatükist. Esimene hõlmab kirjanduskriitikat 1958-1964, teine 1965-1972. Peatükkide vaheline ajapiir on tinglik - puuduvad protsessi järsule katkestusele või muutumisele viitavad asjaolud - , kuid siiski põhjendatav. Nimelt avardasid Partei Keskkomitee 1965. a. märtsi ja septembripleenumi otsused sotsialistlikku demokraatiat: altpoolt tuleva initsiatiivi õigustamine soodustas loova õhkkonna süvenemist nii majanduskui ka ühiskonna elus (s.h. kirjanduselu) tervikuna. Mis puutub konkreetselt eesti nõukogude kirjandusse ning kirjandusellu, siis on siingi 1965. aasta mitmeti tähendusrikas. Selleks ajaks oli kirjanduses ilmsiks saanud mitme debüüdi silmapaistvus (P.-E. Rummo, M. Traat, M. Unt, A. Valton, E. Vetemaa, J. Kaplinski, V. Luik, H. Runnel, A. Suuman jt.), kõnekas oli seni vaikinud luulepõlvkonna (B. Alver, K. Merilaas, A. Sang) esinemine, saagenesid tagasivaated kümnendi esimesse poolde ning tervikuna kirjjanike kongresside vahelisse (IV kongress toimus detsembris 1958, V kongress veebruaris 1966) perioodi.

Esimeses peatükis iseloomustataksegi kõigepealt eesti nõukogude kirjjanike IV kongressi eelset õhustikku koos tagasivaatega 1950. aastate esimesse ja teise poolde. Kesksks kujuneb kriitika lähimineviku kogemuse revideerimine ja üldistamine. See toimub ühelt poolt rahvusvahelise revisionismi aktiviseerumise taustal, teiselt poolt aga toonase eesti kirjanduse intensiivse teisenemise (inimese kujutuse avardumine, luulekujundi komplitseerumine jms.) õhkkonnas. Triaadis "tegelikkus - kirjandus - kriitika" prevaleerib veel "tegelikkus - kriitika"-suhe. See tähendab, et kirjanduse arengujoone hindamisel ja suunamisel ei juhitud mitte niivõrd ilukirjanduse kui kunstiliigi spetsiifilisuse tunneta-

misest* ja kirjandusprotsessi objektiivsete seaduspärasuste kindlakstegemisest kui just muutunud tegelikkuse nõuetest. Nõnda pakuvadki palju arutlus- ja tõlgendusainet mõisted kirjanduse kaasaegsus, aktuaalus, ja elulisus. Neid kasutatakse nüüd vastu-kaaluks 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate algul eksisteerinud illustratiivsuse nõudele. Sama eesmärki teenib ka kunstimeisterlikkuse tees, milles küll sagedamini nähti kirjaniku suutlikkust lugejat mõjutada ja väljendusvahendite kogumit kui kirjandusteost konstitueerivat printsipi. Kuigi teoreetilistes käsitlustes (eeskätt K. Kääri artiklites) jõutakse kirjandusteose sisu ja vormi lahutamatu ühtsuse tunnistamiseni, prevaleerib kirjanduslikus mõtlemises tervikuna veel sisu (üle)tähtsustamine. Ka kriitika praktikas võib kohata veel üsna sageli teose sisu vaatlust lahus vormist. Mõistetavalt kujunevad siis ka kriitika meetodis keskseiks teose idee ja probleemi vaatlused, karakteri üle otsustamisel on määrav ta elulisus. Karakteri käsitlemist arengus, ta arenguloogika jälgimist soodustas asjaolu, et perioodi proosas oli eriti tähtsale kohale tõusnud tegelase sisekonflikt.

* Peab küll tunnistama, et kirjanduses toimuvale intensiivsele teisenemisprotsessile vaatamata, ei küündinud 1950. aastate lõpu ja 1960. a. alguse eesti nõukogude kirjandus oma valdavas osas veel idee ja väljendusvahendite sünteesini: nii 1950. a. lõpu kodanikuluules kui ka kümnendi vahetusel viljelema hakatud sotsiaalpsühholoogilises karakterromaanis asuvad idee, autorihoiak ja hinnang kujutatavale tegelikkusele (lähiminevikule või kaasajale) teose pealisstruktuuris; otsingud luules (vabavärsi rakendamine, kujundi kumuleerimine) viisid sageli teise äärmusesse, idee hajumisele sõnatulvas.

Kujundiinterpretatsioonis võib senise kujundit vahendina käsitava arusaama kõrval üha rohkem kohata ka seisukohti, mille järgi kujund määrabki teose kunstilise olemuse. Mõõdetavaks muutub siis tegelikkuse kujutamise sügavus ja teksti mitmekihilisus. Samas ollakse aga ka arvamusel, et kujund ei tohi teose ideed ähmastada. Perioodi kriitikat iseloomustabki alltekstide otsimine, nende vahetu ülekandmine tegelikkusesse ning seostamine autori eluhoiaku ja maailmavaatega.

Suhte "tegelikkus - kriitika" domineerimine eespool toodud triaadis määrab suuresti ka hinnangu ja analüüsi vahekorra ning perioodi kriitika poeetika. Kõrvu väärtuse- ja esteetikaväliste kriteeriumidega, mis niisuguse suhte puhul teose hinnangu andmisel oluliselt kaasa toimivad, võib kohata siiski ka juhendumist eeskätt esteetilistest väärtuskriteeriumidest.* Varasemast järje-

* Hinnangukriteeriumide liigitamisel on lähtutud siin R. Yrliidi asjaomasesst klassifikatsioonist. Nimelt eristab ta kõigepealt väärtuseväliseid kriteeriume, milleks peab teose täpsustamatuid omadusi nagu veenvus, usutavus jms. Seejärel tuleb lai diapason esteetilisi väärtuskriteeriume (ilu, selgus, algupärasus, ehtsus, kujundlikkus) ja kolmandaks eristab R. Yrliid esteetikaväliseid väärtuskriteeriume, mille hulka arvab ta eeskätt teose moraalse ja poliitilise palge / 722, 62/. Toodud klassifikatsiooni järgimine ei tähenda siiski esteetiliste ja esteetikaväliste kriteeriumide vastandamist. Küsimus on selles, mis millegi kauðu avaneb, ja siin ollakse seisukohal, et ilukirjandusteose teised (resp. mitteesteetilised väärtused) saavad avaneda üksnes esteetilise väärtuse kaudu /vt. ka 33, 93-94; 38, 129/

kindlam historismprintsiibi rakendamine ning autori loominguloovõtmine teose vaatluse taustaks suurendavad kriitiliste tekstide analüütilisust, ka hinnang muutub vahendatumaks, koguni määrani, kus hakatakse kõnelema kriitika liigsest distantseeritusest ja mittemidagiütlevusest.

Kriitika poetikas domineerivateks kriitiku vaatepunkti tüüpideks on informatiiv-empiriline, didaktiline ja objektiveeriv. Adressaadiks on peamiselt autor, kuigi märgatavaks muutub orienteerumine lugejalegi. Prevaleerib väline dialoog, teksti kompositsioonitüüpidest aga segmenteeritud kompositsiooniga retsensioon. Kriitika väljendusvahendite hulgas seisab veel 1950. aastate lõpus olulisel kohal esteetikaväline mõistevara (eriti luulearvustuses). Kirjandusteadusliku terminoloogia äratuntav omaksvõtt ja rakendamine saab alguse kümnendivahetusel seoses teaduskriitika (H. Peep, K. Muru, E. Nirk, M. Kalda, U. Tonts jt.) tõusmisel kriitikapildi oluliseks mõjutajaks. [Esimene peatüki lõpus antakse rea perioodi tähtsamate kriitikute portreed (P. Huusberg, L. Remmelgas, O. Utt, O. Jõgi, E. Nirk, H. Siimisker, O. Kraus, P. Viiding).]

Teises peatükis süvenetakse kõigepealt kirjanduse püegeldumisse kriitikas - asjaolu, mis eelmises peatükis avanes rohkem kaudselt. Põhjuse selleks annab nii ajatausta kui ka materjali enda iseloom. Nimelt võib kõnelda 1960. aastate teisest poolest kui sotsiaalseaktiivsuse teatavast kõrgseisust, võrreldes näiteks 1960. aastate ja 1970. aastate vahetustega. Soodustavate mõjuteguritena toimisid siin Partei Keskkomitee 1965. aasta märtsi- ja septembripleenumite otsused, teaduse- ja tehnikarevolutsiooni uus laine ning rahvusvahelise suhtlusringi avardumine.

Kõrgseisu üheks väljenduseks sai mitmesuunaliselt elavnev kirjanduselu (kirjanikkonna ja lugejaskonna vaheliste kontaktide tihedamine, kirjanduslikud vaidlused jne.), aga ka kirjanduse prestiiž kunstifaktina ja ühiskonna ees seisvate probleemide ning ühiskonnas ja inimestes asuvate sisepingete kajastajana oli tunduvalt tõusnud. Seetõttu võibki väita, et triaadis "tegelikkus - kirjandus - kriitika" domineerib 1960. aastate teisel poolel (aastad 1965-1968) "kirjandus - kriitika". Nii vaadeldaval perioodil kui ka tagantjärele on eesti nõukogude kirjanduse protsessi toonast arengujoont iseloomustatud adekvaatsena aja muutustele. Ometigi ei takistanud see kriitika rahulolematuse väljendamist kirjanduse hetkeseisu suhtes. Stagnatsiooni tõdetakse kõige enam luules ja draamas. Lähim vaatlus näitab, et rahulolematuse põhjused ei asunud siiski mitte niivõrd objektis (luules) kui just luulekriitikas endas. Luuleprotsessi süvitsiminevat tõlgendamist takistas suuresti teoreetiline mahajäämus, aga ka (kogu kriitikat iseloomustav) asjaolu, et seni oli kriitika oma põhienergia kulutanud enesetunnetusele (vrd. suhe "tegelikkus - kriitika"). Rahulolematuse avalduste kõrval on ajajärgule samavõrd iseloomulik kriitika resoneeriv hoiak kirjanduse suhtes. Ühelt poolt on põhjused needsamad, mis rahulolematuse puhulgi, teiselt poolt toetas niisuguse hoiaku levimist aga ka kirjanikkonna seninägemata aktiivne osalemine kriitikas. Kirjanduse hoogne areng, seejuures suundadesse, mis ajastu kirjanduspildis mõjusid radikaalselt uuenduslikena (tõeluse kujutamise nihestatus, assotsiatiivne kujund, mudelsituatsioonid, vaatepunkti asetsemine teose sees, jutustamise ajaplaanide segipaiskamine jms.) aktualiseeris sotsialistliku realismi loomingumeetodi probleemastika. See, 1960. aastate üleliidulistki kirjanduselu keskselt iseloomustav probleemi-

dering sai vaadeldaval perioodil sageli kirjanduspiire ületava mitme vaidluse "nurgakiviks". Et nende diskussioonide käigus kinnistus arusaam sotsialistlikust realismist kui paljudele kujutamisviisidele ja -laadidele avatud, ent ideesisus kommunistliku ühiskonna ideaale toetavast süsteemist, tähistab olulist nihet kirjandusliku mõtte arengus. Selle arengunihe enesestmõistetavuse tunnustamiseni kriitika praktikas vaadeldaval perioodil veel ei jõuta. Üheks põhjuseks on siin ideoloogilise võitluse järsk teravnemine 1960. aastate lõpus (revisionismi uus laine, rahvusvahelise kommunistliku liikumise lõhenemine), mis ei saanud jätta mõjutamata kirjandusprotsessi kulguigi, taas tähtsustub suhe "tegelikkus - kriitika".* Kuid kaasa toimis ka asjaolu, et vaadeldaval osal kriitikast puudus veel piisav teoreetiline pagas suutmaks eritleda kujutamisviiside ja -põhimõtete paljust. Ometi tajuti, et kirjandus on oluliselt edasi arenenud, et ta on varasemaga

* Kahe maailmasüsteemi, kapitalismi ja sotsialismi kõrvu eksisteerimine, mõistagi, tingib vajaduse pidevaks ideoloogiliseks võitluseks ja kirjandus ning kirjanduskriitika osaleb selles paratamatult, kuivõrd ideoloogia läbib kõiki ühiskondliku teadvuse vorme. Kuid selles võitluseski võib eristada, sõltuvalt rahvusvahelisest kliimast, mõõduka ja ründava dialoogi perioode. Ideoloogilise võitluse teravnemine peegeldub kirjanduselus ja -protsessis eeskätt hoiakulist aktsentide muutumises: tähelepanu keskendatakse põhilisele, kuna hetke nõuete seisukohast perifeerne ja vaieldav jäetakse kõrvale. Ootuspäraselt jäävad kirjanduse enda sisemised muutumistegurid ideoloogilise võitluse teravnemise olukorras tagaplaanile.

vt.
 võrreldes sootuks kunstilähedasem. Seda oldi valmis kinnitama retsensioonides ja artiklites kasvõi intuitiivselt. Osa kriitikutest asub endaga ka teoreetiliselt täiendama, mille tulemuseks on sagedev süüvimine autori isikupärasesse stiili, huvitumine tekstist endast, kujundiehitusest (M. Kalda, S. Nagelmaa, K. Muru jmt.). Niisugune lähenemisviis sai omaseks ka 1960. aastate keskel ja teisel poolel lisandunud teadlaskriitikute (M. Mäger, P. Lias, J. Põldmäe, L. Iher) töödes. Kriitika resoneeriv suhe kirjandusega tingis kümnendi keskel ja suures osas ka teisel poolel kõrghinnangulise õhustiku: sageli võib kohata ülistavaid või kollegiaalselt reageerivaid arvustusi, mille analüütiline osa kas puudub või on selgelt rakendatud juba arvustamise eel kinnistunud hinnangu tõestamiseks. Selle kõrval eksisteerib aga ka hulk niisuguseid retsensioone, milles hinnangut sootuks välditud. 1970. aastate alguses muutub märgatavaks tekstikesksest vaatepunktist langetatud hinnang. Kriitika muutub professionaalselt enesekindlamaks ja nõudlikumaks.

Perioodi kriitika poeetika põhijooned määrab kahe kriitikatüübi, teadlas- ja kirjanikukriitika reljeefne väljakujunemine. 1960. aastate keskpaiku ühendab neid tugev sümpaatia kirjanduse muutumiste suhtes ning muutumisprotsessile kaasaelamine, 1960. aastate lõpus liigub teadlaskriitika empiirilisinformatiivse ja tekstikeskse vaatepunkti suunas (viimane muutubki märgatavaks iseäranis 1970. aastate algul), kirjanikukriitika liikumissuund on aga vesteliskommenteerivalt laadilt kümnendi keskel (tähtsam esindaja A. Kaalep) filosoofiliseseistlike üldistuste ning sissevaadete suunas kümnendi teisel poolel ja lõpus (H. Runnel, J. Kaplinski, P.-E. Rummo). Kümnendi teisele poolele tunnuslik on ka esse žanri aktualiseerumine ning kujundi polüfunktsionaalne kasutamine kriitilistes tekstides.

I EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUSKRIITIKA 1958-1964

1. Suhe kirjandusega.1.1. Sotsiaalpoliitilisest taustast ja kirjandusprotsessi suundumistest 1950. aastate teisel poolel.

Oluliseks tähiseks kujunes 1956. aastal toimunud NLKP XX kongress, mille otsustes seisid tähtsal kohal partei elu leninlike normide taastamine, siseparteilise demokraatia edasiarendamine, kollektiivsete juhtimisprintsiipide juurutamine seniks domineerima pääsenud administreerivate ja kantseleilik-bürookraatlike tendentside asemel, kriitikale ja enesekriitikale avarama tegevusvälja loomine ja mis kõige peamine - võitlus isikukultuelike igandite ning retsidiivide vastu.

"... lähtuda kogu oma tegevuses sellest, et uue elu tõelisteks loojateks on rahvahulgad, keda juhivad kommunistlik partei," /4/, nii kõlas kongressi üks juhtmõtteid.

Seatud suuna realiseerimine ei kulgenud siiski sirgjooneliselt, * nii et NLKP XXII kongressil, kus juba konkreetselt kavandati kommunismi ülesehitamist meie maal, peetakse veel tarvilikuks anda õigustav hinnang XX kongressi sisepoliitilisele joonele ning kinnitada selle jätkuvust ka tulevikus. /5 / Siit võib järeldada, et isikukultuslik ühiskonnamudel - aktuaalne veel 1960. aastate algulgi - oli partei paljudel tasanditel, aga ka rahva teadvusse sügavasti juurdunud. Põhiosa loovintelligentsi energiast 1950. aastate teisel

* NLKP KK pleenum 1957. a. juunis paljastas ja purustas ideeliselt parteivastase rühma, kes astus välja isikukultuse tagajärgede likvideerimise vastu.

poolal kulubki lähimineviku vaimuelu kriitilisele mõtestamisele, hinnangutele ja ümberhinnangutele. /näit. 271; 498/ Protsessi võib läbivaks lugeda kuni 1960. aastate keskpaigani, mida 1950. aastail komplitseeris "külma sõja" laine, kodanliku propaganda aktiveerimine, ^{1960. aastail aga,} ~~rahvusvahelise~~ kommunistliku liikumise lõhenemine (revisio- nism) ja - konkreetselt Eestisse puutuv - osa eesti emigrantide halvustav suhtumine Eesti tegelikkusesse ja kultuuri.*

Isikukultuse pärssiv mõju avalduki kõige enam sotsiaal- psühholoogilises sfääris, kuna majandusmehhanism kannatas selle all vähem. Et aga kunsti ja kirjanduse areng on tihedais seostes just sotsiaalpsühholoogilise õhustikuga, siis olid siin isikukultu- sest tingitud kaotused või vajakajäämised märksa tajutavamad.** Üldistades kirjanduse olukorda 1947-1954 on Juhan Smul sunnitud oma ettekandes ENSV Kirjanike Liidu III kongressil tõdema proosa üldpildi "kurbust" ja "masendust", lüürilise luule "raskeid aegu". /563, 850-851/ Algupärase loomingu nappusest ja autorite vähesusest oli tingitud iga väiksemagi töö arvelevõtmine, mis kajastus selgelt

* Emigrantliku propaganda resoluutne ja järjekindel kriitika ilmneb kõige enam E. Sõgeli töödes /näit. 571/.

**

On iseloomulik, kuidas isikukultus ja selle vigadest vaba- nemine on mõjutanud ka teisi humanitaarseid valdkondi - ajaloo- teadust näiteks. /Vt. 297, 13-18/

aruanneteski. /266 / Teatud määral kompenseeris puuduvat vilgas tõlketegevus. Kuid siin tõusis probleemiks, kas tõlkida maailmakirjanduse näiteid vene keele vahendusel või originaalist. Seni oli sagedasem esimene toimimisviis, kongressil võeti kummatigi kindel seisukoht teise kasuks. /563, 853/ Silmapaistvamaid saavutusi nenditakse olevat draamakirjanduses (A. Jakobsoni "Võitlus rindejooneta" ja "Šaakalid", A. Hindi "Tagaranna meeste kalakuunar" ja "Kuhu lähed, seltsimees direktor?"). Proosas pälvivad vähestest kõrge hinnangu H. Lebereshti "Valgus Koordis", A. Hindi "Tuuline rand" ja E. Krusteni "Noorte südamed." /563, 848-849/

Mahajäämise põhjuste eritlemine algab juba III kongressil. Peamistena nähakse kirjanike passiivsust ja vähest elutundmist. /266/ Kuid siinsamas jõutakse ka põhjuste põhjusteni. P. Kuusberg avab oma kaasaruandes konfliktituse "teooria" sisu, J. Smuul luule range temaatilise jaotussüsteemi, deklaratiivsuse ja paraadlikkuse olemuse.

Järgmised aastad kujunevadki kirjandusliku mõtte puhastamisele vulgaarsotsioloogilistest teesidest ja arusaamadest. Aastatel 1954-1956 on eristatud selles kolme aspekti: 1) mõttevahetust 1954. aastal ilmunud eesti kirjanduse ajaloo õpiku üle; 2) eksihinnangute reviderimist "Noor-Eesti" tegevuse suhtes, vabanemist selle ühekülgsest eitamisest; 3) niisuguste vastuoluliste kirjanike uurimisele asumist, nagu seda on Kitzberg, Suits ja Metsanurk. /186, 212-222/ Kõike seda on hakatud üldistavalt nimetama "vahekordade normaliseerimiseks klassikapärandiga." /185, 389/ On loomulik, et mida aeg edasi, seda üldistavamalt ja nüansseeritumalt on hakatud määratlema 1950. aastate isikukultuslikust ühiskonnamallist tulenevat kirjanduskäsitlust. Kui reageeringuna partei XX kongressi ajaloolistele otsustele piirdatakse veel üldiste osutamistega konfliktituse teooria ning vulgaar-

sotsioloogia utilitaarsuse ja illustratiivsuse kahjulikkusele /481 /, kui lähiminekü kriitika kulgeb üldse paralleelselt revisionismivastase võitlusega, siis 1960. aastate kespaigaks jõutakse küllaltki ammendavate ja objektiivsete hinnanguteni 1950. aastate algupoole kirjandusliku mõtte suhtes. Seda kokku võttes, eristab näiteks Ü. Tont oma artiklis "Eesti nõukogude kirjanduskriitikast 1950. aastate paiku" järgmisi olulisi tendentse-põhjusti: 1) teema ületähtsustamine, 2) normatiivsus, administratiivsus, 3) väärtuskriteeriumide ähmastumine, 4) kriitika enda nivelleerumine, 5) pendeldamine ja kampaanialikkus ja 6) rahvuskirjanduse traditsioonide hülgamine. /596, 1921-1928/ Viimasel ajal on üldist tunnustust leidnud ka seisukoht, et kõige selle aluseks omakorda oli kirjanduse funktsioonide ühekülgne või vääriti mõistmine, konkreetselt kirjanduse (ja üldse kunsti) teiste funktsioonide jäägitu allutatus sotsiaalpedagoogilisele, aga ka arusaam kirjanduslikust tööst kui ainult ratsionaalloomilise ja konstrueerivast tegevusest. /185, 390/

Kirjanduse enda tähtsaimaks saavutuseks 1950. aastate teisel poolel on peetud õigusega läbimurret ühemõõtmelisest inimkäsitusest. "Inimest ei mõistetud enam üheselt, sotsiaalselt determineeritud olendina, vaid kui sotsiaalsete, eetiliste, psühholoogiliste seadumuste, suhtumiste ja seoste keerukat põimingut." /185, 390/ Kui inimene sõjajärgses kirjanduses oli ühiskondlike tegurite ja toime objektiks, kelle saatus oli sageli ära määratud ta sotsiaalse päritolu ja kirjaniku skeemiga, kelle partikulaarsest eneseteadvusest /18, 126 / tulenes ta jäägitu alluvus kollektiivile kui käitumise määravale regulaatorile, siis alates J. Smuuli "Kirjadest Sõgedate külast" (1954-¹⁹⁵⁴, raamatuna 1955), U. Lahe värss-satiiridest, P. Rummo humoristlikus laadis luuletustest, I. Kolla intiimses lüürikast ("Nukrad hetked") on täheldatav inimese kui mitmepalgelise ja vastu-

olulise isiksuse tajumine, minateadvuse kasv. Muutused sotsiaal- poliitilises kliimas avalduvad luules üldse vahetumalt, nii et kui vastandina kehtinud deklaratiivsusele, vallandus 1954. aasta loodus- ja armastuslüürika, leidis see samas ka taunimist. /563, 851/ Liig järsku tuli see uudiskirjanduse normatiivse retseptisiooniga harjunud kriitikale. Sellele vaatamata murdis muutunud inimesekäsi- tus endale teed. Et 1957. aastal ilmus koguni kuus debüütkegu, siis näitab see ka luule kvantitatiivset kasvu. 1950. aastate keskel jõudis proosagi uue kvaliteedini, mis tähendas kõigepealt lähimine- viku uut läbikirjutamist, aja ning ühiskondlike protsesside areneva ja sisekonfliktidega inimese kaudu kujutamist. Vabanemist "posi- tiivse kangelase" üheülbalisusest ei nähtud niivõrd talle enam vigade külge pookimises, mis lähtus tõdemusest, et just vigadega tegelasi oli seni ilmekamalt kujutatud, kui just kangelase indi- viduaalsuse rõhutamises. Kui sõjajärgse kirjanduse meetodit tegelast kujutamisel võiks nimetada "nivelleerivaks-ühiseks", siis nüüd sai meetodi nurgakiviks "individualiseeriv-erinev". Iseloomustades meeldejäävamaid tegelasi, peab J. Smuul oma ettekandes ENSV Kirja- nike Liidu IV kongressil 1958. aastal meeldejäävuse põhjuseks just erinevust:

"Need tegelased /Mare "Tuulisest rannast", Peter Torma "Maast ja rahvast", Käba Ants "Noorte südamete" II köitest, õpetaja Hiie- mägi O. Toominga samanimelisest jutustusest - minu märkus R.V./ erinevad teravalt üksteisest, tegutsevad erinevatel aegadel ja erinevates tingimustes, nad kuuluvad erinevatesse ühiskonnakihti- desse ja näevad maailma erinevalt" /562/.

Muuseas, seda alles nüüd päevakorda tõusnud individuaalsust taotles juba kümme aastat tagasi siis etteheidete osaks saanud P. Viiding, kui ta artiklis "Positiivse kangelase probleemist" ütleb otsesõnu:

"Aga mitte vigade puudumine ei tee kangelas plakatlikuks, vaid selle individualiseerimatus, kordumatus. Individuaalseid jooni näidata ei tähenda vigu otsida" /692/.

Kuid selline dialektiline naasmine isikukultuseelsesesse aega, kus alles hoiatati äärmusliku kirjanduskäsitluse eest, ei olnud iseloomulik mitte üksnes kunstilisele kujutamisele, vaid kogu kirjanduslikule mõtlemisele. See tähendas oluliste dialektilise materialismi kategooriate "vabaduse-paratamatuse", "põhjuse-tagajärje", "üksiku-üldise", "olemuse-nähtumuse" dialektilise olemuse arvestamist tegelikkuse tunnetamisel. Kui tegelikkus (elu) ise on selleks põhjuseks, millest lähtub ja mida eriomaselt peegeldab kirjandusteos - s.t. et teos on omamoodi tegelikkuse impulsside tagajärg -, siis peab selles tagajärjes ka põhjus ilmema, avanema, mitte aga vastupidi, nagu vulgariseerivas kirjanduskäsitluses, kus teos on põhjus, millest tuletatakse retseptid tegelikkuse tõlgendamiseks. Dialektika kategooriate mõistmiserinevused moodustasidki üldise fooni nii vahetult ENSV Kirjanike Liidu IV kongressi (1958) eelsele kui ka 1950. aastate lõpu arutlustele tervikuna. Ent põhimõtteliselt on see tajutav hiljemgi.

1.2. Kirjanduslik mõtte ENSV Kirjanike Liidu IV kongressi künnisel.

Sissejuhatuseks kirjandusliku mõtte elavnemisele oli kõigepealt ajaloolist teadvust süvendav kolmeköitelise "Eesti kirjanduse ajaloo" ilmumine 1957-1958. aastal, millest II ja III köide olid ilmunud juba 1956. aastal, TRÜ Toimetiste sarjas artiklitekogumik "'Kalevipoja" küsimusi" (1957) ja KKI uurimuste sarjas "Kirjandusloo küsimusi" (1958), Jaan Kärneri "Lehed tuulde" (1958) ja F. Tuglase monograafia "Juhan Liiv" (1958) taastrükid, millele järgnes 1959. aastal H. Peebu Barbaruse monograafiaga juba alusepanemine

sarjale "Eesti kirjamehi". Kaasaja ja lähimineviku kirjanduspildi selgitamises oli oma osa viljakamate kriitikute autorikogumike ilmumisel (E. Nirgi "Laias laastus" 1957 * ja P. Kuusbergi "Sõna sekka" 1959).

Kirjandusliku mõtte suundumistes ja teisenemistes kujuneb määravamaks loomulikult kirjanduslik praktika. Selleks ajaks olid ilmunud A. Hindi "Tuulise ranna" teine köide, E. Krusteni "Noorte südamede" II köide, R. Sirge "Maa ja rahvas", mida juba kõngressi kõnepuldil kirjanduse põhifondiks nimetati / 562 / ja mis on tänini säilitanud epohhiloova tähenduse nagu ka kongressiaastal ilmunud J. Semperi ja J. Krossi luulekogud ("Kuidas elaksid?" ja "Söerikas-taja"). Kuid kvaliteet ei saanud tekkida ilma kvantiteedita: 1954-1958 ilmus üle saja algupärase teose, mis ületas palju kordi kogu varasema toodangu. /562 / Ainuüksi 1957. aastal, mis on suures osas veel ka 1958. a. retsensioonide ja ülevaadete aineks, ilmus originaalteoseid 36. /90, 187/ Kõrge püsib ka ilukirjanduslike tõlketeoste arv. Kirjanduslikku meetodit, aga ka retseptiooni ei saanud jätta päris mõjuta sarja "Suuri sõnameistreid" tähtteosed sel perioodil. Arvestada tuleb ka 1954. a. peale ilmunud L. Tolstoi "Kogutud teoste" (viimane, XIV köide ilmus 1959. a.) ja Balzaci "Valitud teoste" köiteid (viimane, XV köide ilmus 1962. a.), millel oli kindlasti oma osa realismi kontseptsiooni arenemisel Eestis.**

* E. Nirgi kriitikaraamatut on peetud "silmapaistvaks avalöögiks perioodikasse paisatud toodangu raamatusse rajumisel."

/712, 372/

**

Mainitagu siin ka tõlkekirjanduskriitika asjaomast tuge.
/näit. 52, 1601-1606; 256, 1108-1113/

Et vajadus selgusele jõuda ajastu põhisuuna muutumises oli ülisuur, seda kinnitab muuhulgas ka artiklite arvuline ülekaal retsensioonidega võrreldes. Sõna võtavad peaaegu kõik tol perioodil aktiivselt tegutsenud kirjandusteadlased ja kriitikud. Peame siinjuures silmas N. Andreseni, O. Jõe, A. Kaalu, P. Kuusbergi, E. Nirgi, H. Peebu, J. Peegli, H. Puhveli, L. Remmelga, H. Siimiskeri, E. Sõgla, O. Uti, A. Vinkeli artikleid.

Missugusena peegeldus siis kirjanduse olukord kriitikas vahe-
tult kongressi eel ja missugusena nägi kriitika oma rolli kirjanduse
suhtes?

1958. aasta algab mõttevahetusega kirjandusliku järelkasyu
ümber. /47; 422/ Noorte esileastumises muutub hinnatavaks oma maa-
ilmanägemine, oma esteetiline mõõdupuu. Leitakse ka, et lasteala-
mentaliteediga ei saa uut põlvkonda kujundada. /560/ Noori tulevat
rohkem usaldada, kus tarvis, seal abistada, "aga mitte ainult ka-
mandada" /620; vt. ka 670/. Noorte problemaatika teatavat aktuali-
seerumist võiks siduda ühelt poolt rahulolematusega noorte autorite
almanahhi "Võitlev sõna" ideelise tasemega /254 /, noorte loo-
mingu kalduvusega seista väljaspool aega ja ruumi /691, 579/, tei-
selt poolt aga sellega, et uusi nimesid, eriti luules, oli hakanud
ilmuma üha sagedamini perioodikasse (Kross, Kaalep, Kruus, Niit,
Kangur, Jürisson jt.). /392/ Viimane asjaolu annab Paul Viidingule
põhjust koguni ennustada, et "Kõige lähem tulevik kujuneb eesti
nõukogude luules tõeliseks tõusu ajaks, uute saavutuste etapiks."
/696/ Kirjanduse üldiste küsimuste ja kirjanduskriitika kõrval ongi
luule üheks tähtsamaks arutlusaineks, mis näitab ta osakaalu suure-
nemist tolle perioodi kirjandusprotsessis. Elavalt reageeritakse
Semperi luulekogule "Kuidas elaksid", tõstes esile selle kõrget
kodanikutunnet ja optimismi. /623/ R. Parve "Avatud väravat" peab

E. Nirk 1950. aastate luule üheks esileküündivamaks teoseks /415/, teisalt leitakse, et "luuletaja süda on olnud tihti avatud luitunule ja kulunule" /383/; poleemiline vastuvõtt saab osaks ka J. Krossi "Söerikastajale". Arvamuste vastukäivus viib selleni, et ajaleht "Rahva Hää" avaldab lugejate kirja koos toimetuse järelmärkusega, milles tõstetakse üles küsimus kriitika alustest. /217/ Et proosakirjanduses nenditakse suhtelist vaikust /470; 466, 130/, seisakut tajutakse ka lastekirjanduses /589, 437-438; 592, 577-583; 714/ ja dramaturgias /323; 585, 1404-1415/, siirdumegi nüüd 1958. aasta kirjanduselu põhiobjekti - kriitikaprobleemide esitlemisele.

1958. aastal arvustatakse kriitikat sel määral, et mõnes sõnavõtjas äratub see kahtlust, kas sellega ei liialdata /48; 53/ või kas ei toimita mõnikord ülekohtuselt. /271, 1858/ Kriitika negatiivse tendentsina tõdetakse pendeldamist. See puudutab nii varasema kirjanduse kui ka kaasaja kirjanduse hindamist ja selle põhjaluses on küsimus, kuidas vabaneda proletkultlikust kirjanduskäsitusest äärmustesse kaldumata. Eespool viitasime juba olukorda raskendavale asjaolule (revisionism), mida rõhutab ka "Sirbis ja Vasaras" äratrükitud N. Tihhonovi artikkel ettevalmistusest nõukogude kirjanike III kongressiks /593/. Mõni kuu hiljem tuuakse samas ära ka esteetilise revisionismi teoreetilist olemust käsitlev ~~professor~~ A. Mjasnikovi artikkel /355/. Revisionismi põhijoontena nimetatakse siin taganemist kodanliku esteetika vastasest võitlusest, selle alahindamist, marksismi vananenuks ja sotsialistliku realismi meetodi normatiivseks kuulutamist, loominguvabaduse ründamist ja krititsismi. Neid momente otsitakse nüüd ka eesti kriitikast. Nentides, et ühe äärmusega (estetismiga) ei saa teist äärmust (vulgaarsotsioloogiat) parandada, et äärmused üldse soodustavad demagoogiat, leiab A. Kaal, et "juba mitu aastat tagasi muutus meil kriitika oma filosoofiliste

aluate poolest väga liberaalseks" ja toob selle näitena E. Nirgi "Märkmeid eesti kirjandusest" (1955), kus olevat väidetud, et ilma kunstilisuseta ei saavat olla ideelisust. Marksistliku kriitika peamine ülesanne aga seisnevatki just ideelisuse väljatoomisel. /157, 283/ Hinnates 1956. aastal peetud diskussiooni minevikupärandi suhte, leiab L. Rimmelgas eelle ilmnenud kalduvust teoreetilistesse targutustesse ja katseid rehabiliteerida vulgaarsotsioloogiliste lihtsustuste varjus jäägitult mõningaid kodanliku ja varasema perioodi kirjanikke /488 A, 107-108/. Mõlema, nii A. Kaalu kui ka L. Rimmelga hukkamõistva suhtumise oaliseke saab tol perioodil viljakas noor kriitik O. Kruus, keda ei huvitavat sisulised ja ideelised probleemid /488 A, 117; 157, 1566/. Viimaste prioriteeti kirjanduse analüüsis rõhutab ka P. Kuusberg. Tunnetades kriitika saavutuseks kirjaniku subjektiivsete taotluste arvestamist, nõuab ta eieki sotsiaalse sisu avamise esiplaanile seadmist. /271, 1868-1869/

✓ L. Rimmelga kaasaruandele kirjanike IV kongressil täiendavad juba varem avaldatutena O. Jõe, H. Puhveli, O. Uti, R. Parve jt. sõnavõttud. Põhiliselt keskendutakse neiski arutlustele kirjanduse ja kriitika meetodi ümber ning sellele, et vulgaarsotsioloogia kriitika hoos on hakatud vaatama viltu kirjanduse sotsiaalsusele üldse. "... ei tohi mingil tingimusel rinnet lahti jätta kodanliku ideoloogia sissepugemiseke meie ellu ja meie kirjandusse," hoiatab R. Parve ja kinnitab, et püüdee luua mingit "üldse-kirjanduet" jõutakse udususe, ähmasuse, leegi pessimismi. /433/ Kirjanduse analüüs peab olema objektiivne, printsiipiaalne, asjalik /658/. Nõuded kriitikale põhineeid suurelt jaolt arusaamal, et kriitika on kirjanduse arengu suunaja /658/, kontrollija ja et siis ta ka vastutab kirjanduse saavutuste ja puuduste eest /467/. Oma seesugust rolli suutvat kriitika täita üksnes juhul, kui ta on ettehaarav,

mitte aga nähtusi tagantjärele konstateeriv. Ent tajutakse ka, et ettehaaramisvõime, tulevikuvaate, dialektilise materialismi kõrval peab olema kriitikal ka ülevaade traditsioonidest, peavad olema juured, millest tuletatakse nõue kriitikapärandi uurimise ja avaldamise järele /467; 137, 385-399; 104/. Kuigi sünkroonse arvustuse suhtes ollakse kriitilised, nähes selles üsna üksmeelselt veel kaatseleilikku aruandlust, kuivust, pendeldamist ebieukohtades, vulgaarsotsioloogilisi retsidiive /219/, märgatakse siiski ka eeskuju väärivat omapärataotlust, mille näidetena tuuakse Nirgi, Rimmelga, Kääri, Kuusbergi, Siimiskeri arvustusi /137, 385-399/.

Ilaneb, et toonast kriitikat inventeerides ja revideerides omati küllalt selget ettekujutust, misegune peab olema tõeline kriitika ja nimelt: printsiipiaalne hoiakulis, analüüsiv ja üldistav, meetodilt teaduelik ja väljenduselt omapärane (kriitika on teadus ja kunst /488 A, 120/), autori kavatsusi respektseeriv, aga seejuures juhtiv, suunav, õpetav /712, 373; 412/. Kuid üks on see, millieena kriitikat näha sooviti, mida temalt nõuti, teine aga, kuidas ta tegelikult kirjandusprotsessis toimis. Tuleb tunnistada sedagi, et hoiatades kriitikat küll äärmustesse kaldumise eest, satuti kriitika kriitikas ideelist puhtust kaitstes ja sotsiaalpoliitilise eest seistes kohati ise äärmuslikku olukorda, mille üheks väljenduseks oli juba tuntud tõdede üldine ja retooriline ümberütlemine. /99/ Negatiivsete näidete esitamisel võib täheldada kramplikkust ja otsitust. Üeldu puudutab kasvõi A. Kaalu artiklis liberaalsuses sihtidistatud E. Nirgi "Märkmeid eesti kirjandusest", mis kogumikus "Laias laastus" ilmununa leidis kriitika tunnustavat suhtumist. J. Toomla peab kõnesolevat kui meie üht esimest aastaülevaadet oma arvustuses koguni sisukamaks artiklike kaasaja kirjanduse kohta /621/, mida tõstab oma arvustuse esile ka L. Siimis-

Käsi 7
Siimiskeri

ker /541, 947-952/. Niisamuti polnud D. Vaarandi luuletuse "Lihtsad asjad"* ega ka H. Pöögelmanni luuletuste puhul täit alust süüdistada A. Kaalul (osalt ka L. Remmelgal) O. Kruusi /157, 1566; ja M. Laossonil N. Andresenit /294/ taganemises kriitika ideelisest kriteeriumist. Mõlema kriitiku töö lähem vaatlus lubab väita, et sedagi on arvestatud: O. Kruusi 1957. a. luule ülevaates nenditakse tööpoeesia, kolhoositeemalise ja suurtele sündmustele reageeriva luule vähesust, kusjuures lähtutakse seda nõudvalt positsioonilt /249, 11/. N. Andresen rõhutab, et "Hans Pöögelmanni algupärane luule on võitlev ja kirglik kodanikuluule." /60/ Asi seisab 1958. aasta kirjanduselule üsnagi tüüpilises nähtuses. Et seni domineeriva ideelis-poliitilise ja end lähiminevikus kompromiteerinud päevatõdedest lähtuva hindamiskriteeriumi kõrvale oli tekkinud kirjandusprotsessi enda muutumisi arvestav (mitte siis protsessile dikteeriv!) ja kirjandust kui eeskätt kunsti tunnistav põhimõte, siis selle ilminguid hakati vaidlustes utreerima, mistõttu nad sattusid negatiivsesse valgusesse. Sotsiaalpsühholoogiliselt võiks seda põhjendada kui kaitserefleksi seni absoluutse tõsikindlusega kehtinud mõtlemisstiili säilitamiseks, aga ka kui teadvuse suhtelist inerttsust tegelikkuse enda protsesside muutumisega võrreldes.

On loomulik, et vastastikused süüdistused, käärimine kirjanduselusaktualiseerivad soovi terve, julgustava loomingulise õhkkonna järele, mida ka kongressieelses mõttevahetuses väljendatakse /501, 752-756/.

1958. aastal leiab rohket tähelepanu kirjanduse kaasaegsuse, kunstimeisterlikkuse ja loomingulise meetodi (sotsialistliku realismi) problemaatika. Et nii või teisiti läbib see kogu uuritavat

* "Lihtsate asjade" esiletõstmine polnud siiski subjektiivne eelistus. Seda hinnati kõrgelt ka teistes arvustustes. /Vt. 691, 582; 545, 633; 502, 1912/

perioodi, siis valgustame järgnevalt selle arengutendentse juba diakroonselt.

1.3. Tegelikkus ja kirjandus.

Tegelikkuse ja kirjanduse (kunsti) vahetõrge fikseerub kõige üldisemalt loomingu meetodi mõistes, milleks meie kirjandusel on Kirjanike Liidu põhikirjas fikseeritud sotsialistlik realism. Vaatamata oma manifesteerivale iseloomule, on mõiste sisu tõlgendus olnud ja jäänud arutlusaineks läbi aastakümnete tänaseni /29, 325-334/. Seejuures on olnud edukamad sotsialistlikule realismile vastanduva kritiseerimises kui selle eritlemises, mis kuulub sotsialistlikku realismi. See iseloomustab meetodimääratlemise katseid ka eesti tolle perioodi kirjandusteadvuses, mille põhjusena tuleb näha - nagu paljudes muudeski küsimustes - teravat võitlust reaktiivse kodanluse ja revisionismiga.

"Vaidlused ja diskussioonid, mis toimuvad praegu maailmas sotsialistliku realismi ja nõukogude kirjanduse ning kunsti põhiküsimuse ümber, on ammu väljunud tavajärgsete loomingu arutluste raamidest /minu sõnenduse - R.V./ ja kujutavad endast üht osa sellest teravast klassivõitlusest, mis käib praegu sotsialistliku ja kodanliku ideoloogia vahel," tõdeb P. Kuusberg /270/, tol perioodil üks aktiivsemaid ideoloogilise puhtuse eest seisjaid tegelikkuse ja kirjanduse vahetõrres.

Meetodi tuletamine kirjandusvälisest tingitusest,* niisuguste

* P. Rummo on tajunud ja kirjeldanud seda illustratiivsuse ohtu, mis tekib, kui kirjandust hakatakse mõõtma kirjandusest väljaspool seisvate hoiakute ja arvamustega /501, 755/.

tunnuste kaudu defineerimine, mida ta ei ole või millele ta vastandub,* viis paratamatult mõiste kitsendamisele. Kui sotsialistliku realismi suhestatus realismi ja kriitilisse realismi oli veel väljaloetav (tegelikkuse tõetruu kujutamine revolutsioonilises arengus) /267, 516/, siis vahetult mitterealistlike kujutusvahenditega oli tihtigi kirjandusprotsessist irduv või koguni praktikat ignoreeriv, segatud umbusu ja eelarvamustega. Vaadeldavat perioodi iseloomustavadki selles aspektis sotsialistlikule realismile avarama sisu taotlused,** teoreetiliste seisukohtade vastavusse viimine kirjanduse enda objektiivse arengujoonega. Kuid see ei leidnud aset mitte niivõrd mõiste terviku tasandil, kuivõrd just konkreetsete väljendusjuhtude (komponentide nagu kaasaegsus, tüüpilisus, ideelisus ja kunstimeisterlikkus) kaudu.

* Sotsialistlikku realismi "kahjustavate tendentsidena" nimetatakse kunst-kunsti-pärast-printsipi, sisu primaadi ignoreerimist, poliitiliste teemade alahindamist, subjektiivse liiri-ka ülistamist, objektivismi mineviku pärandi suhtes /488 A, 104-122/.

** M. Kalda on teedrajavaks selles mõttes pidanud A. Vinkli artiklit "Romantismist kirjanduses" ("Looming" 1958) /185, 392 /. Sellele eelnevat, mõneti küll tagasihoidlikumat katset välja murda sotsialistliku realismi mõiste ühekülgselt käsitlemisest kohtame aga juba ka 1956. aastal avaldatud R. Sarapi artiklis "Sotsialistlik realism - nõukogude kunsti ja kirjanduse loomingu meetod" /529, 660-667/.

1.3.1. Kaasaegsus.

1950. aastate teisel poolel (kulminatsioon 1958-1961) tõuseb esiplaanile suhtumises kirjandusse kaasaegsuse, aktuaalsuse, elulisuse nõue. Senise kirjanduskäsituse taustal tähendas see vastureaktsiooni päevakajalisele skematismile ja illustratiivsusele, naasmist elu enda keerukate avaldumisvormide kujutamise juurde. Elust irdumist kui üht peamist kirjanduse mahajäämuse põhjust tauniti partei XX kongressil 1956. a./579/. Mõni kuu pärast selle lõppemist ilmus Eestis ka esimene teoreetiline sissevaade kaasaegsuse probleemi olemuse /281, 981-992/. Elulisuse kriteerium püsib aktuaalsena partei XXII kongressi (1961) pöördumisteski kirjanikkonna poole /5 / . 1970. aastail näiteks ei ole eeda vajalikuks peetud enam nii erandlikult ja otseselt rõhutada, mis osutab ühelt poolt põhimõtte enesestmõistetavusele, teiselt poolt aga elu kujutamisviiside paljususe (vormide mitmekesisuse ja etiliindividuaalsuse) probleemi esilehkkumisele /3, 93 /.

Kaasaegsuse lihtsuetamise vältimiseks tehakse juba nõude püstitamise algul mitmed olulised aktsendid. Kõigepealt puudutas see kaasaegse, aktuaalse ja operatiivse vahekorda. Kaasaegne ei tähenda mitte niivõrd päevasündmuste kiiret kajastamist, kui just oma ideelt ja probleemidelt tänase teenimist.

"Kirjandusteose teema ja probleemi aktuaalsus on teose aktuaalsuse hädavajalikuks eelduseks, kuid peamine tähtsus teose kui terviku aktuaalsuse seisukohalt on nendel järeldustel, mis autor kujutatavast teeb, s.o. teoses väljendatud ideedel, autori paatoisel," osutab K. Kääri, rõhutades seejuures, et kaasaegsusest ei tohi välja lülitada esteetilist /281, 984/.

Tegelikkuse kujutamist "tulevikku suunava idee juhitudult" kui kaasaegsuse mõõdupuud on mõistnud N. Andresen, A. Tulik jmt. /55, 1877; 634/. Nii või teisiti varieerub öeldu edaspidi

paljude teiste autorite seisukohtades. /585, 1409; 669; 268; 491, 132/ Eriti aktiivsed ollakse kirjanike kongresside (ENSV-s detsember 1958, NSVL kirjanike III kongress 1959) eel. Kui 1959. aastal hakkab "Sirbis ja Vasaras" ilmuma üleliidulist kirjanduselu valgustav rubriik "Kirjanduslike ajakirjade veergudelt", leiavad selles rohket refereerimist mõttevahetused kaasaegsuse ümber, mõjutades nii probleemide püsivat päevakorras seismist ka Eestis.

Kuid kaasaegsust ei käsitatud üksnes kui vastandit elu lakeerimisele. Alla kriipsutatades just "teoses väljendatud ideed, paatost", kujundatakse sellest peamine võitlusvahend isikukultuse ja dogmatismi kriitika varjus tekkinud sotsiaalsusest eemalduvate pseudootsingute vaetu. /271, 1875/ Nii nähakse luules apolitiseerumise tendentsi, mida käsitatakse kui "elust irdumise tõbe", /267, 514-515/ kui "oma subjektiivsete meeleolude meeleheitlikku deklareerimist" /488 A, 117/ ja kaasaegsuse nõue astub siin esile selge ideelise suunitluse nõudena.* Kaasaegsuse mõiste niisugune ühelt poolt õigustatud sünonümiseerumine poliitilise, parteilise ja ideoloogilisega andis kummatigi kriitika praktikas võimaluse tõlgendada seda kitsalt ja avas sellega ukse lihtsustavale käsitlemisele ning siis ka vulgaarsotsioloogia retsidiividele. Kaasaegsuse kitsam ja laiem tõlgendus kujuneski 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate algul asjaomaste probleemide keskmeks. Selle teoreetilisel valgustamisel on

* Üleliidulises kirjanduselus on nimetatud aja nõuetest kõrvalle hoidumist "distanttsipaatoose" teooriaks ja see sai kriitika üheks peamiseks märklauaks nii kongressieelsetes diskussioonides kui ka kongressil endal /569/.

põhjust tähtsaks pidada K. Kääri artiklit "Mõningaid kirjandusteose sisu ja vormi küsimusi" /284, 917-932/ ja L. Stolovitši artiklit "Kaasaegne ja "igavene" kunstis". /566, 137-150/ Refereerides nõukogude esteetikas arenenud mõttevahetust, osutab K. Kääri vulgaarsotsioloogilisele arusaamale, mille järgi "kunst ei peegelda mitte tegelikkust, vaid ükene kaasaja tegelikkuse erilist sfääri, ideoloogia sfääri." /284, 919/ Nii tähendavat ühekülgnene kaasaegsuse nõue mõõtmist ükene väliste tunnuste põhjal, kuna aga tähtsam - nagu kinnitab L. Stolovitš - seisnevat hoopis selles, et "kunstis kajastaksid aja sisemised olulised tunnused." /566, 139/ L. Stolovitši artikkel ilmus 1960. aasta jaanuaris. Märtsis toimunud luule arutelul nimetataksegi "välise kaasaegsuse" nõuet peamise põhjueena, mille kümnendivahetusel luulesse astunud uus põlvkond ei leidnud alati mõistmist /325/. Kuid ideoloogilise kahtlustamise fakte leiame ka juba varem. Rünnates teravalt K. Kanguri loomingut, leiab näiteks J. Feldbach luule allegoriseerumises katset "tassida meie kirjanduse salakaubana meile võõraid ideid" /103/. J. Krossi "Sõerikastaja" puhul esitatakse küsimus, kas Kross seisab ikka õigetel selgetel ideelistel positsioonidel /654/. Kui kümnendi vahetusel vallandub poleemika eesose "uue luulega" (Kross, Kaalep, Niit), leitakse siingi põhjusi süüdistamiseks dekadentsis /493/. Segadus kaasaegsuse tõlgendamises on ka poleemikate üheks aluseks, mis saatsid proosas V. Saare "Lõokesed taeva all" (1960) ja L. Metsari "Unistused ei sure" (1960) retseptiooni /Vt. 112; 559; 238; 561, 1893-1902; 483/. Poleemika kajastused ulatuvad keskajakirjanduse veergudeleegi, andes põhjust etteheideteks eesti kriitikale /22, 3-11/

Kaasaegsuse mõiste ahendamisele viis ka arusaam, et mida elulähedasem (elu kopeerivam) teos on, seda kaasaegsemana ta mõjub. See tähendas kunstilisuse alahindamist, võimaluse loomist käsitada kirjandust vahendina tegelikkuse üksühesel tõlgendamisel. Konk-

reetselt leidis niisugune suhtumine väljenduse nn. kirjanduslike kohtute korraldamises /632, 19-21/, mis aktiviseerus taas 1962. aastal seoses V. Grossi esikromaaniga "Müüa pooleliolev individuaal-elumaja" (ajakirjas "Looming" 1961, raamatuna 1962) ilmumisega /208; 381/. Teose aine ja probleemistiku aktuaalsus leidis kriitikas eeskätt rõhutamist /84, 1597; 456/, mis omakorda toetas vulgariseeriva retseptiooni võimalusi. Viimane põhjustaski küsimuse, kas kirjanduslikud kohtud kui niisugused ikka ennast õigustavad. /574

/- Sellele vaatamata jätkus traditsioon veel järgmistel aastatelgi seoses R. Kaugveri "Keskpäeva valguse" ja P. Kuusbergi "Andres Lapeteuse juhtumi" ilmumisega. /356; 218; 527, 38/

Probleemaatiliseks kujuneb ka kaasaegsuse seos temaatilisusega. Kuigi sõnavõttudes rõhutatatakse, et teema üksi ei määra teose kaasaegsust /270; 129; 420, 43/ kohtame kriitikas endas vaadeldaval perioodi algupoolel küllalt veel juhtusid, kus teemaatilisus viiakse otseseosesse kaasaegsusega /624; 664; 656/. Kümnevahetusel ilmub see teatavat taandumistendentsi. Teoses reprodutseeritud tege-likkust hakatakse vaatlema siis juba kui ainet. Tähtsustub autori- hoiak kujutatava suhtes.

Kaasaegsuse produktiivseim (avaram) tõlgendus seostubki kujutamisega, mitte siis niivõrd küsimusega "mis?" kui võrd just küsimusega "kuidas?" (kujutamise sügavus, kujutatava tüüpilisus, olemus-likkus) /566, 139; 660, 608/. See omakorda juhib kunstimeisterlikkuse probleemide juurde, mida käsitleme eraldi.

Siinjuures aga osutame, et kaasaegsuse mõiste erinevad tõlgendusviisid johtusid asjaolust, et ajapoetika käsitlemisel polnud veel vajalikke teoreetilisi üldistusi. Aega vaadeldi diferentseerimata: aega kirjaniku ideelis-filosoofilises kontseptsioonis võrdsustati tihtigi kirjanduses kujutatud ajaga, ei arvestatud kunstilise

Või: "Mida meisterlikumalt teos on kirjutatud, seda suurem on tema mõjujõud lugeja mõtetele ja tunnetele" /281, 989/.

Kirjanduse mõjukust, kasvavat funktsiooni peetakse eeskätt silmas, kui kõneldakse, et kirjandusteos peab end ise pakkuma /288, 73; 101/, peab panema lugejat mõtlema ja tegutsema soovitud suunas /665; 141/. Kirjandusprotsessi nagu ka kirjanduse enda spetsiifilise olemuse mõistmise seisukohast oli niisugune rõhuasetuse muutumine äärmiselt tähtis, kuigi see leidis aset funktsiooni kaudu. Põhimõtteliselt on ju võimalik teinigi, vastupidine tee: tunnistada kõigepealt kunstiteost kui iseväärtust ja tuletada sellest ta funktsioonid s-h. kasvatusliku. Ent sellelgi on oma põhjustaust: just 1950. aastate algul eksisteeris lihtsustav arusaam kirjanduse kui tegelikkuse illustreerijast. Niisiis oli kunstimeisterlikkuse rõhutamine ühtlasi ka vahendiks illustratiivsuse-arusaama ületamiseks.

Kirjanduse ja tegelikkuse vahekorras saab eriti tajutavaks alates 1959. aastast asjaolu, et kirjanduses muutub hinnatavaks tegelikkuse "kunstiline kehastumine" /663/, "kunstiline teostus" /363, 300; 237, 1753; 276, 155; 635; 146, 1597/, "kunstiline analüüs", "kunstiline süntees" /446; 703/, niisugune on "ideelis-kunstiline" tase /264, 429/. See viiski ilukirjanduse spetsiifilisuse tunnetamiseni. Kuid samas püsis oht, et kunstimeisterlikkust hakatakse käsitleda kui väljendusvahendite kogumit, kui tehnikat. 1959. aastal ilmunud B. Söödi "Kirjandusteooria lühikursuses", mis vaatamata oma puudulikkusele /588, 513-521/ elavdas kirjanduselu teoreetilisemat poolt*, defineeritakse kunstimeisterlikkust kui väljendus-

* 1960. aastal ilmus näiteks ridamisi žanri- ja stiiliküsimusi käsitlevaid töid /549, 449-460; 353, 27-35; 286, 1-15/.

vahendite otstarbekat kasutamist*. Oma mõju avaldas ka seoses vabavärsi levikuga luules värsiõpetusküsimuste varasemast intensiivsem käsitlemine /168, 597-603; 327, 444-461; 170, 257-274; 695; 486, 1571-1578; 8, 279-298; 46, 590-604, 653-666/. Tähelepanuväärsele kohale hakkas tõusma ajakiri "Noorus", kus avaldati mitmeid luule olemust puudutavaid artikleid /406, 38-39; 227, 42-46; 693, 17-19; 167, 41-42/. Poeetiliste väljendusvahendite suhteliselt järsk teisenemine luules (assotsiatiivne kujund ja vabavärs), uute võtete massiline kasutuselevõtt ka seal, kus see end ei õigustanud ja ka nende autorite juures, kellele see ei olnud isikuomane, põhjustas kümnendivahetusel nn. vabavärsipoleemika, mis kasvas üle võitluseks loominguvabaduse, novaatorluse, idee ja selle kunstilise väljenduse üle.

1.3.2.1. Novaatorlus.

Kui 1957-1958. aastal hakkas perioodikas üha sagedamini ilmuma senisest erineva hoiaku (minakeskne, maailmale avatud, vaimusele suunatud) ja poetikaga (vabavärs, kujundi komplitseerumine) luulet, mille peamisteks esindajateks olid E. Niit, J. Kross ja A. Kaalep, siis aktsepteeritakse seda algul intensiivsete otsingutena /409, 149; 674/. Hinnates 1957. aasta luulet tervikuna veel "mingiks mõistlikuks voolujoonelisuseks", osutab P. Viiding just ajakirjade luuleveergudele, kust tulevat otsida "uute tuulte värskust" /691, 575/. Samal seisukohal on ka O. Kruus 1957. a. luuleülevaates. Tervitades vabavärsi tulekut mendib viimane, et see nõuab suuremat

* Niisugune definitsioon seatakse aga samas kahtluse alla /326/. Seisukoht jääb ometi muutmata Söödi õpiku teises trükiski /576, 21, 35, 41-42/.

mõttetihedust ja enesekontrolli /249, 7/. Nõnda siis ühelt poolt hoiatatakse juba 1958. aastal vabavärsiga liialdamise eest /49/, teiselt poolt leitakse, et hea vabavärs sobib uue ajastu sisu väljendamiseks /595/.

Seisukohtade erinevus avaneb iseäranis, kui 1958. a. ilmub J. Krossi "Söerikastaja"* . Ühte osa kirjanikest ja kriitikutest ärritab kogule osaks saanud senises kriitikas erandlik vastuvõtt: J. Krossi luules hinnati kõrgelt ta kriitilist vaimu, eruditsiooni, aga ka väljenduslikku uut, ennustati ta tähenduslikkust tulevikuski /134, 472; 173; 581, 193-201/, Krossiga seostuvat vabavärsi moodiminekut loeti osaks positiivsest protsessist nõukogude eesti luules /694/.

On põhjust arvata, et ettevaatusele manitsevaid või toimuvasse negatiivselt suhtuvaid hinnanguid tingis hoopis enam harjumatult soosiv hoiak Krossi luulesse kui Krossi luule ise. Taas on meil tegemist nähtusega, mida me eespool nimetasime tendentsi utreerimiseks. Seda kinnitab ka asjaolu, et rohkem tegeldakse novaatorluse tõlgendamise (resp. kirjandusse suhtumise) kui kirjanduses avalduva uue enda analüüsiga. Nii alustab O. Utt oma retsensiooni J. Krossi "Söerikastajale" kogu vastuvõtust /654/, ühekülgselt kiitva arvustuse vastu astuvad välja J. Smul ja P. Kuusberg /562; 264, 429/.

* Tõsi, O. Kruus osutab, et kogu oli kirjastusele üle antud juba 1956. aasta sügisel, mis näitab, et uutest tendentsidest luules tuleks kõnelda tegelikult juba 1950. aastate keskel, s.h. vabavärsist /249, 7/.

Uut hoogu sai poleemika 1960. aasta novembris, mil ajaleht "Sirp ja Vasar" avaldas Hermelini paroodia J. Krossi, E. Niidu ja A. Kaalepi mõnede luuletuste kohta /120/. Selleks ajaks oli ilmunud ka E. Niidu kogu "Maa on täis leidmist" (1960), mis samuti leidis tunnustavat suhtumist /390/. Paroodia ilmumist põhimõtteliselt tervitades, avab P. Rummo tema meelest ennatliku parodeerimise ja süüdistuste tegeliku põhjuse, milleks olevat uues luules peetud originaalitsemist, poosi, pinnapealsuse varjamist fraasidega jms. /503/. P. Rummo kaitsjapositsioon, see, et ta nõudleb uute nähtuste hindamisel taktitunnet, õhutab poleemikasse sekkuma "Sirbi ja Vasara" toimetustki /676/, milles taaskord kritiseeritakse intelligentlikku upsakust, pseudonovaatorlust, rohkem aga selle kaitsmist kriitikas.

Poleemika jätkub 1961. aasta algul luulearuteludel Tallinnas /683/ ja Tartus, Kirjanike Liidu Tartu osakonnas /349/ ja Tartu Riiklikus Ülikoolis /348/, veel Tartu kirjanduspäevadelgi 1961. aasta mais /661/. Ühelt poolt kaitstakse vabavärssi kui luules süvenenud filosoofilise alge adekvaatset väljendust, teiselt poolt taunitakse sellega kaasnevat originaalitsemist, ähmasust, poseerimist. eruditsiooniga, filosoofitsemist. Rõhutades vajadust vahet teha sisu- ja vormiotsingute vahel, eelistades esimest teisele /138, 262/, osutab J. Semper oma ettekandes "Luule ja kaasaeg" (hiljem ka artiklina) esimesena vabavärssi ühiskondlikpoliitilisele taustale - "lõdvalt seotud värss on niisuguse ühiskonna seaduspärane produkt, millele enesele on omane majanduslik anarhia, ebastabiilsus ja stiihilisus" - ja hoiatab selle kui "väliskauba pimesi ülistamise" eest /536; 130-131/. J. Semperi seisukohti kordas L. Remmelga artikkel "Mis on uus ja mis on vana", kus leitakse, et "zesti luules ilmnevad "uued" tendentsid on ilmne taganemine realismist üsna

vanade dekadentlik-formalistlike nähtuste juurde" /493; ka 499/. Sellega oli vabavärsiprobleematika ja novaatorlus ekstrapoleeritud ideoloogiliste poolt- ja vastuargumentide tasandile ning vaidlusel ka lõpp.*

See, kas vabavärsi probleem vajab üldse nii laia kõlapinda, seati kahtluse alla juba poleemika käigus /lo2/. Tegelikult see polnudki niivõrd kirjanduse,* * kuiivõrd kirjandusteadvuse probleem. Kriitika oli seni harjunud sageli normeerivalt suunda märkima /Näit. 664/ ja sellega, et kirjandus märgitud ka järgis. Seda üllatavamalt tuli arusaamine, et kirjandusprotsessil endalgi on omad objektiivsed arenguseaduspärasused, mille tajumine peaks olema esmaseks kriitika ülesandeks. Poleemika positiivseks tulemuseks tuleb lugeda asjaolu, et selle käigus said selgeks karid, millele kujundi komplitseerimine ja vabavärss võivad viia (paljusõnalisus, konstrueeritus, poetilise pinge alanemine jms.). Ühtlasi oli see ka efektiivne epigoonluse leviku vastu. Kui 1960. aastate algul hakkasid

* Osutame siinjuures kogu poleemika n.ö. kaudsele peegeldumisele, sest peale P. Rummo vastava artikli ei ole nähtusesse mõistvale suhtumisele agiteerivat materjali nimetada; "kaitsjate" seisukohad avalduvad "riindajate" artiklites või refereerituna koosolekute ülevaadetes.

* *

Paralleelselt poleemikaga ilmuvad luuleteoreetilised kirjutised üritasid küll seda rõhutada, aga paraku jäid nad asjaks omaette.

üksteise järel ilmuma luulekaasetid ja tooniandvamaks kirjanduselus sai uus luulepõlvkond, siis olid selle väljapaistvamad esindajad kujundanud oma joone, sünteesi 1950. aastate teise poole kodaniku- luulest ja kümnendi lõpu vabavärsilise luule filosoofilis-intel- lektuaalsest kujundiintensiivsusest. Ka oli nende vastuvõtt krii- tikas mõistvam /582; 228, 467-472; 145, 193-201; 437, 179-183/ kui J. Kroosi, E. Niidu ja A. Kaalepi luule puhul, ent tagasilööke kohtame siingi /379; 457/.

1.3.2.2. Sisu ja vorm.

Novaatorluse problemaatika käsitlemine juhib aga veel teisegi kirjandusse suhtumist puudutava üldküsimume, sisu ja vormi vahe- korra juurde. Poleemika käigus väidab L. Remmelgas, nagu ilmneks meie luulekriitika sotsialistliku realismi kriitika põhiprintsiibi - sisust lähtumise vajaduse alahindamist /493/. Sisu ja vormi (lihteustavat) lahutamist leiame veel 1963. aastalgi. Luulekasseti ilmumine on ajendanud jagama kassetilugejaid kahte suurde leeri - "traatlaste sisuparteiks" ja "rummolaste vormiparteiks" (J. Kroosi väljend) /315, 154-156/.

Probleem ise on märksa vanem. See algas juba omaksvõtmisest, et sõjajärgse perioodi kirjanduskriitikal oli paratamatu vajadus sotsialistliku realismi meetodi kindlustamiseks nõuda kirjanduselt kindlat temaatikat saavutamaks kirjanduse "kokkujootmine eluga". /271, 1861/ Aga see algas ka nimetatud printsiibi lihteustavaks tunnistamisega ja korrigeerimisega, tõdemisega, et sotsialistlikus realismis on kirjandusteose sisu ja vorm lahutamatud /270/, kuid samas toonitamisega, et eellee lahutamatuses säilitab sisu (mida kriitika praktikas sageli teemaga võrdsustati) oma primaarsuse.

Kui 1958. aasta maikuu "Loomingus" ilmub J. Peegli artikkel kunstimeisterlikkuse küsimustest eesti proosakirjanduse jooksvas

kriitikas, milles muuhulgas osutatakse kriitika mahajäämusele kirjandusteose kui kunstiteose käsitlemisel /435, 745-751/, siis saab see M. Laossoni poolt terava kriitika osaliseks. Nentides, et kriitika ei pea küllaldast võitlust luule kõrge ideelise külje eest, arvab M. Laosson selle seisnevat ideelise sisu alahindamises. Sisu primaadist loobumist tähendavat ka "psühholoogistliku eritelu" kasv proosakirjanduse kriitikas /295 /. Psühholoogilisuse kilbile tõstmist peab vääraks E. Päll, polemiseerides R. Sirgega L. Metsari "Unistused ei sure" ja V. Saare "Lõokesed taeva all" hinnangute üle /483 /.*

Probleemi teoreetilisel, iseäranis selle dialektilise olemuse selgitamisel on oluline osa K. Kääril. Eristades Hegelist lähtuva ja mitme kaasaegse nõukogude vene teoretiku (Vanslov, Vinogradov) kontseptsiooni eeskujul sisu ja vormi vahekorras kolme astet (ideeline sisu - kujundiline vorm - keeleline vorm), tõdeb K. Kääri, et kriitika praktikas vaadeldakse teose sisu veel liialt abstraktselt. /284, 921/ Olulist muutust see osutamine siiski ei toonud./193, 1428/ Perioodi kriitikas kohtame läbivalt näiteid, kus vaadeldakse teose sisu lahus vormist. Tüüpiline järreldus, milleni jõutakse, kehastub sel juhul hinnangus, et teos on sisult õnnestunud või kaasaegne, kuna aga vorm või väljendus jätab soovida, või ka vastupidi: väljenduslik külge on õnnestunud,

* Esitatud seisukohad on iseloomulikud didaktilisele kriitikale. Hilisem kirjanduslugu on näidanud, et psühholoogilisuse süvenemine eesti nõukogude kirjanduses oli objektiivne protsess, mis rajab teed eetilise problemaatikale. /Vt. 265, 446 jj./

Eetilise aktualiseerumine on kogu nõukogude kirjanduse iseloomulikke jooni 1960-1970. aastatel. /Vt. 33 A, 173/

sisulises on aga puudujääke. /640; 704; 611/ Selles lahutatud olekus tähtsustatakse omakorda sisu kui kirjaniku loomingulise käekirja või teose väärtuse määraja. /622; 641 / Probleemi produktiivset lahendust ei pakkunud ka sisu ja vormi vastavuse, ühtsuse ja kooskõla tunnistamine kunstipärasuse kriteeriumina. See jäi metodoloogiliseks üldjuhiseks, mis ei kehastunud veel niipea kriitika argipraktikas. Teoses avalduvate võimalike vastuolude või ka teose ühtsuse kirjeldamiseks pakutakse välja sisu- -vormi tasandi asemel /284, 932/ hoopis kavatsuse-teostuse tasan- dit. Sellelt seisukohalt vaadates satub kümnendivahetuse vaba- värsipoleemika ja kogu novaatorluseprobleemaatika hoopis teise valgusesse. Konflikti olemus (poleemika sügavam põhjus) seisnes selles et uute autorite loomingulised kavatsused ei olnud alati vastavuses teostusega /Vrd. 581, 195; 655, 1113-1118/, mitte aga tegelikkuse enda väärast kujutamises, nagu seda poleemikatuhinas järeldama kiputi.

Kirjanduslikus mõtlemises domineeris niisiis ka vaadeldavail aastail sisu tähtsustamine, mis tähendas ühtlasi kirjanduse di- daktilise funktsiooni esiplaanil olekut*, kirjanduse kui kasva- taja prioriteedi tunnistamist.

* Sisu tähtsuse seostamist kirjanduse didaktilise funkt- siooniga tunnistatakse ka kirjandusteoorias /Vt. näit. 215, 55/.

2. Kriitika meetod.

Oleme siiani käsitleanud kriitika suhet kirjandusega kõige üldisemas plaanis, kirjandusteadvuse tasandil, iseloomustades selle olulisi kontrapunkte, üritades avada neid arengus ja vastastikusel seoses. Kirjandusteadvus konkretiseerub kriitika meetodis, selles, kuidas üldisi töökspidamisi või käibivaid arusaamu rakendatakse kriitika praktikas (sünkroonarvustuses, aastaülevaadetes, kaasaegsete portreedes, esseedes jms.) mingi teose või autori loomingu interpretatsioonis ja missugune on analüüsi ja hinnangu vahekord.

2.1. Teose parameetrika tõlgendamise iseloomulikke jooni.

Kui kunstiteose (resp. kirjandusteose) olemust määrab või iseloomustab rida näitajaid (parameetreid), siis kriitika meetodi seisukohast on oluline kõigepealt vaadelda nende parameetrite (ideestiku, aineestiku, karakteri, kompositsiooni, kujundi) kajastumist teoste interpretatsioonis.

2.1.1. Aineestik, ideestik, probleem.

Aineestiku, ideestiku, probleemi eritlemisel ei ole eesti kriitikal olnud õigupoolest kunagi raskusi. See on mõistetav vähemasti kahel põhjusel. Esiteks on tegemist interpretatsiooni (olgu see kasvõi pelk teose ümberjutustus) esimese ja vältimatu astmega, mille käigus tegelikkus kunstis (kunstitõde) transponeeritakse reaalse tegelikkuse (elutõe) tasandile ja vastupidi /Vrd. 26, lo7/. Teiseks oli siin n.-ö. täiendavaks kooliks 1950. aastate algul kriitika meetodis ainumäärav temaatilisuse printsiip. Iseasi on muidugi, kuidas aineestikku ja probleeme tähtsustati ning missugusena nähti nende vahekorda reaalse tegelikkusega. Eespool osutasime kaasaegsuse ja sisu eelisseisundile suhtumises kirjandusse üldse. Selle

loogiliseks tulemuseks oli, et teoste retsenseerimisel osutati ainetiku * ja probleemide määramisele erilist tähelepanu. Mitte ainult, et retsensioonid ja aastaülevaated probleemistiku ieloomustamise ja hinnanguga algasid, 1950. aastate lõpus oli see veel arvustuste dominandiks, määrates sageli interpretatsiooni kulu ja lõpphinnangu. Vaadelgem paari iseloomulikku näidet. L. Rimmelgas alustab oma retsensiooni Oskar Toominga romaanile "Perekond Kirretid" järgmiselt;

"O. Toominga viimast romaani "Perekond Kirretid" loed kaaskistuna juba temaatika ja probleemiasetuse uudsuse pärast (minu sõrendus - R.V.) /495, 696/."

Teemat ja probleemi väärtuetatakse enam, sest nagu järgnevalt analüüsist selgub, on romaanil "suuri kunetilisi puudujäkke" /495, 698/. Ligikaudu samale tulemusele jõutakse ka H. Mere arvustuses H. Lebereshti teosele "Ühes majas". /346/ 1959. aastastki korjub rida näiteid, kus interpretatsioonis väärtuetatakse eeskätt ainet ja probleemi /663; 428; 363, 300; 150, 243/.

Aine määratlemine proosateoste arvustustes on olnud selle loomulikuks komponendiks. Kui seda tehakse aga luulekriitikas, siis on säilinud oht, et aine taandatakse ahtalt mõistetud temaatilisusele. Niisugust taandamist täheldame näiteks O. Männi ülevaates "Loomingu" 1958. aasta esimese poole luulest /392/. Arvustades F. Kotta luuletuskogu "Näojooned", nõudleb B. Kabur, et "ei tuleks autorite ideoloogilisel suunamisel /- - -/ mitte üksnes piirduda

* Termini "ainestik" asemel kasutati veel 1958. aasta lõpul selle sünonüümi "temaatika".

mitte
eas
loea?

teemade loeteluga, mida meie luulee veel ei ole puudutatud, aga mida tingimata käsitleda tuleks, vaid tuleb eeskätt taotleda seda, et need teemad autorile südamelähedaseks muutuksid..." /172/. Varjatud temaatilisusega on tegemist siis, kui arvustuses kõnel-dakse pühendatusest millelegi /668; 635; 710; 699/. Käsitleme seda kui üleminekuvormi luuleomase aktsepteerimisele, milles esiplaanil seisab autorihoiaku, motiivistiku ja kujundiinterpretatsioon. Kümnendivahetuse luulekriitikas võibki täheldada niisuguseid liikumi /169, 758-760; 362, 1910-1912; 247; 243/.

Ent olgu aine iseloomustatud teemade või motiivide kaudu, tähtsaimaks 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate algul jäi selle vahekord eluga. Arutlusi aine elulisuse ümber juhtis otsesõnu või kaude probleemiküsimus "milline on elu vastupeegeldus teoses," /652; 128, 312-314/ selle käsitlemise sügavus /43, 306-308/, millele omakorda liitus üha märgatavamalt elu- ja kunstitõe suhestatuse, elutõe kunstilise määra analüüs /272; 447/.

2.1.2. Karakter. Konflikt.

Sama protsess - liikumine elutõelt kunstitõe poole, selle dialektilise ühtsuse tajumiseni /Vt. näit. 638, 956/ - avaldub kriitika praktikas vahest kõige ilmekamalt karakterikäsitusel. Kuni määravamaks arvati elulisust ("elus on/ei ole nii") - mis ju suuresti eõltus kriitiku enda kogemustest, kokkupuudetest ühe või teise inimloomusega - , või jälle ettekirjutusi nii- ja niisuguste karak-

terite vajalikkuses *, seni prevaleeris retsensioonides karakterite elulise usutavuse, nende käitumise loogika ja omavaheliste seoste interpretatsioon /Näit.: 253, 302-304; 393, 1432-1435; 237, 1750-1753, 704; 690; 108, 696-697/. Et niisuguse lähenemisviisi kitsas alus põhjustas karakterivaatluses "kohtu-uurija maneer", sellele on osutanud juba 1958. aastal Juhan Peegel /435, 746/. Olulise nihkena karakteri sügavama avamise suunas tuleb võtta retsensioonides üha sagedamini ilmnevat probleemistiku vaatlust läbi karakteri, mitte siis nii, nagu varasemas traditsioonis, kus karakteri ja probleemistiku esitamine seisid lahus. Märkatav on see paljude autorite (O. Jõgi, H. Puhvel, E. Nirk) arvustuses, domineerivaks sai

* Nentides haritlaste ülekaalu tegelaste sotsiaalses kuuluvuses, ütleb O. Utt: "Kahju, et nii vähe kirjutatakse töölistest - seitseaastaku elluviijaist." /Vt. 669/ Muuseum väljendab see seisukoht omakorda temaatilist lähenemist, "töölisteema" vajalikkuse tunnustamist. Me ei leia aga analüüsitavast perioodist käsitlust selle kohta, miks tegelaste "sotsiaalses kuuluvuses" leidsid aset nihked, või kui, siis üksnes osutamist sellele, et kirjanikud ei taha töölisteemat käsitleda. Nüüd küll teame, et tegemist oli objektiivse protsessiga tegelikkuses endas: teadus-tehniline revolutsioon mõjutas ka ühiskonna sotsiaalset struktuuri.

aga kümnendivahetusel sünkroonses kriitikas kaasa rääkima hakanud uue kriitikute põlve (Ü. Tontsu, R. Krusteni, M. Kalda jt.) retsensioonides. /Vt. ka 203, 116-122/ Mainitud nihet toetasid proosas endas toimuvad muutused: tegelaste kujutamine arengus, nende sise- maailma komplitseerumine (P. Kuusbergi "Enn Kalmu kaks mina", 1961, "Andres Lapeteuse juhtum", 1963, E. Tennovi "August Mõigu oma hobu", 1961, V. Grossi "Müria pooleliolev individuaal-elumaja", 1962) /Vt. ka 61, 610-624; 280, 133-144; 231, 634-636; 615, 498-500; 414, 705-712/. Karakterikäsitluse võimaluste avarumisega kaasneb selle osakaalu suurenemine retsensioonis. Üha enam hakatakse kõnelema tegelaste sisemisest arengust /127; 61, 617; 705, 762/, kriitikute esteetilises ideaalis väärtustub teose psühholoogiline sügavus. Sellega seoses problematiseeruvad aga taas positiivse ja negatiivse alge vahetõrge ning konflikt. Kui tunnistataksegi varasemas kirjanduses prevaaleriva välise konflikti muutumist sisekonfliktiks, siis samas arvatakse viimase konkreetset väljendust, nn. lõhestatud hinge "elus juurdumatuks" /127/.

1950. aastate lõpus ja kümnendivahetusel elavneb märgatavalt draamžanr (A. Liivese "Sinine rakett", A. Jakobsoni "Tormisõlmed", J. Semperi "Inimesed risttuultes", J. Smuuli "Lea", E. Ranneti "Kadunud poeg" ja "Südamevalu"). Kirjanduses üldse ilmnenu suunamuutused avaldavad oma toimet siingi, põhjustades arutlusi /490, 916-927; 657, 641-652/ ja väitlusi * kangelahe vahetõrge ja konflikt

* Osutame siin Arnold Tamme ja Huko Lumeti omavahelisele vaidlusele. A. Tamm näeb kangelahe positiivsust tõetsijais "puhtaksaamises laval", kuna aga H. Lumet kaitseb positiivse kangelahe kristalset puhtust /585, 1410; 324, 1708 jj./.

Omamoodi katalüsaatorina toimis siin K. Ird /Vt. 132/, kelle artikkel vaidlevate poolte ^{si} reageeringuid põhjustas /586; 32/.

olemuse üle. Programmilisena ja arenguprotsessi tunnetavana jääb kõlama siin K. Kase seisukoht:

"Meie kaasaegse sisemaailma avamiseks, tema mõtete avaruse ja tegude julguse kujutamises peitub meie teatri elujõud" /212, 12/.

Karakterikäsitlust mitmekesistavalt mõjutasid luuleretsensioonides lüürilise kangelase vaatlused /583, 435-437; 418, 180-183; 408; 247; 719, 243-244/. Tõsi, lüürilisele kangelasele lähenetakse puhtsti ühekülgselt, mõistes teda ainult luuletajaisiku vastena või autori protagonistina.* Siiski oli see sammuke kirjandusteose kui iseseisva objektiivse reaalsuse mõistmise poole.

2.1.3. Teose kompositsioon.

Kui kirjandusteadvuses aktualiseerusid kunstimeisterlikkuse küsimused, tähendas see suhtumise muutumist (nõudlikkuse suurenemist) ka aine organiseerimisse, teoste kompositsiooni. Selle põhjuseks oli proosas seni domineerinud amorfsus** ja kompositsiooni

* Näiteks kirjutab I. Viiding: "Sulada kokku oma lüürilise kangelasega, et teemat poeetiliselt avada - see pole kerge" /684/. Siinkohal on sobiv võrrelda öeldut "Kirjanduslike terminite sõnaraamatus" avaldatud seisukohaga; "Образ и.г. [мифического героя] не следует прямолинейно отождествлять с личностью поэта..." /32, 177/

** See omakorda põhjustas segaduse žanri määratlemisel. Nii väidab H. Peep: "Tituleerides üht ja sama tööd kord jutustuseks, kord novellikse, stimuleerib ta /kirjanduskriitika/ käegalöömist kirjandusteooriale, laulmist "nagu nokk on kasvanud"" /440, 129/. O. Jõgi on arvanud, et kompositsioonilist laadi puudused ilmnevad just siis, kui "kunstiteost mõistetakse ainult elu kujutamisenä" /148, 710/.

lineaarsus. Kõneldes 1950. aastate teise poole novellikriisist, märgib H. Puhvel ühe põhilise puudusena kompositsioonilist nõrkust /470/, sama etteheite osaliseks saavad 1960. aasta novellivõistluse tööd /88, 1548/. Et romaani mahu vähenemisega ei kaasne kompositsioonilist leidlikkust ja tihedust, seda leitakse V. Saare "Lõõkesed taeva all" arvustuses /112; 275/. Niipea aga kui proosas ilmesid teisenemistendentsid, reageeris sellele tundlikult kriitikagi. P. Kuusbergi "Enn Kalmu kahte mina" nimetab K. Kääri novaatorlikuks /280, 133/. Leidlik kompositsioon leiab kõrget hinnangut ka "Andres Lapeteuse juhtumi" ja V. Grossi "Müüa pooleliolev individuaaleluma" arvustustes /414, 707; 456/. Uudseid kompositsioonilisi võtteid tõstetakse esile A. Hindi "Tuulise ranna" III osa puhul /53, 198/.

1959. aastal ilmunud ja üleliidulist tunnustust pälvinud J. Smuuli "Jäine raamat" tingib vajaduse eritleda "lüürilist päevikut" kui kompositsioonilist printsiipi. Nii leiab Ü. Tonts, et kuigi "Jäine raamat" on amorfne, mõjub ta distantsilt ometi tervikuna /610; vt. ka 274, 441-442/. Kompositsiooniküsimused jäävad vaadeldava perioodi arvustustes siiski ideestiku, aine ja karakteri käsitlemise kõrval teisejärguliseks, lülitades retsensioonides üldjuhul kujutuevõtete, vormiinterpretatsiooni rubriiki.

2.1.4. Kujundilisus.

Kunstilisuse kriteeriumi aktualiseerudes 1950. aastate teisel poolel leiab aset proosas žanriline diferentseerumine, luules aga kujundisemantika avardumine /185, 396-399/. Ajas uudse filosoofilis-intellektuaalse alge väljendamiseks püüti rakendada vabavärssi. Luule lähendamisega proosakõnele kaasnes paratamatu emotsionaalse pinge langus, mis omakorda tingis vajaduse kompenseerida seda uute ja uute kujunditega (metafooride, metonüümiate, võrdluste jm. poeti-

liste vahenditega). Kuigi kujundi algupära, ilmekus ja tabavus muutusid suhtumises luulesse hinnatavaks /605; 584; 418, 183; 652; 487/, ollakse arvustustes samal ajal üsnagi tõrjuv kujundiga liialdamise ja kujundi mahu paisutamise suhtes. Sellekohased etteheited puudutasid enim E. Niidu, J. Krossi ja A. Kaalepi luulet /264, 435-436; 138, 261; 601/. 1960. aastate alguse luulet üle vaadates täheldab H. Välipõllu:

"Endiselt on au sees kujunditega ülepingutamine ja nende kuhjamine (mitte ainult vabavärsile omane joon), mis tapab kujukuse" /717/.

Esimese luulekasseti (1962) arvustuses nenditakse hüpertrofeeritud kujundilisust ja A. Siia, ^{aga ka} ~~ning~~ O. Kruusi luules /582/.

Kõnelused kujundi kuhjamisest ja sellega kaasnevaist hädadest (tunde laialivalgumisest) osutavad muuhulgas kujundi mõistmisele selle kitsamas tähenduses: kujund kui vahend (kõne-, kõla ja lausefiguurid) mõtte või tunde väljendamiseks. Seda aspekti puudutab nõue, et "kujundid olgu ideele adekvaatsed" /56/ või et "kujund peab luulemotiivi eredamaks ja piltlikumaks tegema, peab seda meile näitama mingist olulisest või uudsest küljest, peab meie kujutlust teravdama ja konkretiseerima" /244, 153/.

Luules nagu tolle perioodi eesti kirjanduses üldse toimuv nihe intellektuaalse alge süvenemise suunas ja autori suhtumise intensiivistumine kujutatavasse tingisid teiselt poolt vajaduse käsitleda arvustuses kujundit ka laiemalt, (kunsti)teose olemust loova, konstitueeriva elemendina, näha selles kvintessentsi autorihoiakust, loomeprotsessist ja kujutatavast tegelikkusest. Asjaomased teoreetilised tööd aga puudusid.* 1959. aastal ilmunud B. Söödi "Kirjandus-

* Esimese probleemi mitmekülgselt valgustava tööna tuleb arvesse alles 1963. a. ilmunud E. Siiraku uurimus "Kirjanduslikust kujundilisusest" /551, 321-331, 385-393/.

teooria lühikursus" viitab küll kujundi mõiste avaramale tõlgendamisvõimalusele, rõhutab aga esmajärguliste omadustena elulist konkreetsust, eredat individuaalsust ja piltlikkust.* Selle või B. söödi raamatule eeskujuks olnud allikate mõju perioodi arvustustes on tuntav: teose vormiinterpretatsioonis esineb sageli just mainitud epiteete ja nende sünonüüme.** Piltlikkuse tähtsustamine, millega muide kaasnes kirjandusteose (eriti luule) analüüsimine kujutava kunsti kategooriatega, tähendas kirjanduse olemuses peegeldava, jäljendava väärtustamist, jättes teisejärguliseks modelleeriva poole. Aga ka viimane kehastub kujundis, selle mõiste laiemas mahus. Kui traditsiooniline kujundiinterpretatsioon piirdus kujundi avamisega n.ö. horisontaalselt (reprodutseeriv tasand), siis nüüd pidi lisanduma ka vertikaalne käsitusviis (modelleeriv tasand): mõõdetavaks (ja hinnatavaks) muutub kujutamise ulatus ning sügavus, teksti mitmekihilisus. See saigi võimalikuks alles 1950. aastate teisel poolel, mil kirjandus (eriti luule) oli vabanenud ühe-

* Niisugune rõhuasetus säilib 1966. aastal ilmunud täiendatud taastrükiski /576, 18/.

** Vörrelgem kasvõi niisuguseid määratlusi nagu "ere ja algupärane kujundite süsteem" (E. Nirk), "Kujundite konkreetsus" (M. Raud), "vaimukate kujundite tulevärk" (O. Utt), "teravus kujundis" (A. Tamm), "ilmekas kujundlikkus" (Ü. Tonts). Muuhulgas põhjustab see tautoloogiat, sest terav või vaimukas kujund ei ava veel kujundi olemust, paremal juhul üksnes iseloomustab seda funktsionaalsest küljest (kujund kitsamas tähenduses).

mõõtmelisest illustratiivsusest ja plakatlikkusest. Arvustades V. Beekmani luulekogu "Tuul kanarbikus" leiab V. Villandi selles rea sügava alltekstiga luuletusi. /697, 1598/ Allteksti osatähtsuse suurenemist F. Kotta luules täheldab tunnustavalt O. Kruus /241, 1749/. Ü. Tonts osutab D. Vaarandi luules meisterlikule alltekstile /605/. Analoogilisi näiteid, kus väärtustatakse allteksti olemasolu kui kujutamise sügavust, võib tuua teisigi. Samas täheldame aga ka allteksti tõlgendamise problematiseerumist, mis ilmneb eriti J. Krossi, E. Niidu ja A. Kaalepi luule retseptiaionis. Siin heidetakse ette, nagu rakendaksid kõnesolevad autorid (eriti J. Kross) allteksti idee ähmastamise ja "võõraste ideekeste sissetoomise teenistusse /654/." Niisugused etteheited põhinesid arusaamal, nagu kujutaks alltekst (resp. kujund laiemas tähenduses) mingit kindlalt piiritletavat teksti elementi, väidet, mille õigsuse või vääruse, otsekoheuse või ähmasuse üle on võimalik üksüheselt otsustada. Sisuliselt tähendas see kunstispetsiifilise alge ignoreerimist: kujundi redutseerimist loogiliste mõistetega väljendatavale ideele,* kunsti käsitamist üksnes vahendina, loomeprotsessi tõlgendamist ratsionaalloogilise tegevusena /Vrd. 185, 396/ ("allteksti rakendamine"). Kui tunnustada kujundit nii laiemas kui ka kitsamas tähenduses kunstiteose paratamatu eeldusena, siis nõuab dialektiline lähenemine ka vabaduse tunnustamist kujundi loomisel /Vrd. 345, 789/. Katset tähistada piire, kuhu kujund võib ulatuda, võiks seega tõlgendada

* Seda, et kunstispetsiifilisust ignoreerimata pole võimalik kujundit redutseerida loogilisele mõistele, on väitnud A. Bušmin. /11, 9 /. Analoogilise problemaatikaga puutume aga kokku ka sümboli analüüsil /Vt. 23, 13-17, 36-41/.

lihtsustava kirjanduskäsitluse retsidiivina, tagasilöögina teel kirjanduse olemuse ja rolli dialektilise mõtestamise suunas - asjaolu, mida kogesime 1950. aastate teise poole ja kümnendivahetuse kriitikas nii kaasaegsuse, novaatorluse kui ka kunstimeisterlikkuse probleemistiku esitamisel.

2.2. Analüüsi ja hinnangu vahekord.

Kriitika hinnangulisus on ta olemuslikke jooni /Vrd. 12, 75-76/. Kriitika meetodit iseloomustab hinnangu osakaal ja koht kriitilises tekstis, hinnangu suhestatus teksti teistesse osistesse (autori ja teose esitluse, analüüsi, kriitiku enda vaadete selgitusse, teosevälise tausta interpretatsiooni jm.).

1950. aastate algupoole kriitika üheks tüüpilisemaks tunnusejooneks on peetud normatiivsust ja administratiivsust. /596, 1921-1928/ See tähendas hinnangu dominantsust, kusjuures hinnang tuletati reeglina esteetikavälistest kriteeriumidest ja väärtustest (vastavus teatud teemale, skeemile, päevapoliitilistele nõuetele). Vulgariseerimine seisnes antud juhul esteetiliste ja esteetikaväliste kriteeriumide ühtsuse rikkumises. Iseloomustades marksistlik-leninliku kriitika põhiprintsiipe, on seda ühtsust formuleeritud järgmiselt: "kui kunstiteosel puudub esteetiline väärtus, siis ei ole tal ka mingit teist väärtust" /38, 129/.

Raskused esteetiliste ja esteetikaväliste kriteeriumide ühtsuse saavutamises jätkuvad vaadeldaval perioodilgi. See on ka mõistetav, sest 1950. aastate lõpus kriitika põhisuundumusi mõjutanud kriitikud olid kae aktiivselt tegevad 1950. aastate algupoole kriitikas (P. Kuusberg, L. Remmelgas, E. Nirk, O. Jõgi) või kujundanud tol perioodil oma ettekujutuse kirjandusest (V. Villandi, J. Toomla, O. Utt, O. Kruus). Vigadest või väärkujutlustest vabanemine osutus keeruliseks ja aeganõudvaks protsessiks /412/.

Nii täheldatakse veel 1958. aastal vulgaarsotsioloogiliste sugemete olemasolu /219/. Olles tugev küll hinnanguis, ei suutvat kriitika käsitleda stiili, plaatilist kujutamist ega kangelast /467/, seega siis teose kunstispetsiifilist (esteetilist) aspekti. Seetõttu püsib kõrgena nõudlus asjatundliku arvustuse järele /658/. Asjatundlikkust seostati analüüsioskusega, avara ja sügava teoreetilise pagasiga, mida kriitik pidi omama. Kümnendivahetusel, kui vaidlused luuleuenduse ümber olid näidanud puudulikkust just selles valdkonnas, rõhutatakse kirjandusteaduse osa argumenteeritud ja tasakaaluka kriitika kindlustamisel. Nii väidab V. Kabur, olles nõrkinud P. Haavaoksa luulekogule osaks saanud ühekülgselst subjektiivseist hinnanguist, et "tuntud šabloonsete kriitikafrasside kasutamine on iga luuletuskogu puhul suurema vaevata võimalik" /174/. "Kirjandusteost tuleb analüüsida, temast tuleb aru saada," nõudleb O. Jõgi /140/. H. Peep põhjendab kriitika nõrkust sellega, et nõukogude kirjandusteooria läheb eesti kaasaegsest kriitikast mööda /445/*, enam tähelepanu kirjanduselu teoreetilistele probleemidele nõuab ka E. Päll /484/. Kõnesolev soov läbib aga veel paljusid teisigi ertikleid ja sõnavõtte, mis tõendab, et väljapääsu arvamuste pendeldamisest nähti üksmeelselt kriitika teoreetilise taseme tõstmises.

Areng kriitika praktikas endas ei kulgenud 1950. aastate lõpul kummatigi mitte niivõrd teoreetilise süvenemise kui võrd just arvustatavate^{le} autorite^{le} iseloomuliku eritlemise ja hinnangute doseerimise kaudu. Analüüsides J. Toomla üht 1956. aastal avaldatud arvustust,

* Muuhulgas on H. Peep tol perioodil üks kirglikumaid kirjandusteaduse autoriteedi eest seisjaid, nähes selles kirjanduse ainsat universaalset tunnetusvahendit. /Vt. ka 439, 1/

tõdeb H. Puhvel juba siis esinenud tüüpilise joonena vähese analüüsi kõrval üksnes puuduste ja vouruste koetelu /467 /. Teose niisugune interpretatsioon viie poolt ja vastuhinnangute neutraliseerimisele, nivelleerivale keskmisele, mille tulemuseks omakorda oli kriitiku suhtumise ähmastumine, ükskõiksus kirjandusprotsessis tegelikult toimuva vastu. Tendents on iseloomulik vaadeldaval perioodilgi. Harjumuse ohtlikkust märkavad retsensendid ka ise. Nii kirjutab 1958. aastal V. Paas O. Toominga "Perekond Kirretid" arvustuses:

"Oma kriitiliste artiklite lõppu oleme harjunud kirjutama umbes taolise standardse lause: "Teos on küll vajalik, aga sellel on mõningaid puudusi, mis ...". Ja küsib väidet loogiliseks mõtte-tuseke tunnistades, kui palju on siis üldse mittevajalikke teoseid /427, 1435/.

1960. aastate algus ei too selles osas märgatavat muutust. Siitki koguneb tendentsi tüüpilisust tunnistavaid ja üksikute kriitikutute puhul (I. Viiding, J. Toomla, V. Villandi) koguni stampi ulatuvaid näiteid. /627, 437-438; 688; 699/ Markantse viitena olgu toodud I. Viidingu ühe arvustuse lõpp O. Toominga romaanile "Kaksteist aastat":

[romaan ... - 2 v.]
 "'Kuuekümmne esimene" pole kaugaltki tippteos, kuid tänasest päevast kirjutatud vähete romaanide hulgas on tal kindlasti oma mitte suur, kuid mitte ka liiga tilluke koht". (minu sõrendused - R.V.) /690 /.

Muuhulgas näeme toodud tsitaadis, kuidas esteetikavälisest väärtusest (teose kohast kaasajal) tuletatakse hinnang teosele endale, mis on aga hälbimine eespool osutatud hinnangukriteeriumide ühtsusest.

Suurem analüütilisus ja sellest omakorda johtuv hinnangu vahen-

datus ilmneb neis arvustustes, milles teosele lähenetakse loomingulooliselt * ning mille käigus püütakse eritleda autorile ainuomast. Et 1950. aastate lõpus ja kümnendivahetusel avaldasid oma varasemaid töid needki kirjanikud, kelle loometee oli alguse saanud sajandi alguskümnendel (F. Tuglas, J. Semper) või 1920-1930. aastail (E. Hiir, M. Raud, A. Hint, P. Viiding, A. Sang, K. Merilaas), siis oli niisugune lähenemine paratamatu /Näit. 198, 296-299; 625; 98; 113, 1265-1267/. Kuid 1950. aastate keskel väitlustes kirjanduspärandi ümber rehabiliteeritud historismi printsiipi hakatakse rakendama nüüd nendegi autorite teoste arvustustes, kelle loometee sai alguse Eestis koos nõukogude võimuga või koguni kelle looming piirdus ajaliselt alles mõne aastaga. Nii täheldame loominguloolist lähenemist H. Siimiskeri arvustuses D. Vaarandi luuletuskogule "Unistaja aknal" /545, 633-636/, E. Nirgi retsensioonis J. Smuuli raamatutele "Mere ja taeva vahel" ning "Mere laulud" /413; 413 A/, A. Eelmäe ja P. Kuuebergi arvustustes E. Maasiku "Teekaaslasele" /80; 273, 121-122/, O. Kruusi arvustustes K. Kanguri luulekogule "Üksainus rukkipea" ning T. Lehtmetsa kogule "Tänavad ja tanumad" /248; 251, 374-375/, R. Krusteni retsensioonis L. Prometi novellitidele. /236, 306-310/ Kuna toodud näidete rida võib pikendada, siis viitab see tendentsi iseloomulikkusele analüüsitavaal perioodil. Koos loominguloolise aspekti nihkumisega märgatavale kohale, mis muuhulgas tähendas, et ka eesti nõukogude kirjandusel oli juba ajalugu, tuleb tole perioodi arvustusse ka kirjandusprotsessi tunnetus (tausta, vastastikuste seoste, arengu, teose iseväärtuste analüüs ja süntees). Kuid selle kujunemise aeglus ja vaevalisus andis

* Loomingulooline printsiip oli valdav sarja "Eesti kirjamehi" autorikäsitlustes /Vt. 713/.

põhjust veel kirjanike V kongressil (1966) pidada kirjandusprotsessi kui terviku jälgimist 1959-1965. aastate kriitika peamiseks ^{hõruseks,} ~~peadu-~~ ~~eks.~~ /265, 460/. Kuigi kriitika lähendamist kirjandusteadusele ning teaduelikkusega kaasnevat distantseerituse kasvu loetakse päevaülesandeks, leiame samas ka selle kahtluse alla seadmist. Nii Kirjutab kirjanike IV kongressi eel E. Nirk:

"Ja kirjandusteaduslik näibki mingil määral kasvavat või vähemalt soodustavat toda ülemkohtuniku hoiakut, allavaatamist kujuteldavalt kõrguselt nii kirjanike loomingu kui ka selle kriitilise hinnangu peale - igaviku aspektist"/412/.

Tunnistades sellest tekkiva poosi ning võltsi pingutatuse publitsistliku teravusega igavaks, arvab E. Nirk vastukaaluks just kriitika olevat "midagi tõeliselt elavat, kaasaegset", kuna aga kirjandusteaduse kohta kehtivat see siiani alles tinglikult.

E. Nirgi mõtteavaldust tuleks käsitada mitte niivõrd kriitikat kirjandusteadusele vastandavana, kuivõrd just selle rõhutamisena, et kirjandusteadus ei nivelleeriks kriitikat ja et kumbki kujundaks küll vastastikku mõjutades, kuid samas siiski oma, suveräänse lähenemisviisi teesele. Ühtlasi oli väidetud eesti kriitikas juba 1920.-1930. aastatel väljendatud ideaali kordamiseks (aktualiseerimiseks), milles samuti kriitiku sõltumatus kaasaloovuses nähti subjektiivse ja objektiivse, analüüsiva ja hinnangulise sünteesi ^{vd.} /633, 224; 535, 103; 587, 287-288/. Kriitika suveräänsuse- ja sellest tulenev meetodiproblemaatika on püsinud aktuaalne 1970-ndail aastatelgi /187, 153-154; 301, 871-873; 680/. Ühtlasi osutab probleemi niisugune asetus ka asjaolule, et kirjandusteaduslik-historistlik lähenemine - äärmiselt vajalik vulgaarsotsioloogia ületamiseks - hakkas nüüd aeguma, koguni kammitsema kriitika edesist arengut.

Niisiis näeme ka analüüsi ja hinnangu vahekorras rohkem olukorra

vajaduste ning ideaalide teadvustamist, kui kõige selle praktilist rakendust - ühiskonna üleminekuajajärkude tüüpilisi jooni. Tõdenud 1964. aasta kriitika ülevaates uute arengutendentside puudumist, peab M. Kalda oluliseks asuda nüüd vajaduse tunnetamise juurest tegude juurde, s.t. teoreetiliselt sügava, omapärase, nii kirjandusprotsessi arvestava kui ka laia lugejaskonda köitva arvustuse juurde /183, 331/.

3. Poeetika

3.1. Vaatepunkt.

Aastatel 1958-1964 domineerib kaks põhitüüpi - empiirilise-informatiivne ja didaktiline või siis mõlema põhitüübi põiming. Teose tasandil on vaatepunkt põhiliselt kontekstiline, kriitiku tasandil objektiveeriv. Empiirilis-informatiivne tähendab seda, et arvustuses osutatakse rohket tähelepanu sellele, millest autor on kirjutanud, kas see on usutav, kuidas see mõjub ja mille mulje jätab. Luulearvustustes on iseloomulik värsside rohke tsiteerimine, proosaarvustustes tegelaste vahekorra ja käitumise refereeringud. Esteetilis-hedonistlik vaatepunkt, mis üha märgatavamalt hakkab arvustuetesse ilmuma kümnendivahetusel, jääb kummatigi eraldiseisvaks, väljendudes hinnangus, kas teosel on kunstilisi puudujääke või on ta ka kunstiliselt õnnestunud.

Toogem nüüd mõned näited. Arvustades M. Nurme luulekogu "Juurred mullas", läheneb O. Kruus sellele temaatiliselt, leiab, et Nurme lembelüürika "mõjub hästi", hindab ta "soojust ja südamlikkust" ja resümeerib otsustusega, et Nurme luuletused jätavad "sümpaatse mulje" /252, 156-158/. Samasugust lähenemist täheldame O. Kruusil ka L. Hainsalu "Peeglikildude" retsensioonis, kus meeldivus ja mulje moodustavad hinnangu sisu /243, 1108-1111/. Esitlevaid muljeretsensioone leiame E. Malleselt, A. Eelmäelt, V. Villandilt, O. Uutilt, L.

Penderilt /339, 110-111; 86; 706; 667; 454/ ja mitmelt teiseltki. Analüüsiv element tuleb sisse siin, kui mulje ei rahulda, kuna aga "sümpaatse mulje" tõdemise puhul reeglina ei järgne pikemat põhjendust* /Vrd. näit. 667 ja 79/. Rahuldatus on omamoodi sissejuhatuseks teose kunstilise teostuse eritlsmisse /Vt. näit. 495, 698; 361, 1600; 447/. Kuid siit saab alguse ka didaktilisus, õpetav laad, selle konstateerimine, mida oleks võinud ära jätta, mida tulnuks autoril teha teose lõplikuks õnnestumiseks /Näit. 706/. Didaktilisus ilmneb küll ka määratlustes, kae teos on kasulik, mida ta meile annab või mida andmata jätab - ja need võivad esineda kriitilise teksti mistahes osas.

Empiirilise-informatiivse vaatepunkti ühekülgselt domineerimisest tulenevad puudused on samas ärritanud ka vastuseisu. Nii kirjutab P. Kuusberg 1961. aastal:

"Kae ei torka retsensioone lugedes silma veider asi - kõik trükivalgust näinud teosed oleksid nagu ühe kaaluga. Heast, väärtuslikust teosest räägitakse niisamasuguse loiu kommenteerimisega kui keskpärasest" /268 /.

* Tuleb üldse nentida, et eesti nõukogude kriitika on põhjalikum, kui kriitika mõistes näha selle kitsamat tähendust ("kohtumõistmist"), üheülbalisem aga positiivse väärtustamisel. Seda kinnitab kasvõi asjaolu, et kui M. Mäger kirjutas oma läbinisti positiivset muljet põhjendava arvustuse J. Krossi "Sõerikastajale" mõjus see üllatavalt ja leidis - tõsi küll, mõjustatud ka Krossi luule väljakutsuvast maneerist - iroonilist, koguni süüdistavat suhtumist /Vrd. 385 ja 264, 429/.

Ent veel 1970.-ndate aastate teisel poolelgi on see probleemiks, ja mitte ainult Eestis vaid ka näiteks vene nõukogude kriitikas /28, 21/.

Empiirilis-informatiivne vaatepunkt tingib (võimaldab) hinnangu doseerituse, s.t. hinnangu niieuguse jaotuse, mille järgi teosel on mingis punktis väärtus, mingis punktis tal aga seda pole (näit. väärtuslik idee, kuid selle abitu kunstiline teostus või hävitavad tegelased, aga probleemi tühisus). Esteetilise-hedonistliku ja integreeriva vaatepunkti puhul oleks doseerimine raskendatud, eest väitega "teos ei ole kunstiteos" välistaksime mõõnduse, et ta seda mingis punktis siiski on. Ja vastupidi, alles väitega "teos on kunstiteos" avame võimaluse eristada tema teisigi väärtusi (poliitilise, utilitaarseid, majanduslikke jne.) /Vt. ka 33, 93-94/. Ilmselt oli empiirilis-informatiivse vaatepunkti eelistus põhjustatud teegi omakevõtmiseest, et kui juba kord mingi teos on ilmunud, siis on ta apriorselt kunstiteoski, samavõrd aga ka 1950. aastate teisel poolel rehabiliteeritud dialektilise lähenemise (tervikhinnang sisaldab endas nii poolt- kui vaetuhinnanguid) mehhaanilist ja stampeerunud ülekandmist retsensiooni. Vaatepunkt on eel puhul impersonaalne. Kuna vaadeldava perioodi kriitika oli hinnanguline (tõei küll, doseeritud), e.t. kriitiku pidev juuresolek, ta suhtumine oli tajutav, siis ei pääsenud arvustustes impersonaalsus domineerima, kuigi samae empiirilise-informatiivne lähenemine põhjustas refereeriva laadi domineerimist. Niisiis oli tegemist näiva impersonaaleueega, kriitiku oma mina, ta isikulise suhte varjamisega. Levinum oli siin mitmuse esimese pöörde kasutamine kõnes - n.ö. "meie"-vaatepunkt /Näit. 652; 689/, milles lugeja tehakse hinnangu kaasvaetutajaks (iseäranie kui "meie" esineb käskivas kõneviisies: "vaadelgem", "järeldagem", "öelgem", "tödegem" jne.). Apelleerida võidakse lugejale ka otse ja see on üsna levinud võte analüüsitava

perioodi retsensioonides.* Otsus jääb seejuures paratamatult subjektiivseks. Püüd oma suhtumist objektiviseerida - kuigi vähemal määral - avaldub ka teise isiku kasutamises ("sina"-vaatepunkt). See-
gi võtte on iseloomulik analüüsitavaal perioodil /547, 760; 701, 309;
75, 294; 339, 110; 417, 367/.

Objektiveeriva vaatepunkti ülekaalus võib näha katses lähenda-
da arvustust teaduslikule käsitlusele, milles objektiivsust loetakse
se teaduslikkuse mõõduks**, lähendada seda kasvõi vaatepunkti n.ö.
võõrandamise kaudu, kuigi seejuures jäädakse subjektiivseks ja kui-
gi arvustus tervikuna ei pruugi sugugi olla objektilähedane, ob-
jekti avav.

Märksa harvem esineb subjektiveerivat vaatepunkti, teadlikku
esinemist "mina"-nimel, apelleerimist publitsistlikkusele**.

* Näiteks niisugused väljendid nagu "lugeja ei vaja mannapudi",
"lugeja jagab täielikult järeldust", "ei paku lugejale midagi uut"
/668; 663/, "lugejal jääb loota", "teos leiab lugejaskonda" /627,
438/ jpt.

** Siinjuures on huvitav märkida, et teaduse ajaloos polnud
vaatepunkti objektiivsus sugugi kohustuslik. Sellele osutas O. Lap-
teva, väites muuhulgas, et vene teaduslikes publikatsioonides kest-
nud "mina"-vaatepunkti vaba tarvituse kuni 1920-ndate aastate lõpuni
/21, 127-128, 136/.

X x x Distantsetust, mina-vaatepunkti läbi avalduvat autori isiku-
pära ja tendentslikkust peetakse publitsistika olemusjoonteks
/Vt. 436, 514/.

Võime kõnelda üksnes subjektiveeriva vaatepunkti ~~ap~~raadilisest avaldumisest üksikute autorite töödes /541, 947; 150, 243; 231, 634-636/; kõige järjekindlamalt on seda rakendanud aga P. Viiding /691 A; 691 B; 692 A; 693 A, 794-797/.

3.2. Adressaat. Dialoogilisus.

Analüüsitava perioodi retsensioonides domineerib väline dialoog. Kui teost üksnes esitletakse, mis, nagu veenduda võisime, oli tunnuslik ajajärgu kriitikale, siis peetakse adressaadina (teose vastuvõtjana) silmas mingit keskmist lugejat, teose "tarbijat", kes oletatavasti vajab teose refereerimist. Tegelikult jääb dialoogiline suhe sel juhul ebamääraseks, sest iga teos kõneleb enda eest ise (on juba ise teade) ja kriitik esineb siis üksnes müra tekitajana. Seetõttu tuleb käsitada üleskutset orienteeruda kriitikas laiemale lugejaskonnale kriitiku enda suhtumise aktiveerimisena /183, 331/. Lugejaläheduse sihiteadlikku taotlemist kohtame E. Nirgi, L. Siimiskeri, A. Kaalepi, P. Viidingu mõnedes arvustustes, Üheks võtteks on siin vestelisuus. Toome näiteks lõigu E. Nirgi muidu distantseeritud arvustusest Mart Raua novellikogule "Silmast silma":

"Huvitav ja vaimukas lugu on see niigi, aga ega tal puudu ka oma laiem tagamõte..." /- - -/ Või "Tuulejahvataja", mida võib müüdügi võtta ka ainult kui lugu ühest äpardunud inimeksemplarist, aga eks leidu sihukegi tuulejahvatajaid veel mõnelgi pool..." (minu sõrendused - R.V.) /417, 368/.

Kui lugejaks pidada aga teist kriitikut (teose kohta varem või samal ajal ilmunud kriitikat), siis koguneb ajajärgu kirjanduslikest poleémikatest rida näiteid, mis kinnitavad oponeeriva kriitika au sees püsimist. Enim on seda viljelnud L. Remmelgas, P. Kuusberg, E. Päll, M. Laosson, A. Kaal, O. Utt. Viimane on pidanud kogu kirjanduskriitikat poleemikaks. /666 / . Dialoog teise kriitikuga ei

pruugi olla siiski ainult poleemiline. Võib ka nii dialoogi astuda, et üks kriitik asetab oma seisukohta teise kriitiku kõrvale, selle seisukohta eitamata, pigem täiendades või edasi arendades.

Kriitika peamiseks adressaadiks jääb aastail 1958–1965 teose autor. Temale jagatakse õpetusi, soovitusi, loetakse üles ta teose puudusi ja voorusi ning arvustuse lõpus avaldatakse lootust, et ta edasi areneb ja öeldust õpetust võtab. Autori poole pööratud arvustusi on vaadeldaval perioodil enim kirjutanud A. Eelmäe, O. Kraus, J. Toomla, O. Utt, V. Villandi. Teose autor adressaadina on peamiselt didaktilise kriitika tunnusjooneks. Ühendatud eksoteerilise objektiveeriva vaatepunktiga pidi see rõhutama kriitika (resp. kriitiku) üleolekut kirjandusest, kriitika õigust kasvatada kirjanikke. Kuigi sellega ei kaasnenud enam administreerivat suhtumist, kärkivat poosi, oli see ikkagi kriitika juhtiva-suunava rolli ühekülgsel tõlgenduse tulemus.

3.3. Kriitika kompositsioon. Žanritest.

Sünkroonse kriitika levinumaks žanriks on olnud retsensioon, millelt oodatakse kolme põhifunktsiooni, uuest teosest informeerimise, analüüsi (tõlgenduse) ja hinnangu täitmist. Vaadeldaval perioodil domineerib retsensioonitüüp, mille kompositsioonis iga osa realiseerib üht funktsiooni. Kaasaja kriitika teoorias ei ole niisugust segmenteeritud kompositsiooni kõrgelt hinnatud ja sellele on vastandatud integreeritud kompositsiooniga retsensioon, milles kriitiku iga fraas ja mõte teeniks üheaegselt kolme ülesannet /28, 20/.

Segmenteeritud kompositsiooniga retsensioon (või ka aastaülevaade) üritab hõlmata teost n.ö. kaanest kaaneni lehekülgselt

haaval.* See algab kas teosest jäänud üldmulje sõnastamisega või märkustega autorist, ta senisest loomingust või üldiste mõtetega kaasaja kirjanduse kohta. Sissejuhatavale informatsioonile järgneb proosaarvustustes teose probleemistiku, ainetiku esitlus, võrdlemine tegelikkusega ja hinnang selle elulisusele või kaasaegsusele. Seejärel interpreteeritakse tegelaskonda, kusjuures 1950. aastate algupoole tüüpiliseks peetud teose sisu referaadi asemel kohtame üsnagi tihti kümnendi lõpus ja uue algul tegelaste vaheliste suhete refereerimist. Siin loetakse üles autori voorused ja puudused. Loetelu jätkub teose kunstilist teostust vaatlevas osas. Luulearvustustes järgneb sissejuhatusele luule temaatika ja ideesisu iseloomustus ning üksikute luuletuste või luuletsükli interpretatsioon. Ümberjutustav element ilmneb siis, kui retsensiooni rõhuvas osas pühendatakse selle kirjeldamisele, mida luuletaja on kujutanud, millest ja kuidas on ta kõnelnud. Luulekogu kujundusliku külje (vormi) vaatlus on reeglina muudest osadest eraldi ja moodustab arvustuse ühe lõpusegmentidest. Sõltumata sellest, kas tegemist on proosa- või luuleretsensioonidega, moodustavad kokkuvõtva osa soovitusel autorile ning lootused tulevikku.

* Selle stampeerumist on märganud ka kriitikud ise. Nii kirjutab H. Peep: "Asudes nüüd "Valguse varjude" vaatlemise juurde püüame järgnevalt hoiduda traditsioonilisest lehekülge-lehekülje kaupa läbi terve kogu." (minu sõrendus - R.V.) /453 /.

Konkretiseerigem šeldut kahe näite varal. E. Mallese retsensioon L. Prometi novellikogule algab problemaatika esitamisega (informatsiooni segment), millele järgneb tegelaskonna iseloomustus (interpretatsiooni segment). Siin loetletakse üles ka voorusi (hästi tabatud detaile) ja puudusi (mitte kõigisse tegelastesse polevat autor suhtunud vajalikult sisse elada). Enne lõpetavat segmenti esitatakse veel "mõned märkused" (hinnang) ning resümeeritakse sõnadega "... ja seega on põhjust loota, et L. Prometi järgmised tööd ületavad autori praegused tunduvalt." /337/ J. Toomla alustab retsensiooni M. Nurme luulekogule "Esmaspäeva künnisel" üldiste mõtetega isikulüürikast ja selle kohast meie luules. Sissejuhatusele järgneb luulekogu vaatlus tsükliiti. Luuletuste interpretatsioon on deskriptiivne (luuletaja "laulab", "poetiseerib", "lohutab lugejat", "süvendab pilti", "kohtub kaevuritega"), mida täiendab hinnanguliselt vooruste ja puuduste loetelu. Retsensioon lõpeb osutamisega tulevikku ("piiratust trotsides sirutugu poetessi vaim avara elu läetete poole") /622, 1432-1435/.

Niimoodi komponeeritud retsensioone leiame pea kõigilt tol perioodil aktiivselt tegutsenud kriitikutelt /Näit. 240; 241, 1749-1752; 441, 569-570; 234; 128, 312-314; 705, 762-764/. Selle tüüpilisust on täheldatud ka tõlkekriitikas /263/. Kuigi suundumist segmenteeritud kompositsioonile võiks käsitada objektivimistaotlusena (sarnasus monograafilisele ülesehitusele, mille põhiosisteks on sissejuhatus, arendus, kokkuvõte), jääb selles küsitavaks soovitava, tulevikule lootva lõpu stampeerumine. Viimase kohta võib kriitikaski kohata ironiat /111, 366/. Tuleb arvata, et seegi seostub ühelt poolt kriitika didaktilise rolli ületähtsustamisega, teiselt poolt aga usuga lineaarsesse progressi.

Näilisest terviklikkusest hoolimata on segmenteeritud kompositsiooniga retsensiooni suurimaks nõrkuseks oht laiali val-

guda.* Puudub keskendav alge, dominant, mis organiseerib, allutab teksti kõik ülejäänud komponendid. Markantsete näidetena toogem A. Tulika retsensioon M. Veetamme kogule "Pill ja peegel" ning M. Laossoni retsensiooni A. Jakobsoni "Tormisõlmedele". Eginene alustab mõtisklustega luulekogu tiraaži ning nn. "ja teiste kirjanike"-probleemi ümber, kulutades sellele üle poole retsensiooni mahust. Kriitik kohkub isegi oma kõrvalekaldumisest, küsides: "Aga kuhu jääb siis retsensioon? Tõsi on vaja kasvõi põgusalt peatuda käesoleva mõttemõlgutuse algtooke-andjal, Muia Veetamme uuel raamatul (minu sõrendus - R.V.)" /637 /. Teose enda juurde jõuab alles retsensiooni viimastee lõikudes ka M. Laosson /293/. Laialivalgumise tõenäosus on eriti suur, kui segmenteeritud kompositsiooniga kaasneb kontekstiline vaatepunkt, nagu osutatud näideteski.

Tendents keskenduda mõne olulise probleemi ümber muutub enam märgatavaks 1963. aastast peale. Olgu selleks siis kas väikekodanluse probleem, nagu näiteks E. Pringi arvustuses U. Lahe "Kümne küüne lauludele" /462, 117-120/ või isikliku vastutuse küsimused, nagu näiteks E. Nirgi retsensioonis P. Kuusbergi "Andres Lapeteuse juhtumile" /414, 705-712/ või hoopis endakäämise, eetilise puhtuse, süü ja lunastuse problemaatika, mis kujunes M. Undi "Hüvasti, kollane kass", eriti aga "Võla" arvustuste dominandiks /675, 73-75; 144, 687-689; 107, 26/. Siinjuures on põhjust osutada jällegi kriitika konserveerivusele uuritaval perioodil, s.t. kriitika järelkõndivale loomusele: alles muutused kirjanduses tingisid muutuei kriitikas, alates kriitikas avalduvast kirjandusteadvusest ja lõpetades kriitika struktuuriga (kompositsiooniga).

* Laialivalguvust soodustas taotlus ühes artiklis ära öelda kõike. Sellest johtuvat üheülbalisust kurdetakse juba 1958. aastal /89 /.

Aastaülevaadetes avaldub kompositsiooni segmenteeritus neil juhtudel, kui see koosneb ilmunud teoste miniretsensioonidest, millele lisanduvad üldisi probleeme sõnastav sissejuhatus ning seda kinnitav kokkuvõte /249, 3-11; 466, 129-139; 147, 129-140; 430, 773-785/. On siiski näiteid taotlustest keskenduda siingi mõnele läbivale probleemile ning hinnata ühe aasta loomingut selle kaudu /138, 193-203; 497 A, 766-778; 201, 257-267/.

Kompositsiooniliselt ja ühtlasi siis ka kriitikat žanriliselt rikastavana mõjusid mitmed retsensioonina esitatud kirjavormilised pöördumised /245, 564-566; 360;/. Üksikuid esseistlikke käsitusi, milles kompositsiooni integreeritus saavutatakse tekstikeskse subjektiveeriva vaatepunkti ühendamise läbi teosevälise aegruumi süva-vaatlusega, kohtame eeskätt tõlkekriitikas /163, 1751-1755; 159, 760-765; 504, 111-128/. Žanriliseks uususeks kujunes paroodia, mis matkib utreeritult parodeeritava teose vaatepunkti ja kompositsiooni /120 /.

3.4. Kriitika keel

Kui 1958. aasta lõpul võisime täheldada kirjandusteadvuses kirjanduse mõistmist lugejat kasvatava ja elu üksnes peegeldava vahendina, loominguprotsessi ennast aga ratsionaalloogilise tegevusena, siis tähendas see kriitilistes tekstides ideoloogia ja poliitika (koguni sõjanduse) terminoloogia sagedast esinemist. Oma teostes kirjanik kas "võitles" millegi vastu või "paljastas" ehk jälle "kaitset" midagi, ta kas "käsitles" mingit probleemi või "kajastusid" need teoses - kogumis väidetest ja tõestustest /105, 770-776; 100, 781-784; 223; 156, 776-781; 709, 952-955/. Veel samal ajal, kui ideelise kõrval hakkas tähtsustuma kunstilisuse kriteerium ("ideeliskunstiline"), leiame juhtumeid, kus kunstiline ühendatakse sõjandusliku ("kunstitehniline arsenal") /99/ või mehhaanikaga

("Luule üldpilt on keerukas agregaat") /584/.

Luule nihkumine esiplaanile, teisenemised kujundikasutuses nõudsid interpretatsioonis omakorda keeleliismõistelite vahendite muutumist. Neil kriitikuil, kelle töödes jäi prevaleerima empiirilis-informatiivne vaatepunkt, leiame meelelist sõnavara ("õrn lüüriline laad", "rahulik toon", "rõõmus", "värske", "lopsakas", "reipusest õhkuv" jms.) /252, 156-158; 454 A, 179-181; 628 A; 605/ või kujutava kunsti interpreteerimisel kasutatavat keelt /175; 158, 750/. Viimane iseloomustab ka mõningaid proosaarvustusi /234; 407/. Teoste puhul, milles kirjeldav-kujutav element on tugev, tuleb näha interpreteerimiskeeles niisuguse valiku paratamatustki.

Kirjandusteadusliku terminoloogia äratuntav omaksvõtt ja rakendamine saab alguse kümnendivahetusel eeskätt loomulikult kirjandusteadlastest kriitikute (J. Peep, K. Muru, E. Nirk, M. Kalda, M. Mägi, O. Jõgi) töödes. Autoriti kohtame siiski terminite eri tõlgendusi ja kasutamisuhtusi, mis loob teatava eklektilisuse - iseloomulik igale üleminekuperioodile. Kõnelemata juba lahkavõtmest eespool käsitletud sotsialistliku realismi mõiste kasutamisel*, leiame eri tõlgendusvariante teistelegi kategooriatele. Lüürika võib tähendada luule enda kõrval lüürilist luulet /134, 473/, kujundit vaadeldakse kas võrdluse, pildina /72, 56/ või ka süsteemi /151/ ja struktuurina /390/, eri nüansse leitakse tundelisele /58, 111; 636/ - kõik see seostub mahuliste erinevustega, kuna kategooriate päris väärilt kasutamine pole täheldatav.

Proosas süvenev inimesekäsitus toob arvustustesse psühholoogia-teaduse mõistete invasiooni, esilagu küll üksnes "psühholoogilise sügavuse" ja "psühholoogilise usutavuse, veenvuse" näol. Uudseks

* See puudutab ka "uusrealismi" ja "neorealismi" vahelisi suhteid, mille tõlgendamissegadust on õiendanud O. Kruus /Vt. 250/.

momendiks on kriitikute katse tüpologiseerida arvustatavat teost, mis annab tunnistust süvenenud protsessitunnetusest. Seda tehakse küll kõheldes, sest osa kriitikute hoiatused "psühhologistliku eritelu" eest /295/ sundisid ettevaatusele. Nii nimetab A. Hameri A. Hindi "Tuulise ranna" kolmandat osa psühholoogiliseks romaaniks, lisades samas mõnvalt, et "palja "psühholoogilise romaani" termini vastu võib ju vaielda". /114 / P. Kuusbergi teoste "Enn Kalmu kaks mina" arvustuses väidab O. Jõgi õigusega eesti nõukogude sõjaraamaani olla võivat ainult arenguromaani. Siis aga otseselt ehmatades oma julgusest lisab ta vabandavalt: "Termin on küll formalistlikku maiku, ehkki me ülihästi teame, et igasugusel arenemisel on ka oma sisu" /146, 1593/.

Ajajärgule iseloomulikus terminite kasutamise labiilsuses peegeldus hoiakute labiilsuski - tunnuslik olukorrale, kus objektiivsete arenguseaduspärasuste tulemusena ühe väärtussüsteem asendub teisega (kirjanduselt kui vahendilt kirjandusele kui iseväärtusele).

II peatükk

Eesti nõukogude kirjanduskriitika 1965-1972

1. Suhe kirjandusega.

1. 1. Ühiskondlik-poliitilisest taustast.

Uue tõuke sotsiaalsete protsesside arengule nii üleliiduliselt kui ka vabariigis andsid NLKP Keskkomitee 1965. aasta märtsi- ja septembripleenumite otsused. Kõrvu konkreetsete ülesannetega, mis püstitati põllumajanduse ning tööstuse olukorra parendamiseks, läbib mõlemaid otsuseid ühiskondlik-poliitilise tausta seisuko-
hast eriti rõhutamist vääriv programmidee asendada seni domineerinud administreerivad juhtimismeetodid majanduslikega. Selle sügavamaks eesmärgiks oli tagada laiade rahvahulkade aktiivne osalemine riigi ees seisvate majanduslike ja poliitiliste ülesannete täitmisel /2, 463/, ergutada altpoolt tulevat initsiatiivi ning nõndaviisi laiendada lõppkokkuvõttes kogu ühiskonnaelu juhtimise alust.* Otsuste kommentaarides kõneldaksegi majanduselu demokrati-

* Partei suuna omaksvõtu ja kajastusena võib näiteks käsitada protsesse, mis leidsid aset vabariigi toonases komsomoliliikumises. Nimelt just sel perioodil leidis laia kõlapinna üliõpilasomavalit-
suse idee, mille realiseerimist on nimetatud isegi "väikeseks revolutsiooniks" /94, 21/, teisel "meredaks näiteks komsomoli tolle perioodi uute töövormide otsinguist." /205, 123/. Tuleb aga täheldada sedagi, et noore loovintelligentsi esileastumises 1960. aastate esimesel poolel ja keskel oli Tartu Riikliku Ülikooli roll ülepea suur, sest mitmed uue põlvkonna kandvama osa esindajaid õppisid tol perioodil ülikoolis (J. Kaplinski, P.-E. Rummo, M. Unt, Ü. ja J. Tuulik, A. Ehin jt.; Tartuga oli seotud ka H. Runnel, kes õppis kaugõppes EPA-s).

seerimisest /68, 67/, uuest etapist vabanemisel voluntarismist kui isikukultuse perioodi pärandist.

Partei sammud leiavad loovintelligentsis elavat vastukaja. Nii varasemat kolme kongressi (XX, XXI ja XXII) kui ka nimetatud pleenumeid peetakse usalduse kasvu väljenduseks iga üksiku ühiskonnaliikme vastu /520/. Viimane omakorda stimuleeris sotsialistliku ühiskonna arenguprobleemide avameelset käsitlemist. Samuti on tõdetud partei 1965. aasta pleenumite ja XXII kongressi otsuste tähtsust nii kunstilise kui ka teoreetilise mõtte uue tõusu, esilekutsumise aspektist /423 /.*

Ühiskondliku kliima teiseks tähtsaks kujundavaks faktoriks oli teadus- ja tehnikarevolutsioon. See seisnes mujal maailmas 1940-ndatel ja 1950-ndatel aastatel, meil aga 1950-ndate lõpus ja 1960-ndate algul plahvatuslikult esile astuva mitme uue teadusharu tõimes sotsiaalsete protsesside kulule. Geneetika, kübernetika ja mõne teisegi teadusharu kõrval ulatusid kirjanduslikku mõtet ja loomingut siiski enam mõjutama filosoofia avardamine, tuumafüüsika (ta ohtlikud saavutused), ökoloogia ja sotsiaalpeühholoogia. Metodoloogiliseks, s.o. kõige sügavamaks eeskujuks said

* Nõukogude Eestis näiteks ei ole täheldatav ei enne ega pärast aastaid 1967-1969 nii silmatorkavat ühiskondlik-poliitilise ja filosoofilise publitsistika kvantitatiivset ja kvalitatiivset kasvu (G. Naani, J. Rebase, R. Blumi, T. Loidi, V. Hüti, P. Kardi, J. Kahki jmt. asjaomased artiklid). J. Peegel kirjutab 1969. a.: "Olen veendunud, et praegune aeg on publitsistika aeg, ja seda kogu maailma ulatuses, eest mitte kunagi pole ühiskondlikud probleemid - aga need on publitsistika hingeks - niivõrd rängalt ja suures ulatuses inimkonna ees seisnud." /437, 615/

aga TTR-ga kaasnenud piirdistsipliinid nagu informatsiooniteooria, (matemaatiline) modelleerimine, semiootika jt. Arengu forsseeritusega kaasnes küll oht mõne valdkonna fetišeerimiseks, mida ka näiteks psühholoogiaga seoses täheldati /643, 474/, kuid olulisemaks tulemuseks oli teadusliku tunnetuse prestiiži taastamine. Ilmub kirjutisi tunnetuse haarde avardumisest ning teaduse mõjust kunstile (näit. 225, 474). Iseloomulikuks saavad teadust kõrgelt koteerivad kirjanike endi arvamused. Nii näiteks rõhutab A. Kaalep ühes kirjanduskommentaaris, et "on tarvis võidelda teadusliku mõtlemisviisi eest meelevaldsete hüpoteeside ja kitsa praktitsismi vastu." /368, 35/. H. Runnel kõneleb teisel koguni teaduse prevalearimisest kunsti ees, pidades teadust kaugelt dünaamilisemaks ühiskonna käigu suunajaks, kunsti aga ühiskonna ajaloo peegeldajaks /515, 140 vt. ka 647, 145/. *

Kolmanda momendina perioodi sotsiaalse tausta piiritlemisel tuleks osutada rahvusvahelise suhtlemise tihenemisele. Seda soodustavaks eelduseks oli NLKP XXII kongressil vastu võetud partei III programmis fikseeritud rahuliku koeksisteerimise põhimõte.

* 1970. aastate alguseks võib täheldada suhtumise muutumist. Nii kirjutab L. Siimisker, et kunstil ei tasu tõe tunnetamises teadusega võistelda, "teaduse viljad on üksnes abivahendiks kirjandusele elutõe tunnetamisel" /543, 268/. Suhtumise muutumise ühe põhjusena tuleks siin kahtlemata näha TTR-iga kaasnevat ja ilmsiks saanud tõika: süvenes parasiteerimine tsivilisatsiooni saavutustel, mentaliteedi väärastus (tarbijalikkus) ja inimest ähvardas objektistumine.

Põhimõtte elluviimise üheks tagatiseks loeti nimelt kursihoidmist rahvusvahelise koostöö arendamisele /2, 221/. Sogenevad kirjanike ja kultuuritegelaste sõidud välismaale, aga ka väliskülaliste vastuvõtt. Avardub tõlgitavate autorite ja valdkondade diapason.

Kui nüüd integreerida kirjeldatud ühiskondlik-poliitilise tausta kolme tunnusjoont, siis on võimalik kõnelda ühiskondlikus teadvuses asuvast teatavast sotsiaalpsühholoogilisest dominandist, mis nii või teisiti määrab perioodi suhtumiste, hoiakute, hinnangute põhitooni.* Seda dominantit iseloomustavad ettevõtlikkus, tegelikkuse muutumiste ülitundlik tajumine, mõttestampide vihkamine, teadusliku mõtteviisi austus ja kujutus ühiskonna kuulumisest ta kõigile liikmetele ning sellest johtuv teadmine valiku- ja otsustusvõimaluste olemasolust.

Ideoloogilise võitluse teravnemine 1960. aastate lõpus (antikommunismi ja rahvusvahelise revisionismi uus laine, lahkeliid rahvusvahelises kommunistlikus liikumises) komplitseerib aga olukorda, mille tulemusena eriti aktualiseerub võitlus marksismi-leninismi puhtuse eest.** Kõik see ei saanud jätta mõjutamata kir-

* Sotsiaalpsühholoogia käsiraamatuis on selle vastena võetav "ühiskondliku meeleolu" mõiste /564, 317/.

** ~~Teis~~ Nii peab NLKP Keskkomitee pleenum 26. VI 1969 väga tähtsaks samal kuul Moskvast aset leidnud kommunistlike ja töölispartei rahvusvahelise nõupidamise järeldust selle kohta, et tekkinud lahkeliid on võimalik ületada üksnes sihikindla võitlusega revisionismi, dogmatismi ja natsionalismi vastu /3, 63/.

janduse arengutki,* nii et järgnevas perioodi kirjanduselu markeer-
ringus, aga ka kriitika suhtumises kirjandusse tuleb arvestada
kahe taustast johtuva momendi, sotsiaalpsühholoogilise dominandi
ning olukorra komplitseerumise vastastikku toimet.

1.2. Kirjanduselust.

Eespool kirjeldatud sotsiaalpsühholoogilise dominandi n.-ö.
kirjanduseliseks väljenduseks on kirjanikkonna (kirjanduse) ja
lugejaskonna vaheliste sidemete tugevdamine, püüd jõuda massidesse,
aktiviseerida lugejat, teha temast kaasalooja. Sellest annab tun-
nistust mitmesuguste kirjanduslike ürituste sage korraldamine,
luuleteatri ja kirjanduslike kolmapäevade traditsiooni algatamine.
Viimase populaarsusele viitab näiteks ajakirja "Noorus" toimetuse
repliik 1965. a. jaanuarist.

"Kirjanduslik kolmapäev! maagiline ja ligikiskuv sõna, nii
et kuulutuste kõrval Kirjanike Maja klaasuksel näed alatihti silti
- "Pääsmed välja müüdnud" / 422A 21 /.

Otsekontakti taotluse kõrval võib aga kõnelda ka kaudkontakti
uest kvaliteedist, milleks on kommenteeriva ja lugejat dialoogile
kutsuva laadi süvenemine nii kirjanduslikus kui ka üldsuunitluse-
ga perioodikas. See on omamoodi valgustustegevuse taassünd. Sälma-
paistvat osa on etendanud siin ajakiri "Noorus" oma rubriikidega
"Kirjanduslikke vaimseid", "Lüürika aastatuhanded", "Keel, milles
me kõneleme", "Eetika kool". Aga ajalehtedeski võib tähele panna
üha rohkem kirjutisi märkusega "Mõttevahetuse korras", mis näitab

* ENSV kirjanike VI kongressi (1971) põhiettekandes ütleb V.
Beekman: "Poliitilise olukorra komplitseeritus, kahe erineva ühis-
konnasüsteemi ideoloogilise võitluse sisepinge kasv, mis kaasneb
selle võitluse väliste vormide teisenemisega, vanade vastuolude
muutused ning uute sünd - kõik need tegurid mõjustavad ka kirjan-
duse arenemist." / 65 /

toimetuste püüdu arutada probleeme avalikult massiauditooriumi ees. Et see traditsioon nõukogude ajakirjanduses on veel noor, sellele osutab perioodi kirjanduslike diskussioonide (näit. M. Undi "Võla", E. Vetemaa "Monumendi", A. Valtoni novellide ja P.-E. Rummo luule üle toimunud mõttevahetused) käekäik. Need ei orienteeru mitte hiivõrd uue avastamisele ja võimendamisele, mida peetakse diskussiooni eesmärgiks /437, 618/, kui just oma suhtumise eksponeerimisele ja oponendi hoiakute lammutamisele /vt. ka 188 /.

Kirjanduselu hoogustumise põhjusena ei saa siiski näha ainuüksi sotsiaalse tellimuse kõrgnivood. Kontakti otsingute taga võib olla mõnikord ka hoopis veelahkame tajumine lugeja ning autori vahel, mistõttu autor nagu kutsutakse andma lisaselgitusi oma loominguks. Kirjanduselu ühes iseloomustuses nendibki P.-E. Rummo:

"Kirjandusteadlased ja -kriitikud värbavad kirjanikke appi: selgitagu need nüüd ise oma teoseid, tehku teooriaid ja populaarteadust." /459, 48/.

Kirjanduselu põhimõjutajaiks jäävadki autorkond ja kirjanduspraktika. Nagu esimesest peatükist selgus, hakkas nüüd üha enam kujundama eesti kirjanduse ilmet põlvkond, kelle vaimse kujunemise aastad langesid 1950. aastate lõppu, isikukultuse ning vulgaarsotsioloogia retsidiividest vabanemise ajajärku. 1960. aastate teiseks pooleks sai tulnukate looming (M. Unt, P.-E. Rummo, E. Vetemaa, A. Valton, M. Traat, V. Luik, H. Runnel, J. Kaplinski jmt.) keskseks arutlusaineks. Nende kuulumist kirjandusprotsessi hakati käsitama enesestmõistetavusena,* ka tõdetakse nende olulisust

* Näiteks ütleb P. Kuusberg ENSV Kirjanike Liidu V kongressi (1966) ettekandes: "Raske on eriti praegust luulet kujutada ilma Paul-Eerik Rummo, Mats Traadi ja nii mõnegi teise kuuekümnendail aastail kirjandusse tulnud nooreta." /265, 456/.

vulgaarsotsioloogia skeemidest vabanemisel / 45, 124/. Oma rolli tähtsust tajutakse noores loovpõlvkonnas endaski / 645/. Nende osa maailma- ja kunstikäsituse teisenemises ei iseloomusta üksnes eesti kirjandust. Näiteks rääkides kogu nõukogude kirjanduse arengust peab G. Markov noore põlvkonna tulekut oma aja "üheks olulisemaks ja huvitavamaks nähtuseks" / 342/. Vene nõukogude kirjandusest nimetatakse sellega seoses R. Roždestvenski, A. Voznessenski, J. Jevtušenko, B. Ahmadulina jmt. loomingut / 206, 289, 438/, läti kirjandusest A. Vācietise ja I. Ziedonise töid / 39/. Leedus, kus samuti avaldati 1960. aastatel luulet kassetides, peetakse 1966. aasta kassetiautoreid "uueks vahetuseks leedu tänapäeva kirjanduses" / 317, 61/. Ent paralleele võib tuua ka soome kirjandusest (P. Saarikoski, A. Salo, H. Salama) / 292, 1257/. Kõik see osutab nähtuse ajatüüpilisusele. Eesti kirjanduse ja kirjanduselu seisukohast on aga oluline rõhutada sedagi, et 1960. aastate keskel tulevad kirjandusse tagasi autorid - mõni varem, mõni pisut hiljem -, kes alustasid oma loomingulist teed 1920.-30. aastatel ning olid isikukultuse perioodil sunnitud vaikima (B. Alver, A. Sang, K. Merilaas, V. Adams). Nii uue kui ka rehabiliteeritute põlvkonna loomingu retseptsioonil peatume järgmistes osades lähemalt.

Kümnendi keskme üheks kirjanduseluliseks kontsentriks kujuneb ENSV Kirjanike Liidu V kongress 1966. aasta veebruaris. Kongressi on iseloomustatud paljusid probleeme tõstatava ja sisukana / 372, 12/. O. Jõgi on koguni leidnud põhjust nimetada seda "sõna otseses mõttes kohtumiseks rahvaga",* kuivõrd massikommunikatsioonivahendid olevat viinud kongressiesinemised varasemast vähemate kadudega auditooriumini / 142, 651/. Nii kõnesoleval kongressil

* Vrd. eespool käsitletud kontaktitaotlustega

kui ka mitmel järgneval üritusel (üleliiduline konverents "Sotsialistliku realismi aktuaalsed probleemid" 1966. a. lõpus, kriitikanõupidamine veebruaris 1968, NSV Liidu Kirjanike Liidu kriitikanõukogu III pleenum 1969) tõusevad tähelepanu keskpunkti loomingumeetodiga seotud küsimused. Nende arutamise iseloomu määrabki juba eespool osutatud ühiskondlik-poliitilise olukorra komplitseerumine - see toimub teravnevas võitluses mitmesuguste lääne kontseptsioonidega. Ootuspärane selle taustal on kirjandusteaduse ja kriitika osatähtsuse rõhutamine, mille ilmekaks väljenduseks saab 1972. aasta jaanuaris vastu võetud partei otsus "Kirjandus- ja kunstikriitikast". Otsus oli kokkuvõtteks kriitika viimaste aastate teisenemistest, teisalt aga suuniseid andev edaspidiseks. Ta järelmõjud ulatuvad ajas märksa kaugemale. Sedasama võib öelda ka ENSV Kirjanike Liidu VI kongressi kohta (mai 1971). Mõlemad kirjanduselu olulised faktid kujutavad endast siinse protsessivaatluse piiritähiseid ja tulevad arvesse just oma kokkuvõtva poolega.

1.3. Kirjandusprotsessi suundumiste peegeldumine kriitikas.

Partei XX kongressile järgnenud aja ning kirjanduse suhe on pälvinud tunnustava hinnangu /285/. Ajas omakorda leiavad esiletõstmist 1960. aastad. Nende erilisust tajutakse ja tõdetakse juba sünkroonseltki. Nii väidab H. Runnel kirjanike V kongressi sõnavõtus, et eesti kirjanduse avarus, "kosmiline hõng" on tunnuseks ajavaimu ulatumisest kõikjale /328, 498/. Kirjanduse adekvaatsust ajaga rõhutab kongressi põhiettekandes ka P. Kuusberg /265, 447/. Kuid seda kinnitatakse tagasivaadeteski. 1971. aastal täheldab N. Andresen, et eelmise kümnendi kirjandus on ajalist liikumist igakülgselt arvestanud /54/. Samal aastal kirjutab E. Mallene,

et "mida enam me 60. aastate algusest kaugeneme, seda selgemaks saab, kui intensiivne ja kui paljule uuele alusepanija oli see aeg meie kultuurielus." /335/ Tsiteeritud hinnangut jagatakse eriti luulega seoses - ka perioodi kirjandusprotsessi värskeimas üldistuses /185, 400/. Terviku kohta väidetu diferentseerub, kui keskenduda kirjanduse ühe või teise liigi ja žanri käekäigu vaatlusele.

1.3.1. Luule

1960. aastate kaht poolt omavahel võrreldes märgib P. Lias olulist muutust luuleolemises: kümnendi alguse maailmade avastamine asendub kümnendi teisel poolel eneseleidmise püüdlustega olemise vastuoludes /303, 1909/. Kuid muutub ka olemise väljendus. Luulekujundi teisenemise tendentsid avalduvad kõige jõulisemalt P.-E. Rummo, J. Kaplinski ja A. Alliksaare loomingus. Teisenemise sisuks peetakse enamasti assotsiatiivsust, luulekujundit avavaid id mitmesuunalisi seoseid, mis olulisel määral mõjutab luule semantilist väärtust /124, 534/. Luulekujundi (resp. kogu toonase luule) teisenemist arvatakse ka vastuvõtu problematiseerumise põhjuseks, sest ikka veel ollakse harjunud "rohkem olustikuliste ja lihtsamate mõttemustritega" /614, 50, vt. ka 291/. See ilmneb taas, kui 1966. aastal ilmub P.-E. Rummo luuletuskogu "Lumevalgus... lumepimedus". Ühtedes arvustustes rõhutatakse luuletuskogu erandlikkust nii P.-E. Rummo varasema luule kui ka samal ajal ilmuva muu loomingu taustal /291/, nähakse selles intellektuaalse ja emotsionaalse jagamatut ühtsust /397/ ja ideaalilähedase luule näidet /123, 760/, teisel väidetakse diametraalselt vastupidist - mõtte- ja tundeterviku puudumist /278/.

Kuigi 1966. aastal leiab A. Kaalep imestusega luuleelevuse kestnud olevat juba kümnekond aastat ning oletab selle jätkumistki //71/, väljendab üks osa ilmunud seisukohtadest kasvavat rahulolematust. Soodustava asjaoluna toimib siin kõigepealt luule kõrgseisu käsitlemine harjumusliku nähtusena. Nii kirjutab Ü. Tont:

"Paljugi sellest, mis 1960. a. paiku ilmunud värsside sisus tundus julgelt uuena või nende vormis äärmuslikult eksperimentaalsena, on vahepeal uudsuse kaotanud ja lakanud paistmast ebaharilikena - olgu luuletus ise seejuures ka püsiva kunstilise väärtusega! /618/.

Samale seisukohale jõutakse ühes sümptomaatilise pealkirjaga repliigis "Uudsuse kaotsimine luules." //102A/, kuid analoogilisi või üksnes nüansilt erinevaid väiteid korjub teisteltki //36; 109/.

Rahulolematuse põhimotiiviks kujuneb siiski vastuolu nägemine ilmva luule kvantiteedi ja kvaliteedi vahel. Luule vohamisega kaasnevat devalveerumine, nii et odavamaks muutub isegi parema luule absoluutne tase //650/. Teisalt võetakse just seniste luuletippude tase etaloniks uute tulijate luulepanuse hindamisel //299; 320, 312/. Seetõttu saavadki näiteks neljanda luulekasseti autorid (L. Tungal, I. Luhaäär) märksa kriitilisema vastuolu osaliseks. Koguni kutsutakse üles loobuma iga-aastasest kassetist //299/. Ilmub kurtmist ähvardava paljusõnalisuse //432, 492/ ja selle üle, et mõtte intensiivsus ei jõua värsistamise nobedusele järele //642/. Märgatakse ka tehiskikkust ning "otse klišeelikke kattumisi details, sõnavalikus või rütmis", //451/ vaadeldava perioodi lõpus ka andetuse ja luuletamiskäsitöö kasvu //122, 153/.

1966. aastal, mis ilmunud kogude poolest (19) oli rekordaasta, lausseerib V. Adams idee luuleinflatsioonist //40, 974/. Avaldatud

kahtlused termini sisukuses ja vastavuses /näit. 373, 15/ sunnivad autorit oma väidet täpsustama. Nii selgub, et üks nähtus, mida "luuleinflatsioon" terminina pidi tähistama, oli selle liikumine "loomaliku tõsiduse suunas" / 41 /. Sellele vaatamata ei leia termin täit aktsepteerimist / 44 / või otsitakse talle omapoolset sisu / 512, 281/. Kümnenäendi lõpuks kujuneb sellest sünonüüm luuletüdimusele ja -väsimusele, tähistamaks huvide nihkumist luulelt proosale / 122, 150/.

Reserveeritud või muretsevaid hinnanguid kümnenäendi teise poole luuleprotsessile peegeldavad ka aastaülevaated. 1967. aasta luulest peab S. Nagelmaa esile tõstmist väärivaks vaid U. Lahe kogu "Ingel läheb apteeki" ja J. Kaplinski "Tolmust ja värvidest" 1598 /, P.-E. Rummo lisab aasta röömustavaimate sündmuste ritta "Fausti" ja Umar Hajjami rubaiidide tõlked / 506, 624/, jäädes muu ilmunu suhtes üksnes kommenteerija-registreerija vaatekohale. Ühes vestlusringis nimstab U. Laht 1967. aastat luules kahvatuks nii kvaliteedilt kui ka kvantiteedilt / 623/. 1968. aasta luule jääb hoopis üle vaatamata. 1969. aasta väärrib ülevaataja silmis täiendit "nukravõitu" / 401/, 1970. aasta luule vaatluse resümeerib E. Malene tõdemusega, et 1957. aastal luules alanud miski oluline on end ammendanud / 332, 462/. Kuigi 1971. aasta paistab silma kvantitatiivse tõusuga (16 luuleraamatut, millest 5 valikkogu), jääb ülevaataja H.-K. Hellat hinnangu andmisel reserveerituks, nõustudes stagnatsiooni ilmingute tõdemisega ja rõhutades omalt poolt süveneva dilettantlikkuse ohtu uute luulesseastujate juures / 119, 660/. Eesti luule tulevikuväljavaated seob ta "Näri^{vi}strüki" autoritega (J. Üdi, J. Sang, T. Liiv ja J. B. Isotamm) / 119, 668/. Samal se^vamusel on ka 1972. aasta luulet üldistanud S. Nagelmaa / 399, 682/. Sel aastal ilmunud koondkogud (V. Adams, M. Raud, J. Semper),

aga ka 1960. aastate põlvkonna jõuline esinemine (H. Runnel, J. Kaplinski, A. Suuman) annavad talle alust hinnata aastat huvitavaks ja mitmekesiseks *1399*, 682/. Siin positiivse suhtumise osaliseks saanud mitmekesisus leidis kummatigi 1960. aastate lõpus võrdsustamist üksluisustundega *1521*, 764/.

1960. aastate keskpaiga ja teise poole luuleelu on faktide poolest sama rikas ning sama palju andev kui kümnendi esimene pool, ehkki toodud üldistustest lähtudes võib pilt paista kahvatum. 1965.-66. aastat iseloomustab ülistuslik õhustik D. Vaarandi "Rannalageda leiva" (*522; 82; 718; 369; 39-40*) ja A. Sanga "Saja laulu" ümber *1424; 690-693; 502;* 1966. aasta lõpust algab eesti luulesse naasnud B. Alveri "Tähetunni" valmistatud vastuvõtt *1590; 524; 505; 940-943*, 1968. aastal lisandub A. Alliksaare "Olematus võiks ju ka olemata olla". Perioodile tunnuslik on, et mitmed seni luuletajatena silma paistnud (P.-E. Rummo, J. Kaplinski, H. Runnel, A. Ehin) osutuvad sama uudeks, omanäoliseks ning mõttejulgeks ka luule (resp. kirjanduse) mõtestamisel. Selle näiteks võib tuua nende kirjutatud artikleid ja esseid *192; 515; 210* / või esseelaadseid arvustusi *1514; 511* /.

Täheldatav on ka huvi kasv emigratsioonis elavate eesti luuletajate vastu, mis kõigepealt väljendus kogude äratrükkimises. Ajalehe "Kodumaa" lisana ilmuvad A. Vihalemma "Ühe Pärnust pärit poeedi palgepooli" (1965), B. Kangro "Võõramaa õhtu" (1966), K. Lepiku "Sina oled kuusik ja mina lepik" (1965), "'Loomingu" Raamatukogu" sarjas aga M. Underi "Uneretk" (1968). Nende luulet loetakse ja arutatakse ka kirjandusõhtutel. *1780* / 1967. aastal ilmunud "Eesti luule" antoloogia koostamisel on üritatud lähtuda ühtse *antoloogia koostamisel on üritatud lähtuda ühtse eesti luuletajate loomingu* rahvuskirjanduse olemasolu põhimõttest.

1969. aasta algus tähistab uut kvaliteeti ka luule suulises

interpretatsioonis - luule teatraliseerimist. Kirjanduslike kolmapäevade raames näidatakse E. Hermaküla ja J. Toominga lavastust "Ühte laulu tahaks laulda" G. Suitsu luule ainetel, millesse vastakate suhtumiste põhjuseks peab M. Unt kirjandusnähtuse muutmist teatrinähtuseks /651, 634/.

Perioodile iseloomulike faktide loetelu lubab väita, et protsessi peegeldustes domineeriva rahulolematuse põhjused ei asunud ainult luuletegelikkuses (ilmuv luule pluss luuleelu), vaid suurelt jaolt ka luuleteadvuses endas. 1966. aasta luulet piiritledes kutsubki Ü. Tonts üles lähenema diferentseeritumalt luule üksikfaktidele, "et niiviisi üle olla mitmekesisusest ja virrvarrist" /609/. 1960. aastate keskpaigaks kinnistunud kassetiautoteaduse fenomen oligi üheks takistuseks diferentseeritumale lähenemisele. Teiseks põhjuseks oli aga kahtlemata asjaolu, et nüüd ka proosa jõuab ainevaldkonna, inimesekäsituse ning kujutamislaadi uudsuse poolest luulega võrdsele tasemele.

1.3.2. Proosa.

1960. aastate proosa keskaete tunnusjoontena on protsessi diakroonses üldistuses loetletud lähiminekliku sotsiaaleetilist (P. Kuusberg, V. Gross, E. Vetemaa, L. Promet, H. Kiik jt.) ja olevikuaine sotsiaalpsühholoogilist kujutamist (A. Valton, M. Unt, M. Traat) /185, 392-393/, millele kümnendi lõpp ja 1970. aastate algus lisab ajaloo eetilispühholoogilise läbivalgustamise (J. Kross).

* Selle eelkäijaks tuleks pidada E. ja M. Undi poolt 1967. a. jaanuaris "Vanemuise" lavale seatud luulekompositsiooni J. Liivi ja P.-E. Rummo luule ainetel "Suits pööriöö luhtadelt".

Proosa käekäigu peegeldumist kaasaegses kriitikas on otsustavaks kirjeldada eraldi romaani ja lühiproosa aspektis, tõstmaks reljeefsemalt esile kummagi žanri asendit toonases kirjanduspildis.

1.3.2.1. Romaan.

Tagasivaatavalt 1960. aastate algupoolde nenditakse romaani- kirjanduses iseloomuliku olevat tungi tegelikkuse avarama ja sügavama mõtestamise poole ning inimese siseelu kujutamise osatähtsuse otsustavat suurenemist /279, 1093/. Romaani vabanemist n.ö. tabuteemade sunnist ning vastuoluliselt arenavate karakterite ilmumist käsitatakse soodsa mõjutegurina ka romaani vormile - romaan lüheneb ning tiheneb /285/. 1964. aasta romaani ülevaates kuulutatasegi murranguromaaniga asendunuks arenguromaaniga /685/. Äsjailmunust esiletõstmist väärivaks peetakse V. Grossi "Pinginaabreid", mida nii teemalt kui ka probleemilt P. Kuusbergi "Andres Lapeteuse juhtumiga" võrreldakse /139, 439; 472, 565/. Neid teoseid, aga ka nendega liituvat V. Ilusa jutukogu "Muutlike ilmade ajal" nimetatakse "isikukultuse aastate esimeseks läbilugemiseks" /194/.

Uue etapi alguseks kaasaegse romaani arengus peab M. Kalda 1964/65. aastavahetust, mil ilmusid kaks poleemilist teost - M. Undi "Võlg" ja E. Vetemaa "Monument". /180, 644/.

Et mõlemad käsitlevad oma ajas teravaid probleeme ja seejuures juba üldistavalt antud karakterite kaudu, kujuneb poleemika keskmeks teos "elus on nii / elus nii ei ole". Autoritekti vähesus või peaaegu puudumine, jutustaja vaatepunkti asetsemine teose sees põhjustavad kahtlustusi autorihoiaku ähmases /vrd.

319 ja 494; 672 / . Seni domineerinud jäljendav esitusviis loovutab koha tinglik-assotsiatiivsele, nii et teos ei mõju enam niivõrd taasloodud tegelikkusena, kui võrd tegelikkuse mudelina /180 , 644/ See saab eriti ilmseks, kui 1966.-68. aastal ilmuvad M. Undi "Elu võimalikkusest kosmoses", M. Traadi "Irdinimene", E. Vetemaa "Pillimees" ja "Väike reekviem suupillile", A. Beekmani "Kaevupeegel". Paralleelselt uue romaanisuuna väljakujunemisega jätkub lähimineviku sotsiaaleetiline käsitlemine, mille silmapaistvamaks tulemuseks peetakse ideeromaaniks nimetatud /135, 363/ P. Kuusbergi "Südasuvel" (1966) /131 / . 1965. aasta romaanivõistluselt lisandub "antikangelase romaanina" 1594/ R. Kaugveri "Nelikümmend küünalt" (1966). 1967. aasta proosat üle vaadates täheldaski P. Lias kolme suuna - eetilisfilosoofilise (M. Unt, M. Traat, E. Vetemaa), eetilisolustikulise (A. Beekman, E. Krusten) ja isikuromaanikõrvu esinemist 1306 ; vt. ka 341 , 141-142/.

1967. aasta romaanivõistlus lõpeb pretsedenditult, esimese auhinna määramisega H. Kiige "Tondiöömajale". Tulemust nimetataksegi tavatuks /628/, sensatsiooniliseks /287/, romaani ennast "etapilise tähendusega teoseks" /204 , 259/. Nii kõrge koteering lõi romaani ümber ^{ažrotaaži} õhustiku /686 / , raamatu ilmumine ise lükkub 1970. aasta algusesse. Venimise põhjused jäävad latentseks, kuid oma osa oli siin kahtlemata "Tondiöömaja" radikaalses uudsuses: esimesena annab H. Kiik tõetruu kujutise kollektiviseerimisest ning selle protsessi raskustest, vigadest jm. iseloomulikust - aineist, mida varem oli käsitletud pinnaliselt ja enam või vähem lakeerivalt. "Tondiöömaja" jääb niisiis katseks asuda isikukultusaastate ning kollektiviseerimise teistkordsele läbilugemisele. Teose väärtust kahandavat aga "vajakajäämised kunstilises teostuses" 1543, 282/.

1960. aastate teise poole ja uue kümnendi alguse romaanitoodangut üle vaadates on Ü. Tonts H. Kiige epopöa kõrval märkimisväärseks pidanud M. Traadi romaani "Tants aurukatla ümber" (1970) ja J. Krossi "Kolme katku vahel" I (1970), teisalt E. Vetemaa lühiromaane /608/.

Kuigi janunetakse heade karakterite järele /608/, kurdetakse tööliskeskonna puudumist /65, 906/, ometi ollakse valmis tunnistama romaani ühelt poolt kui arenevat žanri, kus otsingud ja eksperimendid on andnud juba arvestatavaid tulemusi /65, 906/, teisalt kõneldakse aga ka romaani (resp. kogu eesti kirjanduse) küpsusest /548, 289/.

Perioodile tunnuslik on, et romaani teisenemisi saadab pidevalt protsessi analüüsiv-üldistav mõte. See leiab väljenduse kümnendi algul K. Kääri, O. Jõe, kümnendi keskpaigast peale aga üha tooniandvamalt M. Kalda, P. Liase, Ü. Tontsu artiklites ja ϵ retsensioonides.

1.3.2.2. Lühiproosa (novell).

Lühiproosa arengu peegeldumist 1960. aastate keskpaiku ja lõpus representeerib eeskätt A. Valtoni novellide vastuvõtt. Veel 1965. aasta lõpus leitakse põhjust väita, et "noorte proosal pole veel seda tähendust eesti nõukogude kirjanduses, mis noorte luulel" /330/ ja et lühiproosa pole suutnud sammu pidada romaaniga /469/. Kuid samas märgatakse ka A. Valtoni erisugust probleemi-nägemist ning isikupärast esitusviisi /näit. 643/. Osalt on see juba Valtoni esimest novellikogu "Veider soov" (1963) saatnud seisukohtade kordus. Uue kogu "Rataste vahel" (1966) ilmumine ajendab aga ka juba lähemalt analüüsima Valtoni fenomeeni. Kõigepealt osutatakse Valtoni seosele E. Maasiku ning V. Ilusaga. Neid

ühendab üks teema: inimese silmitsi olek oma argieluga. Kuid Valtonil on õnnestunud anda sellelesamale argielule olustikust üleulatuv tähendusrikkus, mida M. Kalda nimetab "valtonlikuks nügemi-seks ja ütlemiseks" /196/ ja mille tulemuseks on Ü. Tontsu arva-tes "valtonlik inimene" /619/. Ilmumisaegne arvustus tegeleski nii või teisiti nende määratluste avamise ja iseloomustamisega, raama-tu kunstipärasuses üldiselt ei kahelda ja raamatut ennast loetakse üheks rõõmustavamaks sündmuseks eesti novellistikas /648; 106/. Valtoni loomingu elavat vastukaja käsitatakse sotsiaalse tellimu-se väljendusena /647, 147/.

Valtoni loomingu vastuvõtu ning tõlgendamise problematiseeru-mine 1968/69.a. toob ilmekalt esile vastandlike seisukohtade ole-masolu nii inimkujutuses kui ka ühiskonna ühe või teise nähtuse tõlgendamises. Allpool (paragrahvis 1.5.1.) tuleme selle juurde tagasi, siin markeerigem üksnes vaidluste üldist kulgu.

Valtoni novellikogu "Kaheksa jaapanlannat" (1968) peetakse taas kirjanduslikuks sündmuseks ning selle analüüsis hoitakse pingutatult silme ees tegelikkust ennast /410/. Otsustused teose maailma üle leitakse kehtivad olevat teoseväliseski. Nii polevat Valtoni kujutatud võõrandumisnähud veel kaugelki ületatud sotsia-listlikus ühiskonnas /410/, Valtoni satiir aitavat kirjanduse kva-liteedi parandamise kõrval parandada ka elukvaliteeti /496, 378/. Võõrandumine ja eksistentsialism kujunevadki poleemika keskseks objektiks. Poleemika lähtekohaks võib lugeda veebruaris 1968 toi-munud Baltimaade proosakonverentsi, kus inspireerituna E. Nirgi retsensioonist /410/ A. Valtoni kogule "Kaheksa jaapanlannat" esi-neb sõnavõtuga E. Päll. /428/. Asi avalikustub pärast E. Pälli asjaomase artikli ilmumist sama aasta detsembris /479/, milles tõdetakse eksistentsialismi sugemeid nii A. Valtoni, M. Traadi kui

ka M. Undi loomingus. Mõistetes püüab selgust tuua E. Pällist mitte vähema ägedusega R. Blum / 69 /. Lisanduvad sõnavõetud reaalugejailt / 133; 255 / ja taas sekkub poleemika algataja / 480 /. Põhiprobleemide käsitlemisel ei suudeta vältida salvavaid repliike isiklikul pinnal. Rahulolematust poleemika käigu üle väljendatakse "Rahva Hääle" toimetuse artiklis / 421 /. Selles süüdistatakse "Sirbi ja Vasara" toimetust avalikus solidariseerumises ühe vaidleva poolega (antud juhul E. Pälli vastu). Poleemika päädidki seejärel konstruktiivse tulemuseta. Kuigi Valtoni looming ja (lüh)proosa probleemmatika taandusid diskussiooni käigus teisele plaanile - esiplaanile nihkus mõistete ideoloogiline aspekt -, siis ometi rõhutas fakt iseenesest Valtoni loomingu novaatorlust. See leiab taaskinnitust ka ENSV Kirjanike Liidu VI kongressi (1971) põhiettekanandes:

"Igatahes on A. Valtoni kogu "Kaheksa jaapanlannat" kongressidevahelise perioodi üks tähelepanuväärsemaid proosaraamatuid, mille parimate palade tasemele ei ole õnnestunud tõusta paljudel teistel lühiproosa autoritel ja ka Valtonil endal mitmetes hilisemates juttudes." / 65, 908 /.

Aastatel 1966-1968 on proosadebüütante rohkem kui luuledebütante. Lühiproosa autoritena annavad endast märku K. Saaber, V. Vahing, R. Saluri, J. Kruusvall, T. Vint. Noorima proosa suundumisi ülistades leiab M. Kalda hargnemist kaheks: ühelt poolt kalakut deformatsiooni ja fantastikasse (Saluri, Vint), teiselt poolt lähenemist reaalistele (Vahing), proosale tervikuna saab aga argiomaseks tung üldistusse, kujutamise eelistamine seletamisele / 197, 18 /. Väljajõudmist lihtsakoelisest elu markeerimisest peetakse aga tõsiseks positiivse arengu tunnuseks proosas / 4657 /.

Resümeerides proosa arengujoone kajastumist kriitikas võib

siis esile tõeta kaht momenti: 1) proosa adekvaatsus ajale (pidevalt leiab rõhutamist nii aine aktuaalsus kui ka kujutusviisi moderniseerumine) ja 2) proosat käsitleva kirjandusliku mõtte vastavus oma objektiga (v.a. protsessi kui terviku seisukohast efemeerseks jääv vaidlus Valtoni novellide ümber).

1.3.3. Draama.

Draama retseptsioon kriitikas on võrreldes teiste kirjandusliikidega katkendlik. Seetõttu saab ka ta arengu peegeldumisest esitada üksnes punktiiri.* Kuid draama enda positsioonigi iseloomustatakse diakroonilises üldistuses tagasihoidlikuna /95, 20/. 1960. aastate keskel kõneldakse lausa madalseisust /455, 257/. Draama on põhiliselt sedastav, mitte aga vaatajat aktiveeriv. Puudust tuntakse dramatismist /394/. Et draama mahajäämus pole aktuaalne ainult Eestis, sellele osutab A. Salõnski sõnavõtt eesti nõukogude kirjanike VI kongressil. Mahajäämuse põhjusteks toob ta loominguväliseid ettekirjutusi, mis takistavad eluliste konfliktide kujutamist draamas /221/. Selle taustal tõuseb erandliku nähtusena esile J. Smuuli draamalooming. "Polkovniku leak ehk arstid ei tea midagi" ("Looming" 1965, nr. 9) liitub probleemiseadelt tollases kirjanduses väikekodanlikkust ja tõusiklust nahutava suunaga, dramaturgias peetakse seda aga uueks sõnake /540/.

Kummatigi, kurtmised draama madala taseme üle jätkuvad kogu perioodi kestel. Ühes 1968. aastal antud intervjuus peab V. Panso lavastamisväärseks vaid mõnda näidendit /429/; 1969. aastal väidab

* Vaatlusest on kõrvale jäänud lavastuste retsensioonid, nii et algupärase draama ja teatri vahetõrge avaneb siin draamakirjanduse aspektist.

A. Nagelmaa näitekirjanduses valitsevat "kirju keskpära" /325/, olukorra stabiilset viletsust tõdeb 1969. aasta draama ülevaates A. Järv /152 /; 1971. aastal süüdistab R. Kaugver eesti dramaturgiat "andestamatuskiretuses" /214 /; draama murettekitavale seisundile osutatakse ka eesti kirjanike VI kongressil /65, 909/. Draamakirjanduse kiratsemise peapõhjusena nähakse tehislikkust /429 /. On küll karaktereid, situatsioone, ent jääb puudu nende kujundamisest kunstiliseks tervikuks /152 /. Puudustena loetletakse samuti ekspositsiooni hajuvust ning dispositiooni kindlusetust, millest omakorda johtuvad kulminatsiooni nõrgajõulisus /154 /.

Murrangu näitekirjandusse toovad kümnendi lõpus autorid, kelle osa luule- ja proosapildi uuenemiselgi oli olnud suur: 1968. aastal lavastatakse M. Undi näidend "Phaethon, Päikese poeg" (valminud 1967, ilm. 1969), aasta hiljem P.-E. Rummo "Tuhkatriinümäng" (ilm. 1969) ja E. Vetemaa "Illuminatsioonid" (ilm. 1968). Nende eelkäijatena nimetatakse A. Alliksaare "Nimetut saart" (1966) ja A. Kaalepi näidendit "Iidamast ja Aadamast ehk Antimantikulaator" (1967). 1968. aastast liidetakse nimetatutega J. Smuuli "Enne kui saabuvad rebased (Pingviinide elu)". /325; 525, 1073/. Kõiki neid iseloomustab tingliku väljendusvormi kasutamine ja filosoofiline plaan /95, 20/ - tunnused, mis iseloomustavad toonaseid proosasuundumusigi. Enim vastukaja ja poleemikat põhjustavad M. Undi ja P.-E. Rummo näendid. "Tuhkatriinümäng" leiab erilise soosingu tollases üliõpilaskonnas /205; 129 /, mis kõneleb sotsiaalse tellimuse olemasolust. Teisalt saab see ka ajendiks mitme põhjaliku analüüsi ilmumisele ajakirjanduses /525; 565; 345 /. Kõrge hinnangu kõrval - J. Rähesoo arvab näiteks "Tuhkatriinümängu" eesti draama tippude hulka /525, 1093/ - saab uus nähtus siin ka seletuse, mille poolest ta on uus. Omajagu näidendi menust kantakse lavastaja E. Hermaküla arvele, kelle orienteeritus ekspressiivsuse-

le, rõhutatud mängulisusele võimendas näidendi problemaatikat /vt. ka 16, 291-292/. Kirjandusprotsessi seisukohast jääb kõnes-olev murrang siiski lähemalt valgustamata, seega irdseks ilminguks. Põhjuseks on toodud - nagu täheldasime luule puhulgi - käsitusmeetodite traditsioonilisust /95, 22/.

Kirjandusprotsessi peegeldumise kirjeldus on seni avanud kriitika suhte kirjandusse eeskätt kirjanduse enda poolelt. Näeme siin, et proosalikumised on kajastunud luulest ja draamast adekvaatselt. Peegelduse iseloomu, suurema või vähema adekvaatsuse põhjustausta peab selgitama järgnev keskendumine kriitika poolele.

1.4. Kriitika enesemääratlus.

Kriitika iseloomustustes - olgu kriitikute endi või kirjanike poolt antud - võib kohata nii rahulolu kui ka rahulolematuse väljendust. Kui kriitika asetatakse laiemale ajataustale, võrreldes teda näiteks 1950. aastate kriitikaga, siis tõdetakse tõsiselt edasiminekut. Üldistades viimase kümne aasta kriitika arengujoont, leiab M. Kalda põhjust väita 1965. a., et kriitika mahajäämus kirjanduse arengust ei kuulu enam kirjanduselu kõige valusamate probleemide hulka /186, 218/. Teisal kinnitab E. Mallene kriitikas olevat varasemast rohkem sõnakunsti /340/. Filosoofilise alge tungimist kriitikasse tervitab 1967. a. kriitikaülevaates H. Siimisker /544, 772/. Kirjanike V kongressi põhiettekandes rõhutab P. Kuusberg kriitika asjalikkust ja mõistmist, sisukust ning isikupära /265, 460/. 1972. aastal, inspireerituna Partei Keskkomitee kriitikaotsusest, nendib ta kriitika suutlikkust näha ja tunnustada kirjanduse arengu suhtelist iseseisvust ning tajuda kirjanduse kui kunsti spetsiifilisi iseärasusi /269, 1019/.

Valdavam siiski on rahulolematuse. See ilmneb eriti, kui kriiti-

kat võrreldakse ühiskondliku mõtte ja kirjanduse uusloomingu suundumustega. Ärritatakse nii superlatiivse /155, 1104; 354, 304; 479 / kui ka ala- või väärithindava /494; 630 / kriitika üle.

Kriitiliste märkuste põhiobjektiks kujuneb luulekriitika. Selle puudustest kõneldakse eriti rohkesti aastatel 1965/66.

Luulekriitika ei tunnustavat või ei oskavat asjalikku analüüsi /631 /, seda asendavat meeleolutsemine /452 /, "muljetekriitika" /442, 1571 / ja pinnapealsus /687, 1881 /. Kriitika tervikuna paistvat silma napi üldistusvõime ja teooriaalase kodukootusega /444 /, mis omakorda põhjustavat kitsust ja provintslust /626 /.

Täheldatakse ka kriitika tagasihoidlikkust, in personaalsust ~~E~~ -y, muutumist üliarglikuks /659 /. Kümnendi lõpus ilmuvad väited kriitika ideelisest ähmastumisest /479 /. Teisalt nõueldakse eetilist taju kui hindamissuutelise ja -õigusliku kriitika esmast eeldust /195, 784 /. Veel 1971. aastalgi nenditakse, et suur jagu kriitikat töötleb uut või vanamoodi kirjutatud teoseid ikka ühel igi-ammu tuttavalt viisil /188 / ja 1972. aastal leitakse, et kriitika mahajäämus kirjandusest on taas aktualiseerunud /222 /.

Mahajäämuse põhjuste eritlemisel ollakse varasemast süvenenumad ja seevõrra ka mõistvamad. Püütakse avada kriitika kogu toimemehhanismi, et välja selgitada selle nõrgad lülid. Üksikarvamus üldistades näeks avamine välja järgmiselt: kriitika on sõltuv kirjandusest /537; 971 /, kriitika kriteeriumid ei saa seista väljaspool kunsti, kunst ja kunstiteos ise on kriitikale normiks /259 /; kriitika sõltuvus kirjandusest ei tähenda kirjandusega kaasalohisemist (autori mõtete nämmutamise või ümberjutustamine), kriitikul peab olema ka oma tugev "mina" ≠ suutmaks võimendada teoses peitvaid väärtusi /343, 614 /; nii oma "mina" avaldamine kui ka tõene (vastav, objektiivne) pilt kirjandusest võimaldub üksnes siis, kui

kriitika ei põlga omandamast kunsti muutustele vastavat " uut keelt" /188 /; "uue keele" omandamine tähendab enese pidevat teoreetilist harimist, teooria peab tuletuma praktikast / 496, 378/; mida väiksem on kirjandusväline mõju, seda tõepärasema pildi loob kriitika oma aja kirjandusest /411, 109/. Tähelepandav arutluses on kriitika tugev orienteeritus kirjandusele ja samas oma suverääniteedile. Samavõrd tunnuslik on ka teoorialembus, vajaduse tunnetamine uute vaatenurkade ja lähenemisviiside järele /lähemalt 1.5/. Seega kriitika suhtelise mahajäämuse üle kurtmise põhjus ei saanud seisneda üksnes kriitika võimetuses, küündimatuses või mugandumises. Kui O. Jõgi kirjutab, et kõik aastad 1954. aastast alates "isegi kõige viimase ajani välja, isegi viimase kongressini /V kongress - minu märkus R.V./ välja - on kulunud poleemikaks dogmatiseeriva ja primitiviseeriva kunstimõistmise vastu" /142, 652/, siis osutab see kriitika põhienergia kulumise ühele sfäärile - kriitika enesetunnetusele. Teisalt arvatakse ka, et liiga tihti on pidanud kriitika kaitsma kirjandust kirjandusväliste rünnakute eest /334, vt. ka 573, 476/.

Kriitika valdava osa asumine kirjanduse poolele, mille põhjustes sugugi mitte vähemtähtsat osa ei etendanud kirjanike endi varasemast aktiivsem osalemine kriitikas, on võrreldes 1950. aastate lõpu ja 1960. aasta algusega uus nähtus kriitika enesemääratluses. Jaatav-salliv suhe asendub nüüd pooldav-õigustava suhtega.

1.5. Kirjandusliku mõtte liikumisi.

Kirjandusliku mõtte areng vaadeldaval perioodil kulgeb ühiskondlik-poliitilisest taustast johtuvate tegurite mõjuväljas. Eespool (1.1) osutasime ka TTR-i osale teadusliku (resp. täppisteadusliku) mõtteviisi prestiiži tõusmisel: enam ei rahuldanud üldised ja meelevaldsed arutlused kirjandusnähtuste üle, üha nõutavamaks muutub kindlalt piiritletud ja mõistetel baseeruv analüüs ja selektsioon /443; 471/. Mõõduvõtmist pakkusid küberneetika, informatsiooniteooria, sotsiaalpsühholoogia jm. teadusharud või -valdkonnad. Teisalt, kontaktide tihenemine toob kaasa avaramad võimalused dialoogiks ning loovaks diskussiooniks mujal levinud ideede autoritega.

Kujukaks näiteks kirjanduslikule mõttele esitatavate nõudluste teisenemisest on B. Söödi "Kirjandusteooria lühikursuse" II trüki (1966) vastuvõtt. Kriitilised hinnangud saatsid juba raamatu esimese trüki ilmumist 1959, kuid siis veel mõõndustega põhiliselt hästi tehtud tööle /599, 1916; 224, 636/. Nüüd aga satub sama teos rohkem kurioosumi valgusesse, kus tunnustavat hindamist väärrib üksnes B. Söödi julgus /165/. Eriti negatiivselt ollakse häälstatud raamatu peatüki "Suunad ja meetodid" suhtes /52; 153 471/. Autor püüab küll end kaitsta vastusüüdistustega /572; 578/, kuid jääb toetajateta.

Samal ajal pälvib kõrget hinnangut TRÜ Toimetiste seerias 1964. a. ilmunud J. Lotmani "Loenguid struktuuralsest poetikast I" /165, 443/. Elava huvi osaliseks sai ka autori ettekanne kirjanduse uurimise täppismeetoditest Tartu kirjanduspäeval 1965 /277/.

Kirjanduse uurimise meetodite täiustamine ongi perioodi kirjandusliku mõtte üheks kontsentriks. Lähtutakse teesist, et uuri-

misobjekti teisenedes peab paratamatult teisenema ka käsitluslaad /448, 204/. Katseid käsitluslaadi uuendamiseks võib loetleda kõigepealt luule ja kujundi alalt. Uusimate poetikate seisukohti tutvustades teeb H. Peep 1965. a. ettepaneku loobuda seni levinud temaatilisest rubritseerimisest ja asendada see lüürilise eneseväljenduse, pöördumise ja kirjelduse eritlemisega /452/. Eesti kaasaja luule mõjule adekvaatse seletuse otsimisest on juhitud M. Kalda artikkel "Luule ja sõna" /191/. Kuid artikliti esinev teoreetiline refleksioon jääb üldiselt erandlikuks, mõnel juhul on see jälgitav arvustuse raames /näit. 312; 382/. Proosakäsitluse uuendaminegi ilmneb kõigepealt proosa arvustustes või ülevaadetes esinevate proosateoreetiliste passustena (P. Lias, M. Kalda). Suundamärkivad, ent samas ka juba tehtut kokkuvõtavad tööd jäävad 1970. aastate algusesse (P. Liase "Romaanistruktuuri muutumisest" ja "Tinglikkuse avaldumine proosas" /309, 311/, H. Peebu "Grotesk ja kirjanduslik kujund" /438/, E. Siiraku "Stiil kui sõnakunsti-fenomen" /553 /, (~~Liase~~) N. Basseli, "Võrdleva kirjandusuurimise teoreetilisi probleeme" /64 / jmt.).

Ilmub teoreetilisi artikleid ka kirjandusprotsessi, kirjanduse funktsioonide ja kirjanduse interpreteerimise kohta /411; 442; 68 /. Kuid olulisema osa teoretiseerivatest või teooriaid tutvustavatest kirjutistest moodustavad loomingumeetodile pühendatud uurimused. Mainitagu siin kasvõi M. Neithali "Naturalismist maailmakirjanduses" /405/, H. Peebu "Realismist luules" /449/, Ü. Tontsu "Loomingumeetodi teooria poole" /606 /, kõnelemata arvustustes või ülevaadetes sageli kohatavatest repliikidest loomingumeetodi kohta. See on mõistetav, sest just tol perioodil aktualiseerub loomingumeetodi problemaatika.

1.5.1. Loomingumeetodi problemaatika aktualiseerumine.

Kui 1950. aastate teise poole ja lõpu meetodialastes mõttevahetustes keskenduti kaasaegsuse ja tüüpilisuse, ideelisuse ja kunstimeisterlikkuse vahekorra eritlemisele, siis 1960. aastate keskel tõuseb erilise tähelepanu objektiks sotsialistliku realismi suhe teiste meetoditega ja kujutamisevahenditega. Selle põhjuseks võib kõigepealt tuua kirjanduse enda arengus toimuvad nihked. Üleliiduliselt tärganud huvi avangardismi ja modernismi poeetikate vastu //85, 400/ peegeldus eesti kirjandusprotsessiski: tõlgiti mitme Lääne sõjajärgses kirjanduses mõjuka autori teoseid (F. Kafka, S. Beckett, E. Ionesco, J. Anouilh, M. Frisch, F. Dürrenmatt, A. Camus, J. P. Sartre, M. Butor, N. Sarraute), mis pakkusid kui mitte eeskuju, siis vähemasti võrdlusvõimalusi; eesti kirjanduses süvenev filosoofilisintellektuaalne alge (kõigepealt luules, siis lühiproosas, romaanis ja draamas) leiab nüüd sagedamini allegoorilise, groteskse või mõnikord ka sürrealistliku väljenduse /304, 385-387/.

Teisenev kirjandus pidi peegelduma ka kirjandusteadvuses. Hakkas juurduma arusaam stiilide, vormide ja laadide mitmekesisusest sotsialistliku realismi raames, mis leidis tunnustust partei foorumeilgi. Nii öeldakse partei XXIV kongressi resolutsioonis:

"Partei pooldab sotsialistliku realismi alusel loodavate vormide ja stiilide mitmekesisust ning rikkust" /3, 326/.

Vormi- ja laadimuutused eesti kirjanduses on leidnud varem või hiljem respektierivat suhtumist ka üleliidulises kriitikas //13 ✓

Mitmekesisuse teesi omaksvõtt toimub aga diskutiivses õhk-konnas. Eesti kirjanduselus heiastub ühelt poolt keskajakirjanduse veergudel arenev dialoog Läänes levinud realismikontseptsioonidega,

teisalt kulgeb sellega paralleelselt omavaheline poleemika.

J. Kangilaski tutvustab 1965. a. lõpus R. Garaudy raamatut "Piirideta realism" (1963, vene k.) /209, 1707-1718/ ja essee F. Kafkast avaldas^b "Loomingu" Raamatukogu" (1966). Raamatu ideed ja mõttekäigud leiavad kiiresti tee kirjandust käsitlevatesse artiklitesse ja retsensioonidesse.* P. Kuusberg peab Kirjanike Liidu V kongressi ettekandes koguni vajalikuks manitseda mitte forsseerima võõrandamise ja müüdi ideede rakendamisega kirjanduse tõlgendamisel /265, 462/.

Selgeks sai üks: seni käibiv sotsialistliku realismi mõiste ei suutnud enam mahutada kirjanduse uusi ilminguid. Tekkis ja kasvas tarvidus mõiste avardamise järele. Vaidluste põhiküsimuseks kujunebki, missuguses suunas ja kui kaugele mõistet arendada. 1966. a. lõpul toimunud üleliiduliselt konverentsilt "Sotsialistliku realismi aktuaalsed probleemid" jääb kõlama mõte: sotsialistliku realismi meetodis käsitatakse kunsti nii elu taaslooja (**воссоздание**) kui ka ümberloojana (**пересоздание**) /497/. Just peegeldava ja loova alge dialektilise ühtsuse tunnistamist loe-

* Kõrge hinnang antakse Garaudy raamatule ja J. Kangilaski artiklile O. Muusapõja kommentaaris /371, 45/. Retensiooni U. Lahe luulekogule lõpetab E. Mallene refereeringuga R. Garaudyilt /331, 213/. Võrdlust Garaudyga ja Garaudy poolt interpreteeritud K. Marxiga võib kohata Ü. Tuuliku retsensioonis A. Valtoni novellikogule "Rataste vahel" /648/. Kaudmõjusid võib tähele panna aga mitme teisegi kriitiku artiklites ja retsensioonides.

takse produktiivseks lähtekohaks sotsialistliku realismi mõiste avardamiseks, ta vastavusse viimiseks kirjandusliku praktikaga,* näiteks tol perioodil kogu nõukogude kirjanduses ilmne hakanud sotsiaalkriitilise suunaga (argielu varjukülgede uurimisest inimese kõige üldisemate olemisküsimuste lahkamiseni välja), aga samuti uuenenud kujundikasutusega. Ajakirjas "Kommunist" avaldatud artiklis tõdebki G. Lomidze, et "kujundite kõrval, mis loodud realistliku elutunnetuse äraproovitud traditsioonide põhjal, on võitnud endale kindla koha ka sümboolsed kujundid, suured hüperboolsed üldistused - karakterid, mis suure efektiivsusega "töötavad" kirjaniku ideelise mõtte avamiseks." 1316/.

* Lähtutakse V. I. Lenini teesist: "Inimese teadvus mitte üksnes peegeldab objektiivset maailma, vaid ka loob teda". (Teosed, 38. kd. lk. 200). R. Garaudy oli asetanud pearõhu loomisele, mis väljenduvat inimese ja maailma vahelise suhete mudelina (markantsemad esindajad kunstis F. Kafka, P. Picasso, S. J. Perse). Seejuures alahindas ta aga kunsti peegeldavat toimet 1497/. Kommenteerides R. Garaudy katseid lähendada nüüdisloomingut marksismile ja teaduslikule kommunismile, on B. M. Hraptsenko tõdenud:

√ "Научный коммунизм - с его глубоким анализом действительности, с его принципами единства теории и практики, с тем самоотвержением и героикой, которые оно порождает, - не может вступить в тесной контакт с мифотворчеством. Это означало бы не содружество с живой мечтой, а союз с утопией".

/36 , 213/

Olukorra muutudes 1960. aastate lõpus * muutub ka realismi suundumste üle peetava dialoogi iseloom. R. Garaudy osutamine oportunistiks /492; 40/ seab negatiivsesse valgusesse nii ta seni avaldatud seisukohad kui ka realismi uudseid avaldumsijuhte tähistavate autorite loomingu (F. Kafka, S. Beckett, J.-P. Sartre, A. Camus jt.). Nendest mõnegi (F. Kafka, S. Beckett) teoseid tuuakse nüüd kui kodanliku kunsti mandumise näiteid /570/.**

* Paragrahvis l.l. osutasime juba komplikatsioonidele rahvusvahelises kommunistlikus liikumises, milles küllaltki tähtsat osa etendasid sündmused Tšehhoslovakkias 1968. aasta hilissuvel. Siin tuleks silmas pidada veel üht asjaolu. Nimelt "uusvasakpoolsete" liikumise tõusuga 1960. aastate teisel poolel kasvas nii laiades kihtides kui ka ühiskonnauurijate ridades huvi marksismi vastu. Kuid kuna liikumise sisuks oli antikommunistlik "kolmanda tee otsimine", siis vastavalt sellele püüti liikumise ideoloogide poolt ka marksismi revideerida /vt. 17, 200-202/. (Loomulikult peegeldusid need revideerimiskatsed sedamaid ka suhtumises marksistlikku esteetikasse.) R. Garaudy raamatus "Suur murrang sotsialismis" (1969) asendatakse poliitiline võitlus üleüldise informatsiooni tsirkulatsiooniga, ühiskonna liikumapaneva jõuna nähakse - nagu tüüpiline ökonomismile - tehnilist intelligentsi /492/.

** Ilmselt on siin tegemist just päevapoliitilise aktsiooniga, sest üldtunnustatuks on saanud seisukoht, et kirjaniku maailmavaadet ei tohiks samastada ta poliitiliste vaadetega. Kunstniku maailmavaade ja selle peegeldumine loomingus on märksa avaram ta poliitilisest kuuluvusest, ta poliitilistest sümpaatiatest või antipaatiatest (vt. näit. B. Hraptsenko viidatud teos /36, 274/). Lääne modernismi ja realismi avaldumise viimase aja käsitlusi ja tutvustusi iseloomustabki diferentseeriv lähenemine /vt. 30, 6/.

Loov diskussioon dialoogi vormina kompromiteerub rahvusvahelisel tasandil ja see vajutab nii või teisiti jälje ka lokaalsetele diskussioonidele. Eestis on selle näiteks nn. eksistentsialismi-poleemika, mis ka kirjandusliku mõtte arengu aspektist - kirjanduse aspektist kirjeldasime mainitud poleemikat juba eespool (1.3.2.2.) - lõpeb tulutult. Põhjus on nimelt selles, et kohalikele kirjandusnähtustele hakati võrdlemisi mehhaaniliselt üle kandma kodanliku filosoofia suundumusi ning ideoloogilisi kontseptsioone. Ühelt poolt taheti mõõta eesti kirjandust Lääne moodsate voolude valguses, teiselt poolt tunnustatigi osa eesti kirjandust Lääne ideoloogia avaldumiskohaks.

Mõistetavalt pidi siis eesti kirjandusprotsessi enda arengu objektiivse tausta selgitamine jääma tagaplaanile. Kirjanduse abil tegelikkuse nähtuste tõlgendamine viis skolastikasse (näit. küsimus, kas sotsialismis võib olla võõrandumist või kas inimolelusest kõnelemine tähendab mõtlemist eksistentsialismi vaimus?) ja kirjandusele spetsiifilise ignoreerimiseni. Põhjus ei pruugigi olla seejuures kirjandusliku mõtte nõrkuses või küündimatuses. Takistava asjaoluna on siin nähtud kogu ühiskondliku mõtte arengu uurimise madalat taset /489/. Nii oligi, et vaadeldaval perioodil küll vabaneti sotsialistliku realismi kanoniseeritud mõistmisest ja jõuti mitmekesisuse tunnustamiseni, samas aga esines tagasilööke, kui asuti mitmekesisuse ilminguid konkreetselt piiritlema ja nimetama.

* * *

1960. aastail - eriti kümnendi teisel poolel - muutus kriitika ja kirjanduse suhe varasemast hoopis komplitseeritumaks. Kirjanduse arenes hoogsalt ja see eeldas dünaamikat ning diferentseeritust kirjanduse mõistmises. Kirjandusest mahajäämise vältimiseks ei piisanud kriitikal kirjanduse suundumustega solidariseerumisest. Osa kriitikuist hakkab avardama oma teoreetilist silmaringi, mis proosaliikumiste mõtestamises osutub ka silmatorkavalt tulemuslikuks. Soodsalt mõjub mitme kirjaniku (V. Adams, A. Kaalep, J. Kaplinski, P.-E. Rummo, H. Runnel) lülitumine kirjanduse olemuse ja suundumuste filosoofilisesseistlikku mõtestamisse.

Kirjandusliku mõtte arengu üheks olulisemaks saavutuseks oli sotsialistliku realismi mõistemahu avardamine. See leidis aset oma ja võõra (vaenuliku), uue ja vana vahelises pidevas võitluses. Kui 1950. aastate teisel poolel ning lõpus olid uued ilmingud aegunuist kergesti eristatavad, jõudude paiknevus uue ja vana vahelises võitluses selge, siis 60-ndate lõpupoolel komplitseerunud olud ja üha komplitseeruv kirjandusprotsess ei näidanud enam nii selgesti, mis on uus ja mis vana, mis oma ja mis võõras. See tekitas ohu, et suhtumise määratlemisel kirjandusse võis oma jõudu tunnetama hakanud kriitika nii mõneski aktsioonis jääda paljusõnaliseks või ühekülgeks. Selle kogemisest annab tunnistust ka näiteks P. Kuusbergi üks 1960. aastate kriitikat puudutav hinnang:

"Meil jääb sageli puudu dialektikast elunähtuste hindamisel, uue ja vana vahelise võitluse kogu komplitseerituse /minu sõrendus - R.V./ mõistmisel, aga ka nende spetsiifiliste seaduspärasuste mõistmisel, kuidas, mis teel, millistes vormides, milliste vahenditega kunstis elunähtusi üldistatakse." /269, lo25/

2. Meetod.

1960. aastate keskel määrab kriitika meetodi, s.o. teose parameetrika tõlgendusviisi, suuresti suundumus uudsusele. Kui 1950. aastate lõpus ja kümnendi vahetusel tegeldi rohkem uudsuse (novaatorluse) lahtimõtestamisega, siis nüüd kujuneb uudsusest ühtaegu eeldus ja ootus, pidev valmisolek uue registreerimiseks ja väärtustamiseks. Niisuguse suundumuse tekke põhjusena tuleks näha kõigepealt kriitika (resp. kriitikute) järk-järgulist väljumist passiivse vastuvõtja-tõlgendaja-hindaja seisundist aktiivse osaleja-kaasautori-kirjaniku partneri rolli. Selline liikumine omakorda sai võimalikuks ühelt poolt tänu sotsiaalpsühholoogilise dominandi olemasolule, teiselt poolt aga tänu kirjanike aktiivsuse erilisele tõusule. Viimane transformeerus tekstidesse*, teksti võime mõjutada, aktiviseerida lugejat kasvas.

Suundumus uudsusele johtus aga ka noore loovpõlvkonna (J. Kaplinski, V. Luik, H. Runnel, P.-E. Rummo, M. Traat, M. Unt, E. Vetemaa, A. Valton jmt.) massilise tuleku faktist

* Kirjaniku aktiivsuse transformeerumist teksti ei tohiks mõistagi käsitada didaktilisuse suurenemisena. Siin mõeldakse aktiivsust, mida kirjanikud ilmutasid elutegelikkuse uurimisel ja selle vormimisel kujundisse. Kirjanduse ülesandeks loeti mõtteid äratada, panna lugejat ise edasi mõtlema ning otsustama. / 421 / . Ühes arvustuses väidab M. Kalda: "Omadussõnaga kaasaegne austatakse ju nimelt neid teoseid, mis kiirgavad autori juurdlemispinget ja apelleerivad ühtlasi lugeja virgele mõttetevusele." / 202, 242 / .

endast.* Samas äratas protesti "uue" tendents muutuda kohati kinnisatribuudiks. Vastukaaluks esitatakse nõue teha vahet tõelise ja näiliku uudsuse vahel /653, 8/. Uudsuse teatavast kanoniseerumisest annab tunnistust, et see ka 1960-ndate teisel poolel tulijate hindamisaluseks võetakse /299, 320/.

Kui nüüd suundumust uudsusele konkretiseerida, siis avaldus see kõige enam teostest (uue) informatsiooni otsimises. Nii näiteks 1965. aasta romaanivõistlust kokku võttes peab O. Jõgi vajalikuks vaadelda teoste aine asemel nendes sisalduvat informatsiooni, sest informatsiooni rohkus või vähesus olevat esteetilisestki mõttes oluline /149, 3/. Teisal, arvustades E. Vetemaa ja P.-E. Rummo luuletuskogusid tunnistab S. Nagelmaa sõna-sõnalt luuleltni informatsiooni nõudmise moodiminekut /397/. J. Saare luuletuskogu "Kured ja laevad" retsensioonis nendib K. Kurg vähese informatsioonisisaldusega luuletuste kogusse lülitamist /258/. R. Kaugveri romaani "Seitsmendas läänes" hindab retsensent O. Kruus kõrgelt rohke uude informatsiooni pärast /246, 151/. Seevastu jälle O. Kooli olukirjelduste kogumikus "Tähed allikal" täheldab J. Tuulik informatsioonivaegust. /644/ Et teosest informatsiooni otsimine veel kümnendi lõpulgi aktuaalne on, sellele osutavad kurtmised,

* Nii leidis väljenduse seisukoht P.-E. Rummost kui eesti luule uuendajast /528/, tema luulet loeti raskeks just uue sisu pärast /612/; oma värskusega pälvib tunnustust H. Runneli teinegi kogu "Laulud tüdrukuga" /338, 432/, ka proosas nähakse sisulise värskuse ja aktuaalsuse pakkujatena nooremaid /592, 616/.

nagu oleks uuemal ajal hakatud kirjandusest otsima ainult informatsiooni.* Teose informatiivsuse nihkumine interpretatsiooni ühte raskuspunkti on ootuspärane kajastus TTR-i mõjust toonasele kirjandusprotsessile. Kunstiväärtuse kui kriteeriumi kõrval tähtsustub tunnetusväärtus. See ei tähenda kummatigi teose kunstilisuse alahindamist: informatsiooni (~informatiivsuse) mõistet kohaldas kriitika ka märkimaks kunstilise võttestiku ja laadi uudsust. Tees kirjandusest kui esteetilis-kunstilisest iseväärtusest, milleni kriitika oma meetodit arendades 1950.-1960. aastate vahetuseks jõudis, pole vaateväljalt taandunud. Ent seda korratakse harvemini ja vähem emfaatiliselt, teose esteetilist funktsiooni enesestmõistetava eeldusena käsitades /näit. 260, 265, 460/. Küll aga ahvatleb see, et mitme luuletaja (B. Alver, D. Vaarandi, P.-E. Rummo) teosed küünivad ka kunstilisuse poolest eriti kõrgele, kriitikuid analüüsi asemel kõnelema kunsti lummasest mõjust /näit. 77, 447, 718, 436, 524/. Tendentsi on märgatud sünkroonseltki. Nii kirjutab H. Peep:

"Kartuses suretada poeesia elavat hõngu (või ilmutada ebakohast nõmedust) asutakse meeletulema või edasi mõtlema luuletuse juurest, püüdmata kuigivõrd täpselt ja objektiivselt määratleda luuletuse kui sõnakunsti ühe spetsiifilise vormi olemust" / 452 /.

* Kommenteerides neid kurtmisi kaitseb A. Kaalep informatsiooniteooria viljastavat mõju uuemale kirjandusteadusele /378, 72/.

Kirjanduse (resp. kirjanduslikkuse) üle intuitiivne otsustamine, mille äärmuslikele avaldumisjuhtudele tsitaadis osutatakse, jääb siiski uudsusele orientatsiooni oluliseks komponendiks. Ikka ja jälle otsitakse "kirjandust sünnitavat nakkust" /532/ ning leidmata seda, võidakse jõuda resoluutse tulemuseni: see on luule, see ei ole luule.*

Uudsuse-orientatsiooni n.-ö. miinusavaldisena (uudsuse puudumist) on käsitatav ka rahulolematus luule üle kümnendi teisel poolel ja lõpus. Ühelt poolt tähistab see uudse kogemise väsimust, teiselt poolt ilmseks saanud suutmatust uudset sügavamalt analüüsida. Kuid seesama kirjanduse arengust alguse saanud uudsuse-suundumus oli tunduvalt tõstnud ka kriitika nõudlikkust. Seda ilmatakse nii luule kui ka proosa suhtes. Näiteks peab H. Peep viimase aja luulest kõneldes individuaalsete stiilide ja loomisprintsipiide rohkust mitmeti pealispinnaliseks. Siinses kontekstis on tähtis osutada, et mainitud tõdemusele eelneb H. Peepi mõendus eesti sõnakunsti väljendusliku uuenemise saamisest juba enesestmõistetavaks tööigaks /451/. Arvustuses E. Tennovi romaanile "Rändlinnud lähevad teele" (1966) taunib M. Kalda kunstiloomes "suupärastamise meetodit" ja pöördub kõigi kirjanike poole sisendusega kunstis

* Näiteks E. Vetemaad P.-E. Rummoga võrdleva L. Iheri arvustuses satub esimene esindama mitteluulet /123, 760). Kuigi arvustuse meetodiks on analüüs, on analüüsi lähtekohaks võetud arusaam luulest kui tajutavast ilmingust /123, 759/. Niisugune ebamäärasus äratas ootuspäraselt hämmeldust /190, 71-72/. Muuhulgas osutab kõnesolev arvustus, kuidas ühe põlvkonna piireski "uudne" diferentseerub /vt. ka 76, 242/.

"viimane välja panna, oma pead tõesti valusalt vastu võimete piiri taguda..." /202, 242/. Sama teose arvustuse pealistas sümptomaatiliselt A. Eelmäe: "Kunst pole raamatupidamine". /78 /.

A. Uustulandi romaani "Meri põleb" (1969) retsensioonis kirjutab H. Puhvel muuhulgas:

"...^K Keskpärased on muutumas meie tänases proosas otsekui normiks, mida rikutakse harva. Kui vähe ilmub meil algupärast proosat, mida lugeja võtab vastu kui tõeliselt suurt kunsti /minu sõrendus - R.V./ . Kus on meie proosa monumentaalsed tegelased, sügavad kunstilised üldistused kaasajast ja lähiminevikust, mida kaunistab autorite sügavalt isikupärane stiil ja filosoofiline vaatenurk elu mõtestamisel? Ärgem petkem end olematu õitsengu lööksõnadega. Niisuguseid teoseid on meil vähe." /473, 371/.

Ja 1970. aasta "Loomingu" ülevaates tõdeb P. Lias suure osa jutukirjanduse olevat ikka veel konservatiivse, kunstiliselt lihtsalt küündimatu, jutustusoskuselt algelise, lugejat uinutava ning keeleltselt abitu /³¹⁴237/.

⁷ Kriitika nõudlikkuse kasv - eesti kunstilisuse osas - kõneleb teisenemistest ka meetodi aluseks olevas esteetilises ideaalis, kus ajakajalis-olustikukriitilisele kirjandusele (valdav 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate algupoolel) hakati eelistama sünteesi ning filosoofilist üldistust pakkuvat kirjandust, niisugust kirjandust, millel oleks püsiv lugemisväärtus. Perioodi järelevaatluses on seda peetud kriitika enesetäiendustöö üheks esimeseks vastupeegelduseks /203, 120/. Enesetäiendustöö tulemuseks on aga kahtlemata ka osa kriitika senisest sagedam süüvimine autori isikupärasse, stiili, kujundisüsteemi, huvitumine tekstist endast - nähtus, mis iseloomustab juba uut kümnendivahetust. Uudset, erinevat püütakse seletada nüüd ka teostuslikul tasandil. Näiteks S.

Nagelmaa arvustuses J. Krossi luuletuskogule "Vihm teeb toredaid asju" (1969) tuuakse stiilivaatlus muust käsitlesest koguni ettepoole põhjendusega, et see tundubalt erineb Krossi senisest väljenduslaadist /400/.* Stiilianalüüsiga alustab S. Nagelmaa ka retsensiooni T. Liivi kogule "Kurbus vikerkaarest" (1971). /396/. Keskendumist stiilile, tekstistruktuurile või kujundiehitusele võib kohata aga teistegi kriitikute töödes (näit. A. Schmuul /530/, M. Mäger /387/, K. Muru /364/, P. Lias /325/**, H.-K. Hellat /118/).

2.1. Iseloomulikku teose parameetrika tõlgendamises.

2.1.1. Ainestik, ideestik, probleem.

1965.-66. aastal seisab aine ja probleemi eritlemine ning selle üle arutamine kirjandusvaatlustes veel kesksel kohal. Ühelt poolt oli see tingitud probleemi- nagu ka karakterikäsitlese traditsioonilisest kuulumisest arvustusse, teiselt poolt - ja see iseloomustab just antud perioodi - asusid idee ja probleem ilmuvas kirjanduses esiplaanil, nende uudsus oli nõndaviisi arutlevale vaimule ka kergesti kättesaadav. Probleemi teravust hinnatakse kõrgelt. Nii näiteks arvab M. Kalda, et M. Undi "Võlga" ja E. Vetemaa "Monumenti" ümbritseva elevuse põhjustas mõlemas just terava probleemi olemasolu /183, 323/, kusjuures see probleem avaneb läbi karakteri.**

* Proportsioonid on siin veel küll sisuvaatluse kasuks.

** Kõnesolevat lähenemisviisi esineb P. Liasel küll juba varemgi, näiteks M. Traadi jutustustekogule "Koputa kollasele aknale" (1966) /312/

*** See asjaolu esitas kriitikale nõude käsitleda probleemi ja karakterit koos. M. Kalda täheldab, et seda nõuet üldjuhul järgida veel ei suudeta: tegelaskujude analüüs irdub probleemide käsitlesest /183, 322/.

Selle tõttu peab H. Puhvel 1964. aasta parimaks romaaniks V. Grossi "Pinginaabreid" ("Looming" 1964, raamatuna 1965) /472, 567/ Grossi pioneeriosa lähiminekiviku problemaatika läbikirjutamises rõhutab oma arvustuses H. Siimisker /539, 1429/, O. Jõgi alustab sama romaani vaatlust probleemist (ankeediprobleemist), osutades samuti, et Grossil esindavad tegelased probleemi /139, 440/. H. Siimiskeri ja O. Jõe arvustused on poleemilised ja suunatud A. Saare seisukohtade vastu, kes oma arvustuses süüdistab V. Grossi elutõe mustamises ning klassivõitluse alahindamises. /526/. Nii kõnesolev pooleemika kui ka vaidlused E. Vetemaa "Monumendi" ümber /vrd. 482, 519 ja 494, 672, 591/ kinnitavad, et otsustused aine ja probleemi ning selle teravuse üle viisid arvustajaid elu- ja kunstitõe vahekorra juurde nagu 1950. aastate lõpus ja kümnendi algulgi. Vahekorra selgitamises ristusid erinevad suhtumised ajaloesse, kaasaega ning erinevad ootused kirjanduse suhtes.

Kalduvust probleemiti lähenemiseks võib märgata luulekriitikaski, kuigi see pole nii silmatorkav kui proosaarvustustes. Ometi peab näiteks R. Parve tarvilikuks sõnastada kirjanike V kongressil esitatud kaasettekande ühe osa probleemidena luulest. Probleemide loetelus ilmnevadki otsemaid raskused, mida selline lähenemisviis endaga toob: temaatilisus (maa-aineline luule) vaheldub siin luuletaja või luulemina hoiaku (isikukultuse retsidiividest ülesaamine) ja luuletamisviisi (intellektuaalne luule) eriteluga /432, 484/. Arvustuses A. Siia kogule "Reporter värsikaameraga" (1966) tõstab V. Villandi esile selles "põletavaid probleeme" /698, 578/, V. Beekman keskendub R. Parve "Lüürilise stenogrammi" (1964) retsensioonis ideesisu ümberjutustamisele /66/. Luule enda areng oli aga jõudnud juba kümnendi keskpaigaks sinnamaale (kujundisemantika ja mõtte-

potentsiaali avarlumine), et ei allunud enam ei aineteema aspektist ega ka probleemitsi lähenemisele, Need parameetrid olid soodustanud teose välist, pindset interpretatsiooni, tegelikkuse nähtuste vahetatut ülekandmist kirjandusteosesse. Samal ajal puudus arusaam, et ei aine ega probleem tee veel teost, et samavõrd olulised on sõna ja kujundi vahekorrad, autori vahekorrad kujutatavaga, teose sisemised seosed, vormi sisukus. Kõik see suunas tähelepanu teostuslikule küljele* 1305, 167/.

2.1.2. Karakter.

Karakteri olulisus kirjandusteose konstitutiivse elemendina leiab rõhutamist vaadeldavalgi perioodil. Teda võidakse koguni eelistada probleemile, karakteris nähakse kirjandusteose võimatust või võimalust kesta üle aja. Näiteks, hinnates P. Kuusbergi, V. Grossi, R. Kaugveri, E. Tennovi, V. Beekmani teoseid kui julgeid, probleemitihkeid oma aja käsitlusi, väidab H. Runnel seejuures nende üleajalisuspotentsile mõeldes järgmist:

"Ilukirjandust ei tee suureks kunstiks temas valgustamist leidvad ajaloo ja ühiskonna probleemid üksi, vaid eelkõige inimene, kes raamatu ridadest meieni jõuab - tema karakter, tema hing, tema vaimsus." 1579, 150/

Toodud tsitaat kõneleb muuhulgas eepilise karakteri (=ideaalkangelase) ihalusest, eeskujuks ilmselt toonasest luulest (P.-E. Rummo, B. Alver, A. Sang, D. Vaarandi jt.) üldistamist võimaldav

* P. Lias kirjutab: "Ehkki pöördumist kaasaja ja lähema mineviku poole saatis ainevaldkonna pidev avarlumine, süvenes siingi teostusliku külje osatähtsuse rõhutamine." 1305, 167/. Teisal osutab M. Kalda, et enam pole võimalik rääkida eraldi teoste sotsiaalsetest, eetilistest või filosoofilistest probleemidest, sest üks sisalduvat teises ja vastupidi 1197, 18/
J. Põldmäe omakorda seostab ainevaldkonna andelaadi ning poeedisiksusega, viimaste arenedes muutub ka looming/ 476 /

ajatundliku ja samas vastupidava, mõttevõimsa, julge, ausa inimese kujund.

Kirjanduse teisenemine peegeldub karakterikäsitluses, mille muutumine omakorda esitas muutumisnõude kriitika meetodile. Sotsiaalpsühholoogiline proosa oli teatavasti tõstnud keskpunkti inimese. Tema kaudu uuriti ajastu probleeme ning teda ennast selles ajas. Seejuures jutustab /uurib autor kõiketeadja vaatepunktilt; huvitatakse küll tegelase siseelust, kuid säilitatakse temavorm *1309*, *303*/. Selline kujutusviis võimaldas kriitikulgi disponeerida karakterisse puutuvat kõiketeadja positsioonilt. Autori suhe teosega ning karakteritega oli kergesti tuletatav ning mõõdetav. Karakteri projitseerimine arvustuses elutegelikkuse taustale, tema nägemine otsekui elava tüübina ning tema käitumise analüüs konkreetsest tegelikkusest tuletatud malli alusel /näit. *73*, *329*/ ei äratanud tõrget. Karakterikäsitluse komplitseerudes muutub selle tõlgendus aga juba probleemiks. Kümneni keskel täheldatakse sotsiaalpsühholoogilise romaani kahe minaga kangelase taandumist /*602*, *708*/. Kuigi endiselt keskseks jääb probleemikandjana kriitiline inimene, kelle vahetorka ümbritseva keskkonnaga kujutatakse *1306*/, asetseb jutustamise vaatepunkt nüüd sageli teose sees (M. Unt, E. Vetemaa, M. Traat). Autori suhe tegelasega ning tegelast ümbritseva teose maailmaga pole nii lihtsalt markeeritav. Lisaks avaldus kujutatav veel tinglikumas vormis, vihje, allegooria, groteski kaudu. Kirjelduslikkusest loobumine tõi omakorda kaasa teksti tihenemise, selle semantilise koormuse kasvu (vrd. luulekujundi semantilisuse kasvuga)*, nii et varasema deklareerimise asemel püüti nüüd rohkem

* G. Lomidze ongi seda protsessi nimetanud lüürika sissetungiks eepikasse *1316* /

mõista anda, osutada, mõtlema panna 1314/. Viimane omakorda eeldas lugejapoolset aktiivsust, tema valmidust kaasa minna, ta ei saanud oodata enam kirjanduselt retsepte, toimimisjuhendeid, vaid need tuli tal endal loetust järeldada - sõnaga, suurenes kirjanduse provotseeriv tähendus /vrd. 630/.

Jutustamise vaatepunkti asetsemine teose sees loob kujutluse autorilähedusest, ahvatleb samastama autori töökspidamisi ta tegelase omaga. Samas kujutamise tinglik vorm (ironia, grotesk) distantseerib autori kujutatavast /177, 65 jj./ See paradoksina avalduv asjaolu oligi üheks põhjuseks arusaamatustele ning vaidlustele karakterikäsitluses. Kirjanduse didaktilisust rõhutav kriitika nõudis, et E. Vetemaa "Monumendis" oleks tegelane, kes Sven Voore karjerismi paljastaks /482, 319/; selline kriitika käsitles ka A. Valtoni tühiseid, keskpäraseid, väikesi inimesi inimese üle irvitamisena ja siit omakorda tegelikkuse tahtliku halvustamisena /429 vrd. 410 ; 496, 196/. Teine, valdavam osa kriitikast ei kahtle siiski ambivalentse kujutamise õigsuses. Kõhklevam ollakse aga kogu teose maailmanägemise tõlgendamises. Nii näiteks tunnistab Ü. Tonts A. Valtoni "Rataste vahel" (1966) arvustuses kõneluse filosoofilistest tagamaadest keerulise ja vastutusrikka olevat, mis eeldavat väljumist käibetõdede kitsast ringist / 619/ - kuid see seostub juba eespool käsitletud loomingumeetodi problemaatikaga.

Kümnenäi teisel poolel aktualiseerunud autori vahekord oma (sageli mina-) tegelasega /458, 74/ ei saanud luules avalduda samal kujul nagu proosas. Lüüriline kangeline, kellest küll loobuma kutsuti /452/ või koguni kelle üle ironiseerida üritati 1368, 35/, jääb nii või teisiti perioodi luulearvustuses esindama luuletajast autorit. Nõustuvus või konflikt lüürilise kangelase eluhoiaku ja maailmapildiga kandus üle vahetult autorilegi, seda ei saanud tege-

lasele omistada. Kui luulet süüdistatakse liiges pessimismis ja ülikriitilisuses /482/, siis esinevad luuletajad vastuargumentidega enda, mitte aga oma lüürilise kangelase (resp. tegelase) nimel. Näiteks väidab P.-E. Rummo oma sõnavõttus kirjanike V kongressil:

"Kui ka luuletus on pessimistlik, näitab selle kirjutamise fakt ise juba autori optimismi, selline luuletus on siiras ja inimlik dokument..." /221/, vt. ka H. Runneli seisukohta 514 /.

Suhtumine luuleminasse seatakse sõltuvusse pigem lugeja luuleteadvusest kui luuleminast endast. Sellesama P.-E. Rummo puhul täheldab H. Runnel, et eksiteel on nii need, kes P.-E. Rummost puutumatu suuruse teevad, kui ka need, kes teda mõista ei suuda ja ta oma kitsukese maailmatunnetuse liistule tirivad /512, 279/. Luulemina ja luuletaja lahutamatu ühtsust toetas noorema luulepõlvkonna silmapaistvamate esindajate kõrge missioonitunne. Loomingus näevad nad looduse loomulikku avaldumist /510/, lõputut pürgimist absoluutse tõe järele /516/, kõnet /507/ ja vahendit teadvuse puhastamiseks, selle muutmiseks terviklikumaks /210, 440/. Selline käsitus ei jäta ruumi looja ja loodu vahele, nad on teineteisest irrutatud. See on luuleomane, luulest lähtuv kirjanduskäsitus, sest proosale rakendatuna viiks see, nagu eespool tõdetudki, autori ja teose tegelase vahekorra vulgariseerimisele.

2.1.3. Kujundilisus.

Kujundi interpretatsioonis pörkub kriitika veel 1960. aastate keskelgi neilesamadele raskustele, millega kümnend algas: kujundi käsitamisel vahendina ollakse suutlikumad teda iseloomustama kui kujundi käsitamisel teost konstitueeriva algena.

Luulele heidetakse ette käibekujundite rohkest /554, 303;

1024/, ebapoeetiliste sõnade invasiooni ja kujundite kuhjumist /155,

llo5/, sõnainflatsioon /631/ jm. Ühtedel autoritel kohtab assotsiatiivsus jätkuvalt võõristust, kuigi ^{see} luulemeetodina juba eelmise kümnendi lõpul eluõigust nõutas ja 1960. aastate keskpaigaks ka enesestmõistetavaks sai. Assotsiatsioonide tulvas näeb O. Utt side-
me kadumist lugejaga /659/, teisel nähakse aga just assotsiatiiv-
ses seostamisviisis epelleerimist lugeja aktiivsusele, ta kaasa-
loomistahtele /242;291/. 1966. aastal käibele läinud luuleinflat-
siooni mõistesse mahutatakse ka vahav paljusõnalisus /291/. Oluline
on rõhutada, et 1960. aastate teise poole luulepraktika hakkas ise
kätte näitama funktsioonita assotsiatiivsust. B. Alveri, A. Sanga,
K. Merilaasi taastulek luulesse loovad ^b uusklassikalise - nii määrat-
leb näiteks P.-E. Rummo A. Sanga luulelaadi /509/ - tausta: neil
avaneb luuletuste ideesisu traditsioonilisemas laadis samasuguse
intensiivsusega nagu "intuitiivelamuslikus assotsiatsiooniluules"
(H. Välipõllu termin /716, 1274/). Just sellel taustal, aga ka
ragiseva tehiskujundlikkuse ja retoorika tõttu ei saanud näiteks
M. Traadi "Kassiopeia" (1968) ja R. Rimmeli "Sõna romantikast"
(1968) kohata enam samasugust mõistvat lähenemist nagu nende kas-
setikogud. Viimase puhul kõneleb E. Mallene otsesõnu soovijätmi-
sest kujundamisoskuses /336, 573/, abitust võrdluste seostamisel
näeb Rimmeli luules ka H.-K. Hellat /116, 1112/. Sundhilinemisega
debüteerija A. Alliksaare "Olematus võiks ju ka olemata olla" (1968)
- kogu, mis representeerib filosoofilis-assotsiatiivse laadi äärmus-
likke võimalusi - leiab aga teisalt hoopis mittemõistvat kohtlemist
/42, 757-758/. Seda on toodud hiljemgi näitena tolle perioodi
ebakindlusest ja abitusest avardunud kirjandusnähtuste tõlgendamisel
ja hindamisel /203, 120/.

1960. aastate teisel poolel saginevad sisenemised kujundistruk-
tuuri, püütakse leida kujundisiseseid ekvivalente emotsionaalsele

mõjususele. Selle aluseks oli luulekujundi tunnustamine ka ise-
seisva tunnetusvahendina *1386*, 793/. Kujundi analüüs, mis on sam-
muks edasi 1960. aastate alguses omaks võetud kujundigüsteemi ana-
lüüsist, tõstab kriitika tekstilähedust, võimaldab valgustada ja
hinnata teost seestpoolt. Näiteks üritab A. Schmuul avada kogu A.
Sanga luule ilmeka isikupära ühe luuletuse analüüsi kaudu *1533*,
505-506/. A. Suumani "Krähmukirjade" (1966) retsensioonis tunnistab
sama kriitik küll, et "luulest rääkimine on kujundist sündinud ela-
va luuleorganismi tapmine" *1531*, 304/, mis ei takista teda ometi
järgnevalt keskenduma Suumani kujundile. H. Jürissoni "Puu silma-
piiril" (1966) arvustuses püüab L. Iher seletada tekstisisesele
terviklike luulepiltide vähesust *1126*, 361/. M. Traadi "Kaalukoja"
(1966) retsensioonis avab M. Kalda autori "drastilisuse" voorused
ja puudused just kujundi tasandil *1192*, 375/. P.-E. Rummo luule
kui tõelise kunstiteose ~~fundemärgiks~~ arvab M. Mäger olevat idee
seespidisuse, s.o. idee ammendumise vaid teose endaga, Rummo kujun-
dit peab ta tervikut loovaks *1388*, 50/. Tekstoloogiliselt läheneb
K. Muru B. Alveri "Tähetunnile" (1966) *1366*/.

Assotsiatiivse elemendi sissetung proosasse (eriti M. Undil
ja E. Vetemaal) ei kohanud seesuguseid tõlgendamisraskusi nagu
luulega seoses täheldada võis. Seda märgatakse kohe ning respekttee-
ritakse kui üht olulist momenti proosa uuenemises *1180*, 644/. Proosa-
vaatlustes tähtsustubki ~~proosapeepika~~^{poetika} uurimine (P. Liase, M. Kalda
jmt. arvustused) ja poetikas omakorda selle kandva osise - jutusta-
mise vaatepunkti eritlus *1307*, 19/. Kui jõutakse arusaamisele teo-
sest kui tegelikkuse mudelist /vt. *180*, 644/, siis kõneleb see
ühelt poolt ka proosakujundi suveräänsuse tunnistamisest*, teiselt

* Näiteks V. Saare "Põlatud maa" (1965) arvustuses ta jutustuste
varjamatut didaktikat kritiseerides toob K. Muru põhjenduseks asja-
olu, et 1960. aastail kasvas usaldus kunstilise sõna, kunstikujundi
vastu *1365*/.

poolt aga võimaluse nägemisest proosakujundi totaliseerumiseks (kogu teos = kujund).

2.2. Analüüsi ja hinnangu vahekord.

1960. aastate esimese poole ja keskpaiga debüütide rohkus mõjutas ka hinnangu ja analüüsi vahekorda. Loominguloolise aspekti puudumine paljude autorite puhul välistas võimaluse asetada nende ilmunud teos pikema perioodi taustale ja nõnda hajutada oma hinnang teose suhestamisse varasema loomeprotsessiga. Jäi üle kas lähtuda kirjanduslikust faktist, ta tähendusest oma ajas ning mõjust lugejale, või siis kirjandusprotsessist kui tervikust. Viimase nõudlus püsibki kogu perioodi kestel peamiselt H. Peebu asjaomaste avalduste läbi kõrge ~~1448~~, 448, 207, 442, 1572, 451/. Nõudluse järgimine kriitikapraktikas osutus aga problemaatiliseks. Kõigepealt protsessi enda järsu komplitseerumine tõttu: uute teadusharude, -valdkondade teke, ideede ning teooriate tulv avardas ühiskondlikku teadvust ja võimendas kujutlust pigem arengu hüppelisusest kui pidevusest. Varasem kirjanduslik kogemus ei ulatunud mõjutama uue interpretatsiooni sel määral, et täpselt oleks saadud ära määrata mõjud, seosed ja koht tervikus.* Lähimineviku kirjanduse tippteosed A. Hindi, J. Smuuli, R. Sirge jt. loominguat jäid aga selleks ilmselt liialt sporaa-

* Sellesuunalisi vihjeid küll tehakse. Näiteks arvab A. Sang nägevat J. Liivi mõju kõigi tänaste poetide juures 1528/. H. Runnel osutab kujundlikult kassetipõlvkonna ja arbujaate analoogiale 1521, 770-771/. Pole tähtsusetu rõhutada siin ka asjaolu, et eesti kirjanduse ajaloo uurimiselgi oli tulemuste avaldamisel jõutud alles 1917. aastani ("Eesti kirjanduse ajaloo" III kd. ilmus 1969).

sk-
 dilisteks ilminguteks, et neid võrdlusena järjekindlalt silme ees hoida.* Seetõttu on isegi ootuspärane teatav nihilism ning iseenda tähtsuse utreerimine, mis kujukalt leidis väljenduse näiteks M. Traadi 1966. a. kirjanduse kongressi eelses kirjutises** /630, vrd 659/. Seetõttu on ootuspärane ka kriitika valdava osa orienteerumine teose väärtustamisel teose tähendusele siin ja praegu ning ta mõjule.

Väärtuskriteeriumide tuletamine konkreetsest ilmnemisaegsest situatsioonist ning üksnes mõjuvusest (vastatakse küsimusele: mis ma sest välja loen?, vastamata jääb aga: mis see on? /452/) soodustas hinnangulist kõikuvust: autori teos võis kohata nii ülikiitvat või ka mahategevat suhtumist. Hinnanguline kõikuvus iseloomustabki M. Undi, P.-E. Rummo, E. Vetemaa, J. Kaplinski ja A. Valtoni loomingu retseptiooni. Kuid isegi stabiilselt superlatiivne hinnang, nagu see osaks sai D. Vaarandi "Rannalageda leivale" (1965), A. Sanga "Sajale laulule" (1965) ja B. Alveri "Tähetunnile" (1966), võis lähendada pigem taustast ja hindajast kui teose olemusest. Näiteks kui L. Hainsalu omistab Vaarandi luulele kõrge väärtuse põhjusel, et tema värssidest ei saavat janu teis nagu J. Liivi omadestki, siis iseloomustab niisugune hinnang kõigepealt kriitiku isiklikku suhet

* Proosa osas on pilt küll diferentseeritum. Näiteks võib kohata Ü. Tontsu, M. Kalda, P. Liase proosaarvustustes pidevalt paralleelitõmbamisi 1950. aastate proosakogemusega (revolutsiooniajaloolise epohhiromaaniga).

** Nimelt võrdleb M. Traat siin kogu varajasemat kirjandust tardunud tiigiga, mille pinda kattis variserliku lüüritsemise ja tõe mahavaikimise konnakude /630/.

ja alles seejärel teost /110/. Samal ajal ei või siiski väita, et niisugune hinnang põhineks esteetikavälistel kriteeriumidel, milleks peetakse, nagu juba esimese⁸ peatükiski osutatud, vastavust teatud teemale, skeemile või päevapoliitilistele nõuetele. Kõrge hinnangu aluseks võetavat mõjusust käsitatakse enesestmõistetavalt kunstimõjuna, mida kardetakse oma äraseletamisega labastada /718, 436, vt. ka "Meetodi" alaosa sissejuhatust/.

Kõrghinnangulise õhustiku tekkes oli oma osa ka kirjanike sagedas esinemises kriitikutena: arvustamiseks valisid nad oma temperamendile, eluhoiakule ja väljenduslaadile lähedaste kolleegide teoseid, kollegiaalsus mõjutas juba eeldusena arvustamise käiku, avades mõnelgi juhul tee komplimentaarsusele.* Kolleegitundest on juhitud M. Undi retsensioon Ü. Tuuliku reisiraamatule "Aafrika kuum meri" (1965) /^{1649/}, U. Lahe kirja vormis arvustus V. Panse "Naljakale inimesele" (1965) /649/, P.-E. Rummo retsensioon A. Sanga luulekogule "Sada laulu" (1965) /509/, M. Nurme arvustus samale kogule /424, 490-692/, K. Merilaasi kirjutis D. Vaarandi luulest /347, 1412-1420/, L. Prometi arvustus A. Kaalu "Kodunurga laastudele I" (1966) /464/, L. Metsari retsensioon V. Saare "Põlatud maale" (1965) /350 503-505/, V. Ilusa arvustus P. Kuusbergi romaanile "Südasuvel" (1966) /131/ jmt. Kollegiaalse vahekorra olemasolu tavalisus ajendas ilmselt kriitikuteltki nõudma nende vaimse nivoo ning temperamendi vastavust võt sarnasust vaadeldava autoriga. Nii on U. Laht määratlenud K. Muru kirjutatud B. Alveri juubeli artikli /357, 1745-1767/ kaalutlev-kiretuks, B. Alveri isiku ning loomelaadiga kokkusobimatuks /389, 440/.

* Teose reaalse väärtuse mõistmist takistav retsensioonide komplimentaarsus on muide üks partei 1972. a. kriitikaotsuses sisalduvate kriitiliste märkuste objekte /7, 180/.

Nii kõikuva (olgu positiivse või negatiivse) kui ka kollegiaalse (positiivselt meelestatud) hinnangu kohta tuleb öelda veel seda, et hinnangud asuvad siin retsensiooni või artikli nähtavas positsioonis, tavaliselt nad juhivad järgnevat arutlust või analüüsi. Näiteks J. Kaplinski "Jäljed allikal" (1965) arvustuses ironiseerib kriitik E. Mallene luuletaja tark-olla-tahtmise üle, see hinnang jääb domineerima muu arutluse üle, Kaplinski intellektuaalsus saab negatiivse varjundi 1833/.* P.-E. Rummo arvustus A. Sanga "Sajale laulule" - kollegiaalse hinnangu näide - algab kriitiku pihtimisega, et A. Sanga raamat on tal veres ning ta ei oska kuidagi alustada 1509/. Järgneb seosteküllane ja süvitsi minev analüüs.

Kõrvu kirjeldatud vahetu hinnangulisusega esineb ka märksa varjatumat hinnangulisust. Vaadeldaval perioodilgi kannavad seda mitmed loominguloolised arvustused staazikamate kirjandusprotsessis osalejate kohta, nagu näiteks A. Eelmäe arvustus R. Sirge jutustus-tekogule "Tuultest sasitud" (1965) /83, 692-694/, R. Krusteni retsensioon L. Prometi "Lanavale tiigrile" (1964) /232/, A. Hameri retsensioon V. Ilusa "Sinu enese elule" (1964) /115, 114-115/, A. Tuliku arvustus T. Lehtmetsa kogule "Kodumurul" (1965) /629/ jt. Kümneni teisel poolel ja lõpus niisuguste arvustuste hulk kasvab veelgi, sest kümneni esimese poole debütandid olid jõudnud juba selleks ajaks teise või kolmanda raamatuni. Näiteks lõpetab S. Nagelmaa oma arvustuse A. Siia kogule "Reporter värsikaameraga" (1966) sõnadega:

*

Seda märgatakse sünkroonseltki. A. Kaalep küsib O. Muusa-
poja kommentaaris: "Kas ei ole olemas ohtu, et esialgsest umbuskli-
kust lahtusest soodsas olukorras alati raevukas käratus võib saada?"
1570, 50/.

"Kui lõpuks tõmmata traditsiooniline paralleel Arvi Siia eelmisest kogust käesolevani /minu sõrendus - R.V./, siis võib liialdamata rääkida edasiminekest." /404/.

Üks osa arvustusi paistab silma möönva, väljavabandava hinnangulisusega. Sisult on tegemist nn. nullhinnanguga, kus puuduste ja vooruste doseerimisega saavutatakse näiline objektiivsus. Näiline sellepärast, et ühe arvustuse piires pidevalt vahelduvates hinnangutes objekt (kirjandusteos) atomiseerub, lahustub; teos kui tervik jääb siis tegelikult väärtustamata. Hinnang ähmastub ega saa juba seetõttu olla objektiivne. Nullhinnangulist kriitikat võis sageli kohata 1950. aastate lõpus ja 1960. aastate algul. Ka 1964. aasta kriitikas täheldatakse "keerutatavate ja hiilivate arvustuste" esinemist /183, 323/. Nende näidete rida jätkub 1960. aastate teisel poolelgi. Näiteks üks tüüpiline arutluskäik seesugusest arvustusest:

"Ei saa öelda, et autor oma "Väikeste inimestega" oleks ideeliselt eriti midagi lisanud eesti aguliromaanile. Küll aga andis ta märku endast kui eeldustega detailinägijast. Kuigi kohati oli ehk pisiasju liigselt, olid need siiski koloriitsed" /minu sõrendused - R.V./

Tsitaat pärineb V. Villandi arvustusest A. Beekmani romaanile "Kaevupeegel" (1966) /700, 121/. Et tegemist pole ühe erandliku lõigu eksponeerimisega, siis lisagem kõnesoleva arvustuse sama tüüpiline lõpp:

"... siin on rohkem puudusi ja rohkem väärtusigi, kui esmase läbilugemise vaikne meditatsioon pakub." /700, 122/.

Nullhinnanguga lõpevad V. Ilusa retsensioon V. Grossi jutustuste kogule "Keskmised päevad" (1966) /180, 247/ ja Ü. Kursi arvustus M. Nurme "Rähni laastudele" (1966) /262, 366/.

Nullhinnang võib johtuda analüüsi vältimisest, piirdumisest

üksnes teose ümberjutustamisega, tegelaste vahekorra markeerimisega vms. pinnapealse lähenemisega. Kuid analüüsi olemasolugi ei välista automaatselt nullhinnangu andmise võimalust. Sel juhul tuleb kõnelda kriitiku tugevast orientatsioonist autorile: kartusest, et teose analüüs võib teose kunstilised ebakohad esiplaanile tõsta, rutatakse analüüsi tulemusi nullhinnanguga parandama. Retsensiooni analüütiline alge kõneleb siin kriitiku nõudlikkusest kunstilise sõna vastu, hinnang aga kirjandusväliste tegurite tugevast kaasmõjust. Näiteks alustab P. Lias L. Prometi jutustustekogu "Kes levitab anekdoote?" (1967) loominguolulise passusega, mille käigus antakse hinnang jutustusele "Üksi": lugeja saab sellest "tuumaka tunnetuslik-kunstilise elamuse". Järgneb nimijutustuse struktuuri-lähedane analüüs, mille käigus eritletakse selle tugevaid ja nõrku külgi. Põgusalt iseloomustatakse jutustust "Pimedate akende ajal". Neljanda jutustuse "Tütarlaps mustas" analüüs algab nullhinnanguga:

"Jutustuse huviga läbi lugenud, ei teagi esialgu, mis põhjustab rahulolematu getunde" /minu sõrendused - R.V./. Järgnev analüüs näitab, et selleks on L. Prometi dekoratiivsus, mis asendab psühholoogilist. Kriitik tunnistab, et stiliseeritus ongi see, "mis alati ei luba järgitult nõustuda L. Prometi teostega." Järgneb sama nullhinnangulise tonaalsusega lausepaar:

"Autor on kahtlemata silmapaistev lüürilise proosa viljeleja. Kuid vahel, ehkki harva, suhtub ta oma andesse kergekäeliselt." /minu sõrendused - R.V./*308*, 184-186/.

Esitatud arvustuse hinnangulise koe interpretatsioon osutab, et konkreetsete teoste analüüs on juhitud kriitiku nõudlikust esteetilisest ideaalist. Analüüs üksi näitaks teost sootuks kriitilisesmas valguses. Seda kriitik ka tajub, liidades hajutavaid mööndu-

si.* Nullhinnangut võib kohata ka mõnes M. Kalda (näit. 1965. a. ilmunud L. Vaheri "Rindeõe" /200 /) ja Ü. Tontsu (näit. 1966. a. ilmunud R. Kaugveri romaani "Nelikümmend küünalt" 1594, 782-785/) arvustuses.

Eri hinnangutüüpide (kollegiaalne, labiilne, nullhinnang) rohkus 1960. aastate keskpaiga ning teise poole kriitikas kõneleb ülepea hinnangulisuse domineerimisest sel perioodil. Seda tõdetakse sünkroonseltki ning väljendatakse vajadust interpreteeriva ning loetavat eeskätt mõista aitava kriitika järele /näit. 421 /. 1960. aastate lõpus ja uue kümnendi vahetusel tõusebki tekstisse süveneva, seletava ja kommenteeriva kriitika osakaal. See ei pääse küll veel kriitikapildis domineerima, sest muidu poleks põhjust M. Kaldal tõdeda 1971.aastalgi kriitika harjumusliku, sissetöötatud tõlgendamismeetodi silmatorkavust /188 /. Ometi korjub näiteid tekstile keskendumisest ja hinnangu järeldamisest tekstist / ? 785-787; 505, 167-169; 530, 475-476; 125, 304-306; 389, 1589-1591; 382, 784-786/. Teksti elementide selektsioon, struktuuriseoste kirjeldamine toimub mitmel juhul autori kavatsuse ja tulemuse (teostuse) võrdlemise taustal,** mis jätab kriitiku hinnangu siiski

* Kriitika järeelvaatluses on seda ka kriitika delikaatsuseks peetud; kirjanikku säästev suhtumine säilitab kirjaniku eneseväarikuse, kriitika nõudlikkus aga kriitiku eneseväarikuse /188 /. Panemegi tähele, et kriitika delikaatsus" on tõlgendatav siin just kirjanikule orienteerumisena.

** Taotluse ja teostuse vahekorra jälgimine on käsitatav ka strukturealse kirjandusuurimise mõjuna toonasele kriitikale. Nimelt kehastub teose idee teose struktuuris. Kui viimane on halvasti teostatud, siis võib teose struktuur hakata kandma oma ideed, sattudes vastuollu autori ideedega. /vt. 25, vrd. 475, 694/.

nähtavale kohale /näit. 598, 317-318, 584, 1912 / Tüüpnäitena
 niisugusest arvustusest, kus teksti lähivaatlus juhib kriitiku
 teatava (antud juhul) negatiivse hinnangu sõnastamiseni, toogem M.
 Kalda retsensioon R. Kaugveri romaanile "Jumalat ei ole kodus"
 (1971). Arvustuse põhimaht kulutatakse romaani peategelase käitumi-
 se ja enesemäärangu analüüsile, mis avab vastuolu raamatu taotluse
 (pretensiooni) ja tulemuse (teostuse) vahel. Taotluseks on olnud
 valusate probleemide tõsine käsitlemine, tulemuseks aga ajaviitelisus,
 orienteeritus madalale lugejamaitsesele /199, 180-182/.

Toodud näitestik osutab muuhulgas, et vaadeldaval perioodil
 ei saa jaotada hinnangutüüpe kriitikute vahel. Analüüsiga kaasnenud
 nullhinnang on sarnane kollegiaalsele hinnangule (vrd. näit. P.
 Liast ja P.-E. Rummot). Üks kriitik võib eri aegadel kirjutatud
 arvustustega esindada ka mitut hinnangut (näit. E. Mallene on esi-
 datud ~~st~~ küll kõikuva hinnanguga, kuid tal on ka analüüsil põhje-
 nevaid hinnanguid, M. Kalda on esindatud nii nullhinnangu kui ka
 tekstist lähtuva hinnanguga). Viimane kõneleb küll aga sellest, et
 ühe kriitiku piires võib kõnelda hinnanguandmise teisenemistest
 (arengust).

Analüüsiva alge suurenemine kriitilistes tekstides andis või-
 maluse tõdeda 1970. aastate algul kriitika professionaliseerumisest
 /269, 1019/, isegi määrani, kus selle liigsust tunnistatakse /63/.
 Endiselt püsib kõrge, nagu 1960. aastate keskpaigaski nõudlus
 tutvustava, populariseeriva selgitava arvustuse järele ning vaja-
 dus väljaandeti kriitikat diferentseerida /vrd. 63 ja 183, 324;
 544, 768/. Tuntakse vajadust ka eelnenud aastate kriitika anga-
 žeerituse järele /608/.

Kriitika meetodi vaatluses konkretiseeruvad kriitika ja kirjanduse vahelised suhted, mille domineerivaks tunnusjooneks oli kriitika solidariseerumine kirjanduse suundumustega. Märkame, kuidas uus kirjanduses (see omakorda ammutab ja töötleb kunstiliseks üldistuseks uut tegelikkuses) võimendab kriitika suundumust uudsusele. Kui ^{uus} vammendub väliste näitajate osas (uued kirjandusse tulijad, uus aine, vaatenurk jms.), saab enesestmõistetavaks ning kandub kümnendi teisel poolel ja lõpus kirjanduse seesmistele näitajatele (kujundisüsteemi ja jutustamisviisi uuenemine, filosoofilisus), siis ilmutab määrav osa kriitikast rahulolematust, käsitades olukorda uue puudumisena. Iseloomulikuks muutub hinnangute kõikumus. Kümnendi lõpus ja 1970. aastate algul muutub kriitikagi juurdlevamaks, jõudes nii kirjanduse arengule järele. Kui 1960. aastate esimese poole ja keskpaiga kriitika meetodil puudus veel suurel määral professionaalne enesekindlus, mida iseloomustab esteetilise ideaali nõudlikkus ning analüüsisuutlikkus, siis 1970. aastate algul on see juba selgesti sedastatav.

3. Poeetika.

Perioodile tunnuslik kriitika suundumine kirjandusele määrab ka kriitika poeetika või vastupidi, kriitika poeetikas peegeldub perioodi põhitendents. Kirjanike endi rohkearvuline ja sage osalemine arvustamises annab põhjust kõnelda tervest suunast kriitikas - kirjanikukriitikast. Perioodi algul ühendab kirjanikukriitikat 1950. aastate lõpus formeerunud (kirjandus)teadlaskriitikaga rida momente (sümpaatia ilmutamine debütantide vastu, valmustus uutest nähtustest kirjanduses, võitlus kirjanduse õiguse eest teiseneda võimalikult paljudes suundades jms.), mida võib ühendada üldmõistega - resonantsus. Perioodi lõpus pilt diferentseerub. Kirjanike osa

kriitika taandub, mis ei tähenda aga kirjanikukriitika täielikku kadu. Seda kriitika poolt kandma jäävad autorid (P.-E. Rummo, J. Kaplinski, H. Runnel, A. Kaalep) huvituvad artikli, arvustuse või essee raames nüüd enam kirjanduse üldistest aspektidest. Reljeefsemalt eristub ka teadlaskriitika. Selle põhiraskust seni kandnud kriitikutele (A. Eelmäe, O. Jõgi, M. Kalda, R. Krusten, E. Mallene, K. Muru, S. Nagelmaa, E. Nirk, H. Puhvel, Ü. Tonts, H. Välipõllu jmt.) lisanduvad kümnendi keskel uusi lähenemismurki juurutada üritades P. Lias, M. Mäger, J. Põldmäe. Omailmelistena täiendavad kriitikapilti A. Schmuuli, L. Iheri, K. Kure, H.-K. Hellati esinemised. Varasemast vähem tooniandvalt jätkub O. Kruusi, A. Tuliku, V. Villandi kriitikutegevus. Kirjanduslikes poleemikates sekkub arvustajana L. Remmelgas.

Järgnevalt konkretiseerigemgi kriitika poeetika mõne de kate-
goriate kaudu iseloomulikku nii kriitika põhitendentsile kui seda
täiendavatele nähtustele.

3.1. Vaatepunkt.

Resonantskriitikat iseloomustab kirjandusteadvuse tasandil esteetilishedonistlik vaatepunkt. Kriitik - olgu kirjandusteadlane või kirjanik - suhtub teosesse tänu-meelse lugejana, ta on haaratud teose mõjust, teos on talle kas väljaelamise objektiks või oma mõtete, suhtumiste väljendamise hoolauaks. Näiteks H. Siimisker adresseerib oma reageeringu J. Smuuli "Polkovniku lesele" ("Looming" 1965) just neile lugejatele, "kellele kunstiteos ei ole asi ise-
endas, vaid mõtted, mille juurde ta viib, assotsiatsioonid, mida ta tekitab." /minu sõrendus - R.V./540/. Niisuguse assotsiatiivsusega on kirjutatud L. Ruudi arvustused D. Vaarandi "Rannalageda lei-
vale" (1965) ja B. Alveri "Tähetunnile" (1966) /522;524/. Näiteks

lõik viimasest:

"Alustan "Pedjast", loen ^{poemi "Leib"} "Leinbergi poemi". Tundub, nagu oleks varahommikul avanenud aken. Tuleb värsket õhku. Loen ja loen, lõpuks loen sedagi, mis on pähe jäänud "Tolmust ja tulest" 1524 /.

Tänuga lõpevad J. Tuuliku retsensioon H. Sergo "Lootsitoa juttudele" (1967) /646, 631-633/ ja V. Villandi arvustus L. Prometi "Lamavale tiigrile" (1964) /707, 1109-1111/. Esteetilishedonistlikult vaatepunktilt kirjutatud kriitika mõjus võidakse aga kaheldagi. Nii näiteks L. Promet, väljendades kahetsust, et tema poolt retsenseeritav A. Kaalu "Kodunurga laastud" (1966) "kõigest 228 lehekülge lühike on", soovib arvustuse lõpul, et lugeja ikka ta kiitvat arvamust usaldaks /464/.^{*} Puhtal kujul esindavad niisugust vaatepunkti veel H. Välipõllu arvustus D. Vaarandi "Rannalageda leivale" /424, 436-437/ ja S. Lukspea retsensioon H. Runneli luulekogule "Laulud tüdrukuga" /321/. Mitmel juhul aga ühtib esteetilishedonistlik vaatepunkt empiirilisinformatiivsega (näiteks kollegiaalse hinnangu puhul). Nii et resonantskriitika kõrval võime kõnelda ka resoneeriva elemendi olemasolust muud tüüpi kriitikas.

Esteetilishedonistliku vaatepunktiga kaasneb reeglina superlatiivne hinnang. Viimane, nagu eespool osutasime, kuulub kõikuva hinnangu liiki. Hinnangu labiilsus iseloomustab ka didaktilisest vaatepunkti^{-st} kirjutatud kriitikat. Didaktiline vaatepunkt vastandub

*
Oma vaatenurga ja elamuse eksponeerimises on Ü. Tonts 1964. aastal näinud kriitika publitsistlikkuse kasvu ning tervitanud seda, kummatigi kutsudes üles eristama resoneerivat targutust tõelisest publitsistikast /616 /.

seega esteetilishedonistlikule. Kui esimesest vaatepunktist lähenedes püütakse oma nõudmisi kirjandusele peale suruda, siis teise puhul allutatakse end kirjandusele. Didaktilise vaatepunkti näited korjuvad kirjanduslikest poleemikatest 1349; 482; 5261.

Suur osa ilmuvast kriitikast esindab empiirilisinformatiivset vaatepunkti. Selle lähemaks iseloomustamiseks on tarvis lisaks kirjandusteadvuse tasandile kaasata teose tasandki. Kui resonantskriitika ja didaktilise kriitika vaatepunkti iseloomustab teose tasandil kontekstilisus (teose väärtustamisel-vahendamisel peetakse silmas teoseväliseid asjaolusid ning teose mõju lugejaskonnale), siis empiirilisinformatiivne vaatepunkt võib olla nii kontekstiline kui ka tekstikeskne. Teose ümberjutustusega või luulearvustustes teemade, motiivide ja luuletaja hoiaku kirjeldamisega piirduv, puudusi ja vourusi loetlev retsensioon, mis reeglina peadib lootusrikka lõpuga, lähtubki empiirilisinformatiivsest ja kontekstilisest vaatepunktist.* Seesugust stampeerumisele kalduva retsensiooni

* 1965. aastast realiseerivad siisugust vaatepunkti H. Väli-
põllu retsensioon R. Rimmeli "Lüürilisele miilitsale" (1964) /715 /,
K. Kure retsensioon L. Metsaalti laastuvihikule "Tähtede langemise
ööd" (1965) /257 /, 1966. aastast V. Villandi retsensioon A. Siia
luulekogule "Reporter värsikaameraga" (1966) /698, 578-580/, S. Na-
gelmaa arvustus J. Saare "Kured ja laevad" (1966) /403, 513-514/,
A. Tulika^u arvustus H. Mulleri luulekogule "Laulud ratastel" (1966)
/642/, 1970. aastast V. Villandi arvustus V. Saare "Ukuarule" (1969)
/711 /, J. Toomla arvustus R. Rimmeli "Arabeskidele" (1969) /629 /,
H. Ernesaksa retsensioon A. Beekmani "Sõnni Siimule" (1970) /96 /.

lõppu, millega otsekui vabandatakse välja enese või teose tagasihoidlikkus, on H. Peep nimetanud "kõikemõistvaks ja -andestavaks positsiooniks" /45/, 1572/. Ja selle traditsioonilisusele osutab näiteks Ü. Pootsi ülestunnistus V. Saare "Ukuaru" retsensiooni lõpus: "Võiksimegi lõpetada trafaretse lõpplausega: ootame huviga Vee-
ra Saare järgmist romaani." /460/. Veel 1970. aastate algusestki lisandub näiteid empiirilisinformatiivsest ja kontekstilisest vaatepunktist kirjutatud kriitikale /235; 85; 708/. Kuid empiirilisinformatiivne vaatepunkt võib olla ka tekstikeskne. Sellest vaatepunktist lähtuv analüüs on juhitud seest väljapoole: teose väärtusedki tuletatakse teose sisemistest seostest.* "Hinnangu"-paragrahvis esitlesime juba üht niisugust näidet, M. Kalda arvustust R. Kaugveri romaanile "Jumalat ei ole kodus". Tekstikesksust representeerib ka Ü. Kursi retsensioon E. Krusteni "Viiele loole" (1968) /26/, 54-55/. Arvustus algab E. Krusteni lühijutu struktuuri kirjeldusega, millele järgneb arutlus teksti ja autori vahekorras, seejärel iseloomustatakse tunnussõnade kaudu kirjaniku loodud maailma ja jõutakse tegelaste tasandile, sealt edasi kogumiku domineeriva laadi sõnastamisele ning alles siis paigutatakse ilmunud jutukogu muh kaas-
aegse kirjanduse taustale (teoseväline aspekt) ja esitatakse hinnang.

Kui iseloomustada perioodi kriitikas kohatavaid vaatepunkte nüüd veel kriitiku tasandilt, siis ootuspäraselt on resonantskriitika vaatepunkt subjektiveeriv.** See ei pruugi alati väljenduda

* Tekstikesksust on peetud teadusliku kriitika üheks olulise-
maks näitajaks /vt. 386, 784/.

** Teos n.-ö. tunnistatakse omaks, autor aga kriitiku maitse-,
eluvaate- ja hoiakute ringi kuuluvaks.

sõnalise "mina"-positsiooni kasutamises. Näiteks A. Eelmäe arvustuses M. Nurme "Maarjaheinale" (1967), mida muidu kannab loominguoluline vaatlus, määratleb kriitik ise lõpuks oma arvustuse tähenduse: "võetagu eelöeldut vaid sümpaatiavaldusena" /8/, 375/. Vaatepunkti subjektiveerituse määrab pigem kriitiku püüd partnerlusele, asuda autoriga samas tunde- ja mõttediapasoonis. Kriitiku partnerlus kirjanikuga on kohanud vastakaid suhtumisi. Ühtede meelest võimaldab vaatepunkti niisugune asetus välistada juhuhinnanguid, soodustada usaldusväärset õhustikku kirjaniku ja kriitiku vahel /63/, 616/, teisalt aga peetakse õigustamatuks kriitiku kaasaminemist autori "mängureeglitega". Kriitikust uurijal peavad olema omad kriteeriumid teose tõlgendamiseks /H. Peep, 63/.

Empiirilisisinformatiivset vaatepunkti võib iseloomustada kriitiku tasandil nii objektiveeritus kui ka subjektiveeritus.* Vaatepunkti objektiveeritus on tunnuslik näiteks P. Liase arvustuses J. Krossi romaanile "Kolme katku vahel" (1970). Retsensiooni algul markeeritakse J. Krossi proosasse tulekut, järgmistes lõikudes autorivahekorda ajaloolise ainega ja romaani aluseks oleva "Liivi-

* "Hinnangu"-paragrahvis eristasime hinnangu näilist ja tegelikku objektiveeritust. Kuigi hinnangu seos kriitiku vaatepunktiga on tajutav, ei saa vaatepunkti puhul kasutada siiski objektiveeritus-subjektiveerituse atribuutikat. Vaatepunkti objektiveeritus-subjektiveeritus johtub küsimusest, "kes kriitilises tekstis interpreteerib, jutustab?", subjektiveeritus-objektiveeritus aga küsimusest "kuidas interpreteeritakse?" (vt. ka teoreetilist osa käesoleva töö sissejuhatuses).

maa kroonikaga", seejärel analüüsitakse tekstikeskselt J. Krossi ajaloo- ning tegelaskontseptsiooni ja jõutakse resümeeriva lõpphinnanguni. Kogu arutlus esitatakse valdavalt impersonaalselt (väljendid "võib märgata", "võib tõdeda", "paistab", "näib", "tundub") /1910, 238-241/. Tekstikesksus tingib siin olukorra, et tekstil lastakse kõnelda iseenda eest, kriitik esineb selle kõne käivitaja ning vahendajana. Empiirilisinformatiivse vaatepunkti objektiveerituski pole leidnud ühest suhtumist. Selles on nähtud kriitiku oma "mina" mahasalgamist, arvustuse kiretuse ja mittemida- giütlevuse põhjust /1515, 144; 290, 787/.

Empiirilisinformatiivset vaatepunkti võidakse realiseerida aga ka subjektiveerivalt. Näiteks on nii toimitud Ü. Tontsu arvustuses A. Kaalu "Kodumurga laastudele II" (1970). Retsensiooni algul sõnastab kriitik oma suhte arvustatavasse teosesse: selleks on rõõm kirjaniku kordaläinud tööst. Järgneb juba raamatu lähem tutvustus nii autorihoiaku kui ka kunstilisuse aspektist. Rõhuasetus seejuures on kontekstil: A. Kaalu looming ei sõltu oma ajajärgu esteetilisest kliimast, lülitudes küll samal ajal ajastuomase "kinnistõdedest loobunud elutunnetusega." /600, 112-113/. Empiirilisinformatiivset ja subjektiveerivat vaatepunkti kannabki suurem osa neist arvustustest, mille analüüsi juhib hinnang või mis sisaldavad nullhinnangut (vt. asjaomast käsitlust eespool).

Kriitika pilti mitmekesisistavad arvustused, milles sisalduvat vaatepunkti võib nimetada rollivaatepunktiks. Kriitik ise toimib siin lavaastajana. Näiteks O. Muusapoja kommentaarides tuuakse kriitiku oponendina või kriitiku seisukohtades kahtlejana sisse Peeter Pedandi kuju /377, 55, 36/, 51/. Kahe osalise mõttevahetusena esitab retsensiooni P.-E. Rummo "Tuhkatriinumängule" (1969) L. Stolovitš /1565, 46-48/. Ülevaate D. Vaarandi luulest on A. Kaalep andnud

üliõpilastest õpetaja-praktikantide vaidluse läbi 1161 /, H.-K. Hellat kasutab ühes oma retsensioonis vahelahüüdeid /117/. K. Muru retsensioon U. Lahe luuletuskogule "Ingel läheb apteeki..." (1967) kujutab endast kollaaživormilisi väljakirjutisi külalisraamatust 1359 /.

Kriitika kogupildis domineerib siiski liikumine esteetilis-hedonistlikult vaatepunktilt empiirilisinformatiivse ja integreeriva vaatepunkti suunas. 1970. aastate algul tooniandvamaks muutub tekstikesksus /vt. ka 203, 12/. Vaatepunkti avaldumise erijooni võib märgata 1960. aastate teisel poolel elustunud esseežanris, mida käsitleme eraldi alaosas.

3.2. Adressaat. Dialoogilisus.

Resonantskriitika ja didaktilise kriitika adressaadiks on teose autor. Ent kui resonantskriitikas ei salga arvustuse kirjutaja esinemist iseenda kui teose nautija nimel, siis didaktiline kriitik apelleerib lugejaskonnale. Näiteks V. Beekmani "Sinise tulbi" (1965) retsensiooni algul tunnistab R. Rimmel oma soovimatust kirjutada arvustust, määrates otsemaid sellega oma suhte arvustatavaga. Järgnev ongi rohkem kaasahelisemine, autori mõtetega kui teose analüüs 1500 /. Samasugust suhte määratlemist kohtame L. Prometi 1464 /, * H. Siimiskeri 1540 / arvustustes. Mõnikord esinetakse avaliku kirja vormis 13464, 434, 87 /.

Nii või teisiti neil juhtudel astutakse esile ühe lugejana,

* 1964. aastal kirjutatud retsensioonis A. Beekmani "Väikestele inimestele" (1964) ütleb L. Promet otsesõnu: "Lahkamine on ka mulle loomuvastane, olen rohkem kirjanduse nautija, kusjuures antud teos vastab mu maitsele ja selle kuueaastane peategelane valmistab rõõmu ja lõbu." 1463 /

kusjuures ülejäänud lugejaskond jääb määratlemata. Määratletuse varjundi omandab see reeglina didaktilise kriitika puhul. Siin esinetakse juba teatud kindla lugejaskonna nimel. Iseloomustagem niisugust apellatsiooni näiteks lõiguga H. Kääri probleemartiklist:

"P.-E. Rummo näib üldse dialektika vastu sümpaatiat tundvat, seda mäletame juba ta eelnevast kogust. Ainult et tal on dialektikast omamoodi arusaamine, mis eriti viimases vihikus ilmsiks tuleb. Nimelt oskab ta analüüsiva pilguga tabada asjade ja nähtuste erinevaid tahke, vastuolulisi külgi, oskab terviku neiks laiali hajutada. Sünteesini on aga luuletaja üpris harva jõudnud. Tagajärg - üsnagi arvukalt ähmaseid, ebamääraseid värse /- - -/ Nüüd on aga autor nii palju "arenenud", et kohati on raske vahet teha, kus üks luuletus lõpeb ja teine algab, mingist mõtte - või tundetervikust kõnelemata" 1278/. /minu sõrendused - R.V./

Kriitiku kaks esimest lauset osutavad tema solidariseerumisest nende lugejate või kriitikutega, kellele luuletaja nägemis- ja loomisviis tundus võõrastav juba luuletuskogus "Tule ikka mu rõõmude juurde" (1964). Lisanduvad iroonia (sõna arenenud jutumärkides) ja teksti tasandil lähemalt põhjendamata etteheited ähmasuses, tunde- ning mõtteterviku puudumises.* Autorile pööratud "meie"-positsiooni või mingi kindla grupi seisukohta aimata laskvat impersonaalsust võib leida teistegi perioodi poleemilistest sõnavõttudest.

* Kõnesolev otsustus liigitubki didaktilise kriitika alla seepärast, et siin nähakse luules juba millegi tagajärge, tekstivälise otsepeegeldust ning ka nõudlused esitatakse forsseeritud hinnangu kujul tekstivälisest aspektist lähtudes. H. Kääri seisukoht äratas sünkroonselt poleemilisi repliike /vt. 291/.

Autorile adresseeritust esineb aga ka empiirilisinformatiiv-
 sest vaatepunktist kirjutatud arvustustes. Nimelt neil juhtudel,
 kui teost interpreteeritakse kavatsuse ja teostuse aspektist.
 Autorile suunatus on siis tema tekstist lähtuv, tekst otsekui mängi-
 takse autori vastu välja /vt. ka 203, 121/. Mitmel juhul kujuneb
 seegi suhe kirjanikku tagantjärele õpetavaks (nagu didaktilises
 kriitikaski). Näiteks resümeerib V. Villandi oma arvustuse L. Hain-
 salu "Pigilinnu laulule" (1967) järgmiselt:

"Romaan oleks loomulikult võitnud, kui satiirilisest plaanist
 oleks lõpuni kinni peetud, ka oleks teost võinud veel tihendada ja
 mõndagi paremini põhjendada." /702, 187/

Toodud näited iseloomustavad kriitiku dialoogi autoriga, kus-
 juures see on välise dialoog. Väline on ka kriitikute omavaheline
 dialoog ja kriitiku dialoog lugejaga. Mõlema kohta on näiteid vaa-
 deldaval perioodilgi. Kriitikute vaheline dialoog on valdavalt po-
 leemiline. Seda esindavad H. Luige, L. Remmelga, M. Traadi, O. Uti,
 E. Pälli, jmt. artiklid ning sõnavõttud. Kuigi ilmutatakse soovi
 poleemikate ja diskussioonide järele /333, 659/, on teisalt nende
 puhkemine ja kulg äratanud rahulolematust. Nii näiteks kirjutab E.
 Päll 1966. a.:

"Paraku oleme aga näinud viimasel ajal püüdlusi kirjanduse
 alal kära, mürgeldamist, sõnakähmlust pidada tähtsamaks kui rahulikku
 arutelu." /482, vt. ka 480 /

Tagasivaatavalt on kirjanduslike poleemikate kistuse ja ebaõn-
 nestumise põhjust n.-ö. isikulisel pinnal nähtud selles, et poleemi-
 line kriitikonatuur ei suuda ise ideid ega probleeme genereerida
 ning otsib seepärast vastast, kelle probleemi või ideede üle vaiel-
 da /188/.

Kriitiku dialoogist lugejaga võime kõnelda vesteliste arvustuste

või artiklite puhul. Vestelisuus on kohatav kõige rohkem A. Kaalepi kirjanduskriitilistes esinemistes, ülepea on see tunnuslikum kirjanikukriitikale. Vestelisuse eesmärk on tavaliselt kahepoolne: esiteks tuua teos lugejale lähemale, vähendades selle maailma ning teostust veidi lihtsustavalt ja teiseks - mis on isegi olulisem - saavutada lugejaga mõttelisemotsionaalne kontakt. Viimast võib tõlgendada kui teate edastamise kanali n.-ö. puhastamist võimalikest müradest. Selle ühe abinõuna võidakse kasutada kujuteldava adressaadi keele elemente, võrdlusi jms. Vestelisuse niisugust avaldumist tuleb ette ka teadlaskriitikas. Näiteks on vestelisena võetav A. Hameri arvustus V. Ilusa romaanile "Simu enese elu" (1964) /115/, 114-115/, mille esitlemist "pikivad" lugeja vastuvõtutasandit arvestavad lisandsõnad, nagu "ju", "tõsi küll", "küllap ka", "raske öelda", argikeelest pärit epiteedid, nagu "tubli töömees", "puhas leht" (tegelase iseloomustamiseks) jms. Keset süvitsiminevat kujundianalüüsi ilmub näiteks S. Nagelmaa retsensiooni teksti (arvustus H. Jürissoni luulekogule "Rohelised leed" (1971) lause: "Rohkesõnalisus teeb mudki paha: kärbib kujutlustel tiibu ja matab assotsiatsioonid." /402/

Näeme, kuidas kujundit kasutatakse kontaktivõtmiseks lugejaga.

Ent mõnikord võib vestelisuus muutuda ka familiaarsuseks. See leiab aset neil juhtudel, kui kriitik esineb lugeja ees autori(te) protagonistina. Resonantskriitikas on oht sattuda tänulikust, kaasaelavast lugejast autori eeskõneleja positsiooni eriti suur. Võidakse minetada distants autoriga määrani, kus kollegiaalsuse asemel tuleb kõnelda juba isalikust, vennalikust vms. familiaarsusele osutavast suhtumisest. Sellest on näiteks kantud U. Lahe ar-

vustus kassetile "Noored autorid 1964" (1965) /290/ ja M. Undi arvustus Ü. Tuuliku raamatule "Aafrika kuum meri" (1965) /849/, seda esineb aga ka puhuti A. Kaalepi kirjanduskommentaaries.

Sisedialoogi või selle elemente võib kohata tekstikesksest vaatepunktist kirjutatud kriitikas. Näiteks eespool analüüsitud P. Liase arvustuses J. Krossi romaanile "Kolme katku vahel" /310/ juhivad arutlust probleemküsimused. Hüpooteetilistele küsimustele vastuseotsimisest on kantud M. Kalda retsensioon R. Kaugveri romaanile "Jumalat ei ole kodus" /199/. Üldiselt jääb aga sisedialoog tagasihoidlikule kohale (ka rollivaatepunktist esitatud dialoogina).

3.3. Kompositsioon, Žanrid.

Valdav nagu eelmisel perioodilgi on segmenteeritud kompositsioonitüüp, s.t. iga arvustuse, artikli või aastaülevaate teksti mingi segment käsitleb teos(t)e üht aspekti või kriitiku suhet teosesse (hinnangut). Võib täheldada siiski sissejuhatava segmendi kohatist teisenemist. Kui traditsiooniliselt olid selleks märkused autori varasema loomingu või üldise kirjandussituatsiooni kohta ehk jälle üldmulje sõnastamine, siis nüüd näiteks resonantsarvustuses ilmneb juba arvustuse sissejuhatuses kriitiku suhte eksponeerimine. See võib olla kriitiku tundmuste sõnastamine, nagu näiteks E. Mallese arvustuses U. Lahe "Luuletustele" (1965) /331, 311/, hea luule võimu üle mõtisklemine nagu A. Eelmäe arvustuses M. Raua "Kuldsele sügisele" (1966) /77, 447/ või kriitiku enesesse pööratud kahtluste pihtimine, nagu K. Muru arvustuses K. Merilaasi luulekogule "Kevadised koplid" (1966) /358/.

Vaadeldagem järgnevalt mõnd segmenteeritud kompositsiooniga kriitilist teksti, näitamaks sellise komponeerimisviisi elujõulisust ka 1960. aastate teisel poolel ning uue kümnendi algul. Näiteks

liigub Ü. Tonts R. Sirge novellikogu "Tuultest sasiitud" (1965) interpreteerides palat palale, iga pala puhul püütakse määratleda probleem, teema, idee, lisatakse omapoolseid kommentaare; viimases segmendis esitatakse Sirge vormikäsitus ning nähakse teda kogu jutukirjanduse taustal; kriitik tunneb vajadust üldistada, kuid raamat "nagu ei õigusta suuremate üldistuste tegemist," mispeale resümeeritakse, et "kirjanikul /on/ olnud selles raamatus teatada palju uut ja tähtsat - nii iseendast kui ka maailma asjadest." /607, 1593/ Juba kõnesolevas näites avanevad segmenteeritud kompositsiooni tugevused ja ka küsitavused. Teose võimalikult mitmekülgne hõlmamine, raamatu n.-ö. kaanest kaaneni läbivalgustamine tagab objektiläheduse, võimaldab teosesiseseid võrdlusi (ühe jutu, motiivi, tegelase võrdlemine teise) ning esitleda mitmete üksiknähtuste summana lõpuks ka üldistuse-hinnangu. Seetõttu eelistataksegi teadlaskriitikas just segmenteeritud kompositsiooniga kui monograafilisele ülesehitusele lähedal seisvat kriitilist teksti. Teisalt varitseb niisugust kompositsioonitüüpi oht laiali valguda, ka ei pruugi üksiknähtuste summa sobida veel teose üldistuseks, nagu näiteski tõdeti. Laialivalgumise ohtugi on kriitikud ise kogenud. Nii näiteks alustab V. Villandi oma tüüpilist segmenteeritud kompositsiooniga (sissejuhatuseks luuletajaisiksusest, probleemidest, riimimisest, kujunditest, seejärel vaatlus tsükli) retsensiooni viimast lõiku sõnadega "kui nüüd hakata otsi kokku vedama". /698, 580/. Juba pealkirjas hajali vaatlust möönab I. Viiding oma ülevaates 1964. aasta romaanist: "Siit ja sealt 1964. a. romaanist".*

* Vrd. ka niisuguseid pealkirju nagu "Improvisatsioon "Naeratus" ajal" /74, 756-758/, "Aimlemisi Jüri Tuuliku jutukogu ümber" /230, 568-569/, "Uitlemisi eksperimendika romaani ümber" /315 474-475/ jms.

Ülevaade ise koosneb pilgust minevikku ja seejärel seitsme raamatu kaante vahele, "väikeste inimeste" probleemi esitlemisest, eraldi M. Undi "Võla" vaatlusest ja lõpuks proosaotsingute iseloomustusest /6857. Aastaülevaates avaldubki muuhulgas segmenteeriv komponeerimisviis seeläbi, et esitatakse ilmunud teoste üksikarvustuste jada. Nii näiteks on toimitud 1964. aasta proosaülevaates /472, 565-576/ ja 1970. aasta, osalt ka 1966. a ja 1971. aasta luuleülevaadetes /332; 119 k f.

Kuid segmenteeritud kompositsioonitüübi kõrval esineb märgatavalt ka keskendatud kompositsiooni. Keskendavaks algeks võib olla teose probleem, kriitiku enda mõni (hüpo)tees või kujund. Näiteks üht osa P.-E. Rummo kirjutatud 1967. aasta luuleülevaadet keskendab "luhtunud eneseteostuse teema", teist osa aga "väljateede" otsimise kajastumine aasta luulepildis /506, 620-622; 622 jj./ . H. Runneli arvustuses J. Krossi raamatutele on arutluste dominandiks "muutumine" (arvustuse põhiosa "käivitubki" lausega: "Meid huvitavad Jaan Krossi muutumised." /517, 678/. M. Mägra arvustuses J. Krossi "Kivist viiulitele" (1964) tõstetakse retsensiooni dominant juba pealkirjaks: "Kivist viiulid" kui probleem ja luuletuskogu" /386/. Samamoodi toimitakse P. Liase arvustuses M. Traadi kogule "Laternad udus" /303, 1969-1970/. Ü. Tontsu arvustus H. Kiige "Mõedaku eelpäevale" keskendub peategelase ja "eelpäeva" avamisele /617, 309-312/, probleemikäsitus juhib M. Lauristini artiklit M. Undist /300, 76-72/.

Üht komponeerimisviisi teisega võrreldes võib tähele panna, et teatud määral mõjutab arvustuse või artikli ülesehitust vaadeldava aine enda struktuur ning iseloom. Kui see ei sisalda intrigeerivaid probleeme, silmatorkavaid nususi vms., siis võib ka objekti (teost, mingi perioodi kirjandust) käsitlev tekst

olla üksnes registreeriv ja reprodutseeriv. Nii J. Kross, M. Traat, M. Unt kui ka H. Kiik, kelle kohta keskendatud kompositsiooniga näiteid sai äsja esitatud, kuuluvad aga just probleeme võimendavate ja ka põhjustavate autorite hulka. Objektteksti mõju metatekstile on ka kriitikud ise täheldanud. Nii näiteks kirjutab S. Nagelmaa, et "retsensiooni vormi määrab harilikult analüüsitava raamat" / 400 / ja teisal arvab M. Kalda, et "iga teose arvustamise seadused peituvad teoses eneses" / 178, 144/. Siiski ei saa väita niisuguse seose absoluutkektivust, sest näiteks A. Valtoni loominguprobleematika tõlgendamisel on tunnustatud allajäämist,* kuigi kõnesoleval juhul võiks oletada probleemarvustuste enesestmõistetavust. Mõndagi sõltub siin kriitikust endast, ta isikupärasest objektteksti vahendamisel.

Kriitiku eripära avaneb ilmekalt just essežanris, ent ka retsensioonides või artiklites kasutatud esseismides. Kriitika traditsiooniliste žanride (retsensioon, aastaülevaade, autori-

* Nii kirjutab Ü. Tont: "Olen korduvalt mõtelnud, et näiteks Arvo Valtoni raamat "Rataste vahel" sisaldab nii tähtsaid ja raskeid probleeme, et me oma arvustuses ei ole seni ulatunud asjalikult kaasa kõnelema. Olen ka kirjutanud ja ülesandele alla jäänud" / 603/.

käsitlus)** kõrvale tõusebki 1960. aastate teisel poolel märkimisväärsele kohale kirjanduslik essee ja esseelaadne retsensioon.

3.3.1. Essee aktualiseerumine.

Veel Kirjanike V kongressi (1966) sõnavõttus tõdeb J. Semper kahetsusega "mõttemaastiku" - essee puudumist 1221 / eesti nõukogude kirjanduses. Sama seisukoht leiab kordamist mõni kuu hiljem E. Siiraku ajaloolis-teoreetilises artiklis esseežanri kohta 1558, 820/. Viimasest omakorda kaks kuud hiljem avaldab sel teemal oma mõtteid A. Kaalep 1374, 36/. Samal ajal ilmub ka H. Runnelilt esseistikat propageeriv artikkel 1530/. Ja kui "Loomingu" 1966. aasta juuninumbris ilmub V. Adamsi "Kirjutava kodaniku rakenduslikust sõnakunstist" 140, 809-821/, leitakse põhjust nimetada seda

**

1967. aasta kriitikaülevaates kõneleb H. Siimisker perioodikas valitsevast "retsensiooni hegemooniast", millele vastukaaluks esitab ta vajaduse taastada kirjandust protsessina vaatlev aastaülevaade ning välja arendada tõlkekirjandusekriitika, ülevaate- ning raamatusotsioloogiline kriitikavorm (lugejate arvamusel, raamatute pingeread jms.) 1544, 758, 768 /. 1971. aastal tõdedes kriitika ühe arenguetapi ammendumist ning enesekordust, märgib M. Kalda aga, et üht või teist kriitikažanri, olgu kui tahes vägevate traditsioonidega, vägisi kultiveerida ei saa; kriitika žanri eksistents sõltub sellest, mil määral suudab ta täita kriitika põhifunktsioone antud ajal / 188 /. Viimane asjaolu seab muuhulgas ka osalt esseežanri esiletõusu - tekkis moment, kus selles žanris sai võimalikuks senisest paremini täita kriitika põhifunktsioone.

juba "ehtsa esseisti lahedaks subjektiivsuseks" /375, 51/.
 Aasta hiljem, 1967. a. nenditakse samas esseistika üha sagedamat
 ilmumist /376, 36/, 1967. a. kriitikast ülevaadet tehes on H.
 Siimiskerilgi põhjust märkida filosoofilise mõtte algete tungi-
 mist kriitikasse /544, 770/. Essee kui žanri taastekke ja elu-
 õigusliku läbimurde aastateks võibki pidada 1966-1967. Järgnevaist
 aastatest seesuguseid kumulatiivkõnelusi essee üle pole leida,
 küll aga võib tuua rida näiteid žanri normaalsest funktsioneerimi-
 sest /574, 210, 229, 283-288; 508, 70-73; 517, 678-689/.

Essee esiletõusus on nähtud ühte iseloomulikumat näidet
 sotsiaalpsühholoogilise atmosfääri vabanemise kohta dogmatismi
 painest. Essee ainult nõudvat erutavat "vaba mõttelendu" /520;
 374, 36/, võimalust kirjutaja sisetunde ja maailmamõistmise edasi-
 andmiseks /520/. Essee põhitunnustena on toodud esiteks, ilmu-
 miskoordinaatidest kaugemale küündivat probleemiasetust ja selle
 julget isikupärast arendust ning teiseks, sügavat ja originaalset
 mõttekultuuri /184, 1102; 558, 812/. Mõistetavalt eeldas see
 sootsiumis teatava "vaimse tolerantsi" /162, 1913/ olemasolu.
 Kaasatoimivaid faktoreid aga võib loetleda teisigi, nagu näiteks
 kirjanike aktiivne osalemine kriitikas, kriitikute partnerlus
 (iseegi pariteetsus) kirjanikega,* sotsiaalse mõtte arengu inten-
 siivistumine tervikuna.**

* Juba 1964. aasta kriitikaülevaates on M. Kalda tunnistanud
 eelistavat neid retsensioone, kus kriitik esineb võrdse partne-
 rina kirjanikule /183, 325/.

** Lokaalselt ilmneb see peamiselt kultuuriperioodikas ("Sirp
 ja Vasar", "Looming") avaldatud ühiskondlikpoliitilise, esteeti-
 lise või filosoofilise sisuga artiklites (J. Rebane, L. Stolovitš,
 Ü. Matjus, G. Naan, M. Makarov, R. Blum jmt.)

Esseistliku mõtte- ja kirjutamisviisi propageerija ning k juurutajana esineb järjekindlalt A. Kaalep. Mitmeid esseisme võib kohata tema kirjutatud O. Muusapoja "Kirjanduslikes kihermetes": need on kirjanduse ning kirjanduselu erudeeritud kommenteerija marginaalid, milles kohalikke nähtusi projitseeritakse sageli maailmakirjanduse taustale ja kaasaeg ühendatakse sidusalt traditsiooniga. A. Kaalepi kirjanduskommentaari leiab nii toetavat kui ka kriitilist tähelepanu /vrd. 421 ; 548 ja 653, 534/. A. Kaalepit esseistina tutvustavad vaadeldaval perioodil aga kõige markantsemalt ta esseelaadsed arvustused J. Kaplinski ja H. Runneli luuletuskogudele /164 , 1912-1915; 166 , 943-945/ ning V. Adamsi samuti kirjanduslikku esseistikat esindavale mõttepäevikule "Sinu sekundid" /162 , 1912-1915/. Lisaks nimetatutele (V. Adams, A. Kaalep, J. Kaplinski, H. Runnel) on esseid või esseelaadseid arvustusi kirjutanud ka P.-E. Rummo ja J. Kross, kuid esseisme, peamiselt kujundiliste passustena, võib leida teadlaskriitikaski (M. Kalda, H. Siimisker, S. Nagelmaa, E. Nirk, H. Puhvel jmt.).

Essee poeetika paistab silma vaatepunkti integreeritusega, see võib olla ühtaegu nii kontekstiline kui ka tekstikeskne; isiku tasandil domineerib subjektiveeritus;* adressaadiks on erudeeritud (juba eelteadmistega) lugeja, kuid teksti ei vahendata siiski mitte niivõrd lugeja teadasaamise kui just teose võimendamise nimel. Mõnikord võibki esseed käsitada tervikkujundina /vrd. 681 , 230/.

* Esseid võib vaadelda ka kui erinevate käsitusviiside ja võtete sünteesi, mis hõlmab harmooniliselt nii vaadeldava objekti (teose, kogu kirjanduspildi) kui ka vaatleja /vrd. 681 , 230, 344 113/.

Iseloomustagem poeetika aspektist lähemalt näiteks J. Kaplinski esseelaadset arvustust V. Luige "Lauludemüüjale" (1968) /211, 1104-1107/. Kriitik alustab endale kujuteldava oponendi välja-
manamise ning iseloomustamisega ning tuletab sellest siis enese
kui kaitsja rolli paratamatuse. Järgneb luulekogu tähenduse mää-
ratlemine ja passus selle kohta, mida tähendab olla hea (osutami-
ne A. Schweitzerile). Uus löik ja mõttekäik algab tõdemusest, et
V. Luik "ilmutab tahes või tahtmata väga olulise vastanduse";
agressiivse ja lepliku, ekspansiivse ja tagasihoidliku või ette-
võtliku - ettevaatliku vastanduse. Seda jätkab arutlus headusest
ning luuletaja kohast ühiskonnas. Ja siis uuesti luulekogu defi-
neerimine (sisse tuuakse võrdlus: see on nagu kanaarilind kaevandu-
ses). Arvustuse järgmistes lõikudes süvenetakse teksti, uue kõrva-
lepõikena tuleb siin esile mõttekatke selle kohta, mida eeldab
looduslüürika. Siis iseloomustatakse kaduvusemotiivi, mis kõnesole-
vas kogus ei jäävat siiski valitsema, ja öeldakse tunnustussõnu
kogu terviklikkusele. Eelviimane lõik pühendatakse raamatu neile
kohtadele, kus kriitik tabas luuletaja lihtsalt luilutamas. Arvus-
tus peadib kutsega mõtelda autori loodusekultuse ning linnaelu-
vimma üle ning näha selles sümptomide väärtust /211, 1107/.

Arvustuse kirjeldus võib osutada, et esseedki ähvardab laia-
livalgumise oht. Nii see on. Kuid antud juhul on keskendavaks al-
geks esseele omane kriitiku enda pidev juuresolek, mida ei saa
reprodutseeriva kirjeldusega edasi anda. Teos avaneb kriitiku
arutluses-mõtiskluses, lugeja tähelepanu koondatakse just viimase-
le. Lisaks sellele moodustavad arvustuse pealkiri ja arvustuse
lõpp raami, mille sees arutlus aset leiab. Esse kirjeldamisrasku-
sed viitavad muuhulgas raskustelegi kirjanduslike esseede tüpoloo-
gia koostamisel (v.a. ühe autori piires). Esse konstitutiivseks

omaduseks nagu iga teisegi loomeakti tunnuseks on stereotüübi vältimine.

Ei saa siiski väita, et žanrina kujutaks essee endast kriitika hierarhia tippu. Igal žanril on oma funktsioon ja koht kriitika toimeväljas. Üks ei saa siin asendada teist, just žanriline mitmekesisus tagab kirjanduspildi sünkroonse peegeldumise mitmekülgsuse. Essee esiletõus 1960. aastate teisel poolel tähendaski aga seda, et kirjanduse peegeldumine võrreldes varasemaga avardus.

3.4. Kriitika keel.

1960. aastate teisel poolelgi jätkuvad sõnavõtud kriitika keele terminoloogilise puhtuse ja mõistete ühetähenduslikkuse kaitseks.* Järjekindlamaks esinejaks eriti luulekäsitlustesse puutuvalt on siin olnud H. Peep. Nii nendib ta 1965. aastal, et igapäevastes opereeritavates põhimõistetes on palju vaieldavat /452/, 1967. aastal täheldab ta koguni "terminoloogilise kaose" olemasolu /450, 919/ ja veel 1970. aastalgi leiab ta põhjust tõdeda luulekujundi interpreteerimise abitust ning ühekülgsust /451/. H. Peebule sekundeerib kõnesolevas küsimuses teisigi kirjandusteadlasi. Näiteks põhjendab P. Lias kriitika instrumentaariumi

*

Probleem on säilitanud oma aktuaalsuse tänini üleliiduliseltki. Näiteks kirjutab D. Urnov: "Надо заботиться о неприкосновенности данного термина, о сохранении его в первоизданной чистоте во имя ясности в постановке полемических вопросов." /34, 7/

üheülbalisust sellega, et kirjeldavas kirjandusteaduses, mis oli eesti kirjanduskriitika põhimõjutajaks 1960. aastate teise poole-
ni, piirdub teose analüüs "tekstis kohatavate võtete loetlemise
ja hindamisega, kusjuures üldse ei arvestata minusvõtete, s.o.
teoses puuduvaid, kuid tema tekke taustal esinevaid võtteid."
1309, 291/. Kuid esineb teistsuguseidki suhtumisi. L.-M. Kask
näiteks arvab, et "mõistete mitmemõttelisusest poleks midagi, kui
nende abil teinekord ei kiputaks tõsiteadust tegema" /213, 305/.
L.-M. Kase poleemiline väide on juhitud just mõistetega epateeri-
mise vastu, samal ajal aga kriitika keele elavuse kaitseks. Vii-
mane leiab väljenduse ka U. Lahe /289, 44o/ ja A. Kaalepi /374,
36/ esinemistes. Eri seisukohtade võrdlemine lubab väita kahe
suuna paralleelset olemasolu. Ühe suuna esindajad näevad kriiti-
kas rangelt piiritletud mõistete abil sooritatavate teaduslike
operatsioonide kogumit, teise suuna esindajad aga kirjanduse mõju-
le orienteeritud teksti vahendamist. Perioodi kriitika praktikas
endas domineeris kummatigi teine. Põhjused olid siin needsamad,
mis tervikuna määrasid kriitika suhtumise kirjandusse: kirjanduse
radikaalne uuenemine ning kirjanike endi osalemine kriitikaprot-
sessis.

Kirjandusele allutatusest tulenes ühelt poolt soovimatus
jätkata interpreteerimist juba väljakujunenud viisil (resonants-
kriitikas) ja tarvidus kaasa minna teose "keelega". Näiteks lõi
R. Krusteni arvustusest K. Kanguri miniatuuride kogule "Puud, mis
virvendavad lindude laulust" (1966):

"Kalju Kangru raamat kuulub nende hulka, mille puhul tahaks
kõrvale heita kõik kirjandusteaduslikud mõõdupuud ja öelda üsna
lihtsalt: lugegu kõik seda raamatut, võtku vastu, mis autor on
andnud..." /233/. /minu sõrendus - R.V./.

Teisalt kaasnes aga kirjandusele allutatusega kriitika teatud abitus või vastupidi, kriitika abitus tingis eeskätt kirjanduse mõjukuse vaatlemise, Toogem näide sellegi kohta. Ü. Tonts tunnistab J. Krossi "Lauljad laevavööridel" (1966) arvustuses:

"Söerikastaja" värsid võluvad uuestilugejat vahendituse ja hooga, millega poeedi mõte ja temperament luulesse üle on kantud, mingi loomuliku, alles rafineerimata tegevuse ja jõuga, mis on selgesti tunda, kuid mille laadi ei oska iseloomustada." /minu sõrendused - R.V./604, 240/.

Siiski ei saa väita, et kirjandusele allutat^{us} oleks tähendanud käsitlusviisi taandarengut 1960. aastate alguseks saavutatuga võrreldes. Kõrvu emfaatilisusega leiab seni käibinud instrumentarium (luule motiivide analüüsi, kujundisüsteemi kirjelduste, karakteri psühholoogilise vaatluse juurde kuuluv mõistevara) endiselt rakendamist. Kuid probleem seisneski selles, et olemasolevast enam ei jätkunud uute nähtuste interpreteerimiseks, saati kriitika emantsipeerumiseks kirjandusest.

Teose tunnetusväärtuse esiplaanile nihkumisega seoses täiendatakse kriitika tõlgendamisevahendeid informatsiooniteooriast laenatud mõistetega 258; 246; 149/. Tajudes aga, et otselaen võib osutada kohmakaks ning välja paista lihtsalt moega kaasajooksmisena, püütakse anda laenatud mõistele omapoolne tõlgendus.* 1966. aastast peale - üheks tähiseks P. Liase retsensioon M. Traadi jutukogule "Koputa kollasele aknale" (1966) /312, 514-516/ - võib kõnelda struktuuralsemiootilise mõistevara järjekindlamast kasutamisest. 1960. aastate lõpus sagneb filosofoerivale lähenemisviisile

*

Näiteks lülitab S. Nagelmaa P.-E. Rummo luulekogu "Lumevalgus... lumepimedus" (1966) arvustuses informatsiooni mõistesse ka "maailmatunnetuse eri aspektid" /397/.

osutava (abstraktse) sõnavara ("olemine", "paratamatus", "võõrandatus", "muutumine", "liikumine", "juhuslikkus", "võimalikkus", "eksistents" jms.) kasutamine,* mille üheks põhitõukeks oli ka kirjanduses endas süvenev filosoofilisus.

Kriitika väljenduskultuuri teisenemise oluliseks tunnuseks 1960. aastate teisel poolel oli aga kujundi senisest intensiivsem tarvituselevõtt kriitikas. Ootuspärane on see kirjanikukriitikas, kuid kujundi poole pöörduvad nüüd ka mitmed teadlaskriitikat esindavad kriitikud (E. Nirk, M. Kalda, A. Eelmäe, P. Lias jt.)

3.4.1. Kujund kriitikas.

Kujundi kasutamise diapason vaadeldaval perioodil on avar. Kriitilises tekstis esinedes võib see täita rida funktsioone, kusjuures kujundi põhiomaduseks kriitikas on võimendus /vrd. 681, 228/. Näiteks võib kujund esineda juba pealkirjas ("Nagu kanaarilind kaevanduses" /211, 1104/, "Nagu suur punapruun leivakäär küpsesest jahvatatud terast" /82/, "Pestud kätega mees" /579, 147/),

* Oma mõju oli siin kahtlemata G. Naani esinemistel ning artiklitel "Milles on mõtte mõte?" ("Sirp ja Vasar" 1968), "Võim ja vaim" ("Looming" 1969) ja "Inimene plahvatavas universumis" ("Sirp ja Vasar" 1969). See leiab vaimustatud vastuvõttu noorema kirjanikkonna seas /380, 35/. A. Ehin leiab näiteks A. Alliksaare "Olematus võiks ju ka olemata olla" (1968) arvustuses, et see, mis G. Naan on öelnud lõpmatuse kohta, kehtib ka A. Alliksaare kogu kohta /93/. G. Naani mõttekäikude ülekandumist kriitikasse kohata näiteks ka L. Ruudi retsensioonis A. Kaalepi luulekogule "Järvemaastikud" (1968) /523, 634-635/.

osutades sellega arvustatava väärtusele või olulisele aspektile. Aga kujundit võidakse kasutada ka arutleva tekstiosa pikenduse või mingi mõttekäigu rõhutava parafrasina. Näiteks annab O. Kruus luulekujundi kuhjamisest järgmise pildi:

"Kui aga tähed - need luuletellised, ja sõnad - luulepaneelid - on isekallutajaga hunnikusse kukutatud või halva plaani järgi laotud, ei teki mingit elamust." /239/.

Teisal on U. Laht võrrelnud luuleinflatsiooni "luulehangedega", mis püsivad tuulevaiksel päeval, leebe kriitilise päikese all, millest pole ei sooja ega külma." /291 /

Ja A. Schmuul õigustab kergesti loetavat luulet nii:

"... laule, mis oma päevinäinud riimipasteldes Kipjatokist Kipjatokki õõtsuvad, on hädapärast tarvis. Kas või sellele vaesele publikule, kellele ei paku pinget vapra neutriinona kosmiliselt kiirgavatel orbiitidel meeletult kihutada." /533, 506/. Nii U. Lahe kui ka A. Schmuuli kujundi kasutamise viis osutab muuhulgas nähtusele, mida võib nimetada parasiteerivaks kujundikasutuseks. Sel juhul laenatakse kirjanikult (antud juhul P.-E. Rummolt, A. Sangalt ja M. Traadilt) mingi juba loodud kujund ning sobitatakse see paremini või halvemini oma teksti. Sedagi nähtust võib käsitada kirjandusele orienteerituse / allutatuse avaldumisena kriitika poetikas.

Üks kujundikasutuse valdkond on seotud autori poeetilise mina iseloomustamisega. Näiteks M. Traadi liikumist lihtsuse suunas võrdleb M. Kalda koturnide ja näokatte murka heitmise, Traadis harvemini ilmnevat fanatismi on ta aga nimetanud varjupoksiks /178, 147-148/. H. Runneli maalähedust rõhutab E. Mallene järgmise kujundliku paisutusega:

"Koormaköiega köidetud, suure sõlmega seotud on ta süda maa

külge" 1338, 433/.

Kujundi tavalisem rakendusväli on teose või teoses kasutatava võttestiku hinnang, täpsemini, mingi hinnangu retooriline liisand. Nii on V. Villandi võrrelnud ilmuvaid ühenäolisi raamatuid rahvarohkete tänavatega, "kus eristad ainult üksikuid teistest erinevaid nägusid" 1707, 1109/. M. Nurme laastukogu ilmumist hindab A. Schmuul kui signaalitoojat "meie proosa üleüldisest tammumisest küündimatuse kammitsas" 1532/. M. Kalda iseloomustab V. Ilusa situatsiooni- ja konfliktiloomise meetodit ta teoses "Muutlike ilmade ajal" (1965) kui šampusepudeli avamist ilma pauguta 1194/.

Haruldasem on aga kirjandusprotsessi mingi perioodi kujundilis-piltlik üldistus. Üldistatavast ajajärgust võetakse kõige tunnuslikum ning tihendatakse see mõnesse lausesse või ühte lõiku. See lõik avaldub siis hinnangulis-emotsionaalse tervikuna. Esitagemgi järgnevalt kahe piltliku passusega kirjandusprotsessi üldistuse 1950. aastate algusest kuni 1960. aastate alguseni.

1950. aastate alguse kohta on kirjutanud E. Nirk:

"See aeg oli tiine raskepärasest väarikusest (mis varjas palju vääritut), surmtõsiduse igavust püüti peita tolmunud ja kopitanud monumentaalsuse taha. Jämedad sambad, paksud romaanid, massiivsed mööbliesemed, lotendavad ülikonnad. Tapvalt pidulikud koosolekud, range teenistuslik hierarhia, trafarett mõtlemises ja ütlemises." 1416, 9/

1950. aastate teist poolt ja 1960. aastate algust iseloomustab aga H. Runnel nii:

"Dogmaatilise ajaloolõigu järel, pärast vaimse stagnatsiooni sulamist algas elevus ning hoogne tõus kõigil kunstialadel. /- - -/
Luules kandsid Niit-Kross-Kaalep edukalt oma novaatorimissiooni,

Sang-Merilaas-Vaarandi-Laht lisasid toitvat tuuma, tulid ja läksid esimesed kassetid oma noorustuhinaga, mammutaeglane suur proosa asus läbi seedima toorelt ja tervelt allakugistatud möödajätku." /572, 281-282/.

Toodud tsitaadid osutavad muuhulgas selgesti kriitikakujundi olemuslikele aspektidele: üldistades antakse ühtlasi ka hinnang, detailide (mikrokujundite) valik allutatakse põhitendentsile, objekti kohta piltlikult öeldu kaudu avaneb ütleja suhe objekti. Kõik see tähendab aga, et diferentseerivat lähenemisviisi eelistav ning hinnangut vältiv lugeja (teine kriitik) ei tarvitse seesuguse kujund-üldistusega soostuda. Seda võidakse käsitada kui väidet, teesi, mille kõrvale võib asetada vastuväite, antiteesi. Kujundi tõlgendamist väitena iseloomustab näiteks O. Uti vastus M. Traadi "Kongressieelsetes märkmetes" esitatud 1950. aastate kirjanduse kujundlikule üldistusele /vrd. 630 ja 659/.

Vaadeldavast perioodist võib loendada niisuguseid näiteidki, mille puhul on põhjust kõnelda kujundi hüpertroofiast. Nii ter-^{ki}vitab H. Suislepp "Närvitruki" (1971) retsensioonis uusi luulesse tulijaid järgmise kujundikaskaadiga:

"Olgem ^{Li} ~~suus~~ vastas karskete lootuslillede ning soovide I soolaleivaga, mitte pahkliku peksukepi ja kirjanduskalmistu järgi lõhnava surematussärgiga, nagu mõnikord juhtunud." /568, 1582/.

Kujundi kumuleerimist, mis võib viia loogiliste vastuokstusteni, esineb näiteks ka A. Eelmäe arvustuses M. Nurme "Maarjahainale":

"Jah, paljukihilise variatsiooniderohke luule koondpartituuris too kammerlik, sordiini all hoitud helistik vaevalt suudab juhtmeloodiat püsivalt kanda, ja kes seda nõuakski. Küll aga suudab see meeldivalt ja puhtakõlaliselt mahendada mürtsukat vasktaldri-^{välte}kute kõla. Selliseidki helisid kimeles meie mulluses luules üle

tüki aja jälle nii ründleva hooga, et märgist möödagi pöristati." / 81, 374/.

Kujundi kumuleerimine on üldse iseloomulik resonantskriitikas ja kõneleb eriti ilmekalt püüust olla kirjanduslähedane. Kuid eespool mainitud kujundi põhiomadus - võimendus - muutub siin iseenda vastandiks ja toimib juba mürana.*

* Siin võibki kõnelda teatava füüsikalise nähtuse analoogist. Nimelt kui sundvõnkumise sagedus satub väga lähedale võnkuva süsteemi omasagedusega, on tulemuseks võnkuva süsteemi purunemine.

Kokkuvõte.

Besti nõukogude kirjanduskriitika arengu põhijoon aastail 1958-1972 on käsitatav permanentse vabanemisprotsessina. Suuna poolest võib seda protsessi iseloomustada kui 1) vabanemist millestki ja 2) vabanemist millekski. Kogu protsess omakorda kulgeb kirjandusteadvuse kahe paradigma, kirjandust allutava ja kirjandust iseväärtustava paradigma pingeväljas. Esimeses paradigmas, mis ainuvalitses veel 1940. aastate lõpus ning 1950. aastate esimesel poolel ning mille eeskujud ulatuvad 1920.-1930. aastate Vene nõukogude proletkultlikku kirjanduskäsitlusse, prevaleerib kirjandust vahendina tunnistav mõtteviis, koos selle konkreetsete avaldumisvormidega kriitika meetodis ja poeetikas: teose aine vaatluse ülekaal, elutõe analüüs, vaatepunkti kontekstilisus, õpetav suhe autoriga. Teise paradigma, mille ilmumise esimesed märgid on täheldatavad juba 1954. aastal, üha tunnuslikumana aga 1950. aastate lõpus ja kümnendivahetusel, moodustab kirjandust iseväärtustav mõtteviis. Kirjandust (resp. kunsti) tajutakse suhteliselt iseseisva ühiskondliku teadvuse vormina, millel on omad arenguseaduspärasused ning mille kriitika meetodis ja poeetikas tõusevad esiplaanile kunstitõe analüüs, kujundikäsitlus, esteetiline, integreeriv ja tekstikeskne vaatepunkt, adresseeritus lugejale või sootsiumile, hinnangu vahendatus. Kui esimest paradigmat iseloomustab eitav-välistav-keelav alge, siis teist jaatav-salliv-ühendav alge. Mõlemal paradigmat on omad sotsiaalsed ja gnoseoloogilised juured: esimesel teravad vastuolud ühiskondlikus olemises uue ühiskonnakorra kindlustamise

perioodil,* subjektiivse faktori prioriteedist tulenev ühiskonna teadvuse vormide vaheliste proportsioonide või toimeväljade muutumine (kunsti politiseerumine plakatiks, filosoofia asendumine sotsioloogiaga jne.), hariduse iseärasustest tingitud kunstispet-siifika alahindamine ning antihistorism; teises stabiliseerumine, ühiskondliku teadvuse vormide suveräänne ja proportsionaalne areng, eri teadusdistsipliinide vastastikune mõju ning integree-ritus.

1950. aastate lõpule ja 1960. aastate esimesele poolele on iseloomulik "vabanemine millestki", s.o. vabanemine kirjandust allutavast paradigmast. See sai põhitõuke partei XX kongressi otsustest ning selle sisuks oli varasemate vulgaarsotsioloogiliste seisukohtade ümberhindamine, kriitika järelejäudmispüüd vahepeal nii aine kui ka kujutamiseviisi poolest jõudsalt edasi arenemud kirjandusele (satiiriline ja intiimluule kümnendi keskpaigas,

*

Seda iseloomustab kujukalt situatsioon, mis oli aluseks V.I. Lenini kuulsa artikli "Parteiorganisatsioon ja parteiline kirjandus" kirjutamisel 1905. aastal. Proletkultlik kirjanduskäsi-tus absolutiseeris hiljem selles sisalduvad põhimõtted, eriti kir-janduse seotuse proletariaadiga, jättes kõrvaliseks Lenini hoiatu-se, et "kirjandusliku tegevuse suhtes on kõige vähem võimalik mehhaaniline võrdsustamine, nivelleerimine, enamuse võim vähemuse üle" (V.I. Lenin, Teosed, 10. kd. lk. 28). Kirjandust allutav paradigma koos vastavate proletkultlike tendentsidega oli niisiis iseloomulik ühiskonnakorra kindlustamise perioodile, kuid sellele omased teravad vastuolud võivad aktualiseeruda kaasajalgi kahe vastandliku maailmasüsteemi tingimustes, mis loob eeldused kirjan-dust allutava paradigma aktualiseerumiseks.

kodanikuluule kümnendi lõpus, sotsiaalpsühholoogiline karakter-romaan 1960. aastate vahetusel). Ootuspäraselt esinevad "vabanemisel millestki"-ajajärgul kõrvuti kirjandusteadvuse uut paradigmaat esindavate tunnuste kõrval ka eelmise paradigma tunnused, nii et seda perioodi ka üleminekuperioodiks võib nimetada. Üleminekulisus avaldub kujukalt loomingumetodi problemaatika tõlgendamises (kaasaegsus, kunstimeisterlikkus, novaatorlus), kus kõrvuti katsetega taotleda sotsialistliku realismi mõistele avaramat sisu eksisteerib meetodi tuletamine kirjandusvälisest tingitusest, selle sidumine kirjanduspoliitiliste momendihoiakutega (näiteks sotsialistliku realismi positsioonidel ei seisa see, kes ülistab subjektiivset luulet või kahtleb sisu primaadis). Aga üleminekulisust võib näha selleski, et kuigi varasem kirjandusmõistmine tunnustati ühekülgsena ning deklareeriti vabanemist vulgaarsotsioloogilisest menetlusest, kuigi omati küllalt selget ettekujutust, missugune peab olema tõeline kriitika - printsiipaalne hoiakuis, analüüsiv ja üldistav, meetodilt teaduslik ja väljenduselt omapärane -, jätkus ometi umbusk kirjanduse arengutendentside suhtes (vabavärsi poleemika 1960. aastate vahetusel).

fiiveeri Kirjanduse otsingutes püüti kramplikult eristada tõelisi ja pseudotsinguid, luule subjektiiviseerumises nähti elust irdumist jms. Tähtis on siis rõhutada, et kirjanduse muutumistele reageeriti iganenud ja vääraks tunnistatud arusaamadest äsja vabanemise tunde-
sisetundega. Sellest tundest juhitud otsustustes kirjanduse kohta on minevikule orienteeritus veel liiga suur, et olla valmis uute nähtuste sügavamaks analüüsiks, nende põhjustausta avamiseks. Seepärast tegeldaksegi kriitikas rohkem kirjandusse suhtumise kui kirjanduse endaga (näiteks osa kriitikast 1960. aastate lõpus ja uue kümnendi vahetusel ärritas rohkem J. Krossi luulele osaks

saanud soosiv vastuvõtt kui luule ise). Kriitika oli harjunud kirjanduse suhtes suundamärkiva rolliga, kriitika varasemas enesemääratluses seisis aukohal teadmine, et kirjandus tema poolt määratud ka järgib. Nüüd aga muutunud ühiskondlikus situatsioonis ilmnes kirjanduse enda objektiivsete teisenemistendentside olemasolu, mis seadis kriitikalt oodatava rolli täitmise sootuks teistsugusesse valgusesse: suuna määratlemisele piisi eelnema analüüs, hinnangule objektiivne eritelu.

1960. aastate keskel saab kriitika muutumistes tooniandvaks "vabanemine millekski". Selle sotsiaalpoliitilise eeldusena tuleks käsitada meie ühiskonnaelus juurduma hakanud orientatsiooni altpoolt tulevate initsiatiivide kui ühiskonna demokratiseerimisprotsessi uut etappi. Kirjandusteadvuse tasandil oli nende muutuste üheks olulisemaks väljenduseks sotsialistliku realismi loomingumeetodi tunnistamine avatud süsteemiks ja kirjandust ise väärtustava paradigma domineerima pääsemine. Kriitika saavutatud vabadusaste avas võimalused nüüd kriitika enda mõttepotentsiaali ning instrumentariumi põhjalikuks täiendamiseks. Kummatigi mõjutas pärssivalt nende võimaluste teostamist ja ka kriitika emantipeerumist kirjandusest kirjandusprotsessi järsk komplitseerumine 1960. aastate keskel ning ühiskondlik-poliitilise tausta komplitseerumine kümnendi lõpus.

Valdav osa kriitikast läheb kirjanduse muutumistega kaasa, kuigi ka 1960. aastate keskel leidub vastuhääli nii kirjanduses süvenevale filosoofilis-intellektuaalsele algele, assotsiatiivsele kujundile kui ka tinglikumatele kujutamiskiisidele. Kuid kirjandusega kaasa minemist, millele kirjandust ise väärtustav paradigma omaksvõtt soodsa eelduse lõi, ei saa käsitada veel kriitika arengu olulise edusammuna. Seda tajutakse sünkroonseltki, mida

kinnitavad rohked rahulolematuse avaldused kriitika kohta 1960. aastate teisel poolel ja lõpus kuni partei keskkomitee 1972. a. kriitikaotsuseni välja. Ei piisanud sellest, et uusi nähtusi kirjanduses toetati ja ülistati - veel 1960. aastate esimesel poolel oli uus vanast juba pindseltki eristatav. 1960. aastate teisel poolel, uue ja vana komplitseerudes nõudis see kriitikaltki kirjandusse märksa sügavamale küündivaid sissevaateid - ja mis peamine - metoodika täiendamist uute lähenemisnurkadega. Ent just viimane satub ideoloogilise võitluse teravnemise õhkkonda koos sellega kaasneva kirjandusväliselt määrava alge osa kasvuga. "Vabanemine millekski" jääb seetõttu oma suundumuselt ebamääraseks, esindama erinevate kirjanduslike ja kirjanduskriitiliste kogemuste ning väljavaadete ristumisi 1960. aastate lõpus ja 1970. aastate algul. Kriitika stabiliseerumisprotsessist vaadeldud ajajärgul ei saa veel kõnelda .

Reinhold Kaur

17. I 1984. a.

KASUTATUD KIRJANDUS

- I. Ленин В.И. Что такое "друзья народа" и как они воюют против социал-демократов? - Полн. собр. соч., т.1, с.125 - 346.
1. А. А. Ленин В.И. Философские тетради. - Полн. собр. соч., т.29, с.194.
2. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. 5.osa. - Tln.: Eesti Raamat, 1974. - 519 lk.
3. Nõukogude Kiidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. 7.osa. - Tln.: Eesti Raamat, 1976. - 482 lk.
4. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ~~XX kongressi resolutsioonid ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. 4.osa. - NLKP Keskkomitee aruande põhjal. - Sirp ja Vasar, 1956, 2.märts.~~ ^{kongresside konverentside} ja otsused. 4.osa. - Tln.: Eesti Raamat, 1974. - 563 lk.
5. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. 5.osa. - ~~Partei XXII kongressile. - Sirp ja Vasar, 1961, 20. okt. Tln.: Eesti Raamat, 1974. - 519 lk.~~
6. NLKP XXV kongressi materjale. - Tln.: Eesti Raamat, 1976. - 286 lk.
7. Kirjandus- ja kunstikriitikast: /NLKP KK otsusest/. - Looming, 1972, nr.2, lk. 179 - 181.
8. Адамс В. Из истории эстонской рифмы. - Уч. зап. ТГУ, 1959, вып.78, с. 5 - 18; 1960, вып. 98, 279 - 298.
8. А. Баранов, В., Богаров, А., Суровцев, Ю. Литературно-художественная критика - М.: Внешняя школа, 1982, 207 с.
9. Бассель Н. Типологические связи эстонской советской литературы с литературами других народов: Художественная проза. - Таллин: Ээсти раамат, 1980. - 392 с.
9. А. Борев Ю. Искусство интерпретации и оценки. - М.: Советский писатель, 1981, 399 с.
10. Библиер В. Мышление как творчество. - М.: Политиздат, 1975. - 399 с.
- II. Бушмин А. Об аналитическом рассмотрении художественного произведения. - В кн.: Анализ литературного произведения. Л., 1976, с. 5 - 19.

12. Вейдемани Р. Об оценке в литературной критике. - В кн.: III всесоюзная научная конференция молодых ученых-филологов: Тезисы докладов. Тбилиси, 1983, с. 75 - 76.
13. Глазами друзей. - Таллин: Ээсти раамат, 1981. - 504 с.
14. Гусейнов Ч. Нравственные конфликты в современной советской литературе. - В кн.: Методологические проблемы современной литературной критики. М., 1976, с. 173 - 194.
15. Каган М. Лекции по марксистско-ленинской эстетике. - Л.: Изд. Ленинградского ун-та, 1971. - 768 с.
16. Эстонский театр. - В кн.: Советское актерское искусство 50 - 70 годы. М., 1982, с. 289-301.
17. Кёнець, Б. Идеология "новых левых". - М.: Прогресс, 1977. - 230 с.
18. Кон И. Открытие "я". - М.: Политиздат, 1978. - 367 с.
19. Краинская Э. Диахронический подход в научном исследовании. - В кн.: Методология общественного познания. Л., 1979, с. 83 - 95.
20. Краткая литературная энциклопедия. Т. 4. - М.: Сов. энциклопедия, 1967.
21. Лаптева О. Способы выражения авторского "я" в русской научной речи. - В кн.: Язык и стиль научной литературы. М., 1977, с. 123 - 128.
22. Литературная критика и идеологическая борьба. - Вопросы литературы, 1961, № 5, с. 3 - 11.
23. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство. - М.: Искусство, 1976. - 368 с.
24. Лотман, Ю. Структура художественного текста. - М.: Искусство, 1970. - 384 с.

25. Лотман Д. Труды по знаковым системам. I. - Тарту, 1964. - 195 с. - (Уч. зап. ТГУ; Вып. 150).
26. Лукьянов Б. Методологические проблемы художественной критики. - М.: Наука, 1980. - 333 с.
27. Дуначарский А. Тезисы о задачах марксистской критики. - Собр. соч. М. ~~1967~~, т. 8., с. 7-28.
28. Новиков В. Поэтика рецензии. - Литературное обозрение, 1978, № 7, с. 18-24.
29. Носпелов, Г. Теория литературы. - М.: Высш. школа, 1978. - 351 с.
30. Реализм и модернизм в литературах капиталистических стран Западной Европы, США и Японии / АН СССР, ИНИОН; Предисл.: Е. Померанцева. - М., 1980.
31. Рейнольд И. Литературно-критическая деятельность Оскара Ургарта.: Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. - Таллин, 1983. - 233 с. - Рукопись.
32. Словарь литературоведческих терминов. - М.: Просвещение, 1974.
33. ~~Столович Д.~~ Аксиологический подход в эстетике. - Уч. зап. ТГУ, 1979, вып. 465, с. 81 - 95.
- 33А. ~~Тусуинов Ч.~~ Нравственные конфликты в современной советской литературе (методологические аспекты подхода к проблеме). - В кн.: Методологические проблемы современной литературной критики. М.: Мысль, 1976. - 7 с.
34. ~~Уринов Д.~~ Литературное произведение в оценке англо-американской "новой критики". - М.: Наука, 1982. - 264 с.
35. Хелая М. К жанровой характеристике эссе. - В кн.: III все-союзная научная конференция молодых ученых-филологов: Тезисы докладов. Тбилиси, 1983, с. 77 - 78.

36. Храпченко И. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. - М.: Художественная лит., 1977. - 446 с.
37. Чернов И. Из лекций по теоретическому литературоведению / ТГУ. - Тарту, 1976. - 187 с.
38. Цукина Т. Теоретические проблемы художественной критики. - М.: Мысль, 1979. - 144 с.
39. Aben^{en}, K. Pilk läti kirjanduskriitikasse. = Sirp ja Vasar, 1967, 10. märts.
40. Adams, V. Kirjutava kodaniku rakenduslikust sõnakunstist. - Looming, 1966, nr. 6, lk. 970 - 979.
41. Adams, V. Veel luuleinflatsioonist. - Sirp ja Vasar, 1966, 30. sept.
42. Adams, V. Ääremärkusi A. Alliksaare "Olematuse" lugemisel. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 22, lk. 757 - 759.
43. Alamäe, L. Sügavamad elukäsitlust! - Looming, 1958, nr. 2, lk. 306 - 308.
44. Alateemasid arutelust. - Edasi, 1966, 25. det.
45. Alekõrs, R. Aeg ja inimene tänase päeva vaateveerul. - Looming, 1967, nr. 1, lk. 110 - 126.
46. Alekõrs, R. Luulest ja kujundist. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 10, lk. 590 - 604; nr. 11, lk. 653 - 666.
47. Aller, R. Lahtisest teest ja piirjoontest. - Sirp ja Vasar, 1958, 17. jaan.
48. Aller, R. Mõttestampidest ja muust. - Sirp ja Vasar, 1958, 11. juuli.
49. Alttoa, V. "Edasi" ankeet. - Edasi, 1958, 19. okt.
50. Alttoa, V. Eesti kriitika 19. sajandil. 3 Tln.: Eesti Raamat, 1977. - 207 lk.

51. Alttoa, V. Tõlkekirjanduse kriitikest. - Sirp ja Vasar, 1958, 5. sept.
52. Andresen, N. Johannes R. Becher eesti lugejate ees. - Looming, 1958, nr. 10, lk. 1601-1606.
53. Andresen, N. Joonas Tihu tulevikuleidmine. - Looming, 1960, nr. 12, lk. 1904-1910.
54. Andresen, N. Ka maitsest võiks rääkida. - Sirp ja Vasar, 1971, 3. sept.
55. Andresen, N. Kirjanduse kaasaegsusest. - Looming, 1958, nr. 12, lk. 1877-1882.
56. Andresen, N. Luule kujundist. - Sirp ja Vasar, 1958, 1. aug.
57. Andresen, N. Mineviku vooludest ja nende ratsionaalsest tuumast. - Sirp ja Vasar, 1966, 5. aug.
58. Andresen, N. Südamest ja sõnakunstist. - Looming, 1960, nr. 7, lk. 1111-1113.
59. Andresen, N. Fried^{bert}~~rich~~ Tuglas. - Tln.: Eesti Raamat, 1968. - 164. lk.
60. Andresen, N. Võitlev luule. - Sirp ja Vasar, 1958, 10. jaan.
61. Andresen, N. Ühe aasta kunstilisest proosast. - Looming, 1962, nr. 4, lk. 610-624.
62. Annist, A. Kirjanduse põhifunktsioonid. - Looming, 1966, nr. 10, lk. 1597-1611.
63. Arutlusel oli kirjanduskriitikute järelkasv. - Sirp ja Vasar, 1972, 16. juuni.
64. Bassel, N. Võrdleva kirjandusuurimise teoreetilisi probleeme. - Keel ja Kirjandus, 1971, nr. 8, lk. 449-457.
65. Beekman, V. Eesti nõukogude kirjanduse arengujoontest ja probleemidest kahe kongressi vahel (1966-1971). - Sirp ja Vasar, 1971, 7. mai.
66. Beekman, V. Kaalukas luuleraamat. - Sirp ja Vasar, 1965, 12. veebr

67. Bernštein, B. "Ateena kool" ja "Universitas Tartuensis". - Sirp ja Vasar, 1983, 4. märts.
68. Birman, A. Mida otsustas septembripleenum. - Tln.: Eesti Raamat, 1966. - 70 lk.
69. Blum, R. Mis see võõrandamine siis on? - Sirp ja Vasar, 1969, 31. jaan.
70. Borissof, J., Pankov, J. Mis peitub Garaudy "teoreetiliste seisukohtade" taga? - Sirp ja Vasar, 1970, 12. juuni.
71. Černov, I. Teoreetiline kirjandusteadus: teadmiste vormid, struktuur ja eripära. - Keel ja Kirjandus, 1977, nr. 4, lk. 193-199; nr. 5, lk. 264-270.
72. Eelmäe, A. Harmoonia ja selguse nimel. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 1, lk. 55-57.
73. Eelmäe, A. Homsete radade otsinguil. - Rahva Hääl, 1965, 10. jaan.
74. Eelmäe, A. Improvisatsioon "Naeratusel" ajal. - Keel ja Kirjandus, 1971, nr. 12, lk. 756-758.
75. Eelmäe, A. "Ja hing on sees nagu elaval inimesel..." - L, 1959, nr. 2, lk. 294-296.
76. Eelmäe, A. Kisub kangete vete poole. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 4, lk. 242-243.
77. Eelmäe, A. Kuldne sügis. - Keel ja Kirjandus, 1966, nr. 7, 447-449 lk.
78. Eelmäe, A. "Kunst pole raamatupidamine". - Rahva Hääl, 1967, 14. apr.
79. Eelmäe, A. Läbi kolme numbri. - Sirp ja Vasar, 1960, 3. juuni.
80. Eelmäe, A. Einar Maasikust - teekaaslasest. - Sirp ja Vasar, 1960, 16. sept.
81. Eelmäe, A. Metsalilled, põllulilled. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 6, lk. 374-375.
82. Eelmäe, A. Nagu suur punapruun leivakäär küpsest jahvatatud terast. - Sirp ja Vasar, 1965, 28. mai.
83. Eelmäe, A. Otsijal ei jää leiud leidmata. - Keel ja Kirjandus, nr. 11, lk. 692-694.

84. Eelmäe, A. Rein Leisik pärib võidu. - Looming, 1962, nr. 10, lk. 1594-1598.
85. Eelmäe, A. Ringiratast Kalju Saaberi loomingu ümber. - Sirp ja Vasar, 1972, 24. nov.
86. Eelmäe, A. Suurema isikupära poole. - RH, 1958, 20. nov. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
87. Eelmäe, A. Taod talva - tao puusse. - SV, 1967, 9. juuni.
88. Eelmäe, A. Uudsevili ja tungalterad. - Looming, 1960, nr. 10, lk. 1543-1548.
89. Eesti NSV Kirjanike Liidu kriitikute sektiiooni aruande- ja valimiskoosolek. - Sirp ja Vasar, 1958, 21. märts.
90. Eesti NSV Kirjanike Liidu tegevus 1957. aastal. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 3, lk. 187-190.
91. Eesti nõukogude entsüklopeedia. 3. kd. - Tln.: Valgus, 1974.
92. Ehin, A. Kujund ja meeled. - Looming, 1966, nr. 11, lk. 1768-1775.
93. Ehin, A. Põialpoisid puntrasse. - Sirp ja Vasar, 1968, 30. aug.
94. Endre, S. Tööst, mis ei lõpe. - Noorus, 1969, nr. 3, lk. 20-24.
95. Epner, L. Ülevaatlikku eesti 1960.-1970-ndate aastate draamasituatsioonist. - Rmt.: XXVI Kreutzwaldi päevade konverentsi ettekannete teesid. Trt. 1982, lk. 20-22.
96. Ernesaks, H. Nutikas algus. - Sirp ja Vasar, 1970, 23. okt.
97. Ernesaks, H. Pudemeid kolmnurgast kirjandus - kriitika - teooria. - Noorte Hääl, 1969, 8. juuni.
98. Ertis, E. Kokkuvõtte senisest. - SV, 1959, 13. veebr.
99. Ertis, E. Kriitika printsiipaalsusest ja ideelisusest. - Edasi, 1958, 3. sept.
100. Ertis, E. Erni Krusten: "Piitsa matused". - Looming, 1958, nr. 5, lk. 781-784.
101. Ertis, E. Kui kõrge saab olla kriitika ja kirjandusteaduse tase? - Edasi, 1959, 20. det.
102. Ertis, E. Poeet, mida on sul kaaskodanikele öelda? - Edasi, 1961, 26. märts.

103. Feldbach, J. Kriitikast, noortest ja ... erivaadetest. - Edasi, 1958, 17. dets.
104. Feldbach, J. Mõningatest kirjanduskriitika küsimustest. - Edasi, 1958, 15. juuni.
105. Feldbach, J. Tee sotsialistlikule realismile. - Looming, 1958, nr. 5, lk. 770-776.
106. Gross, V. Elu novellipeeglis. - Noorte Hää, 1966, 24. mai.
107. Gross, V. Kas naiivne? - Noorus, 1964, nr. 3, lk. 26.
108. Gross, V. Tuntud tegelaskujud värskes vormis. - KK, 1962, nr. 11, lk. 696-697.
109. Hainsalu, L. Jürisalu, V. Meie luuleankeet. - Sirp ja Vasar, 1965, 2. juuli. - Toim. märkusega.
110. Hainsalu, L. Debora Vaarandi luulet sirvides. - Edasi, 1965, 10. okt.
111. Hameri, A. Kalameeski naerab harva. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 6, lk. 365-366.
112. Hameri, A. Kinnistades elus läbivõetut. - Sirp ja Vasar, 1959, 13. nov.
113. Hameri, A. Kirvest ja kuust "Kirves ja kuus". - Looming, 1958, nr. 8, lk. 1265-1267.
114. Hameri, A. Kolmandat puhku tuulisel rannal. - Sirp ja Vasar, 1960, 10. juuni.
115. Hameri, A. Mõtlik tagasivaade. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 2, lk. 114-115.
116. Hellat, H.-K. Igasuguseid sõnu... - Looming, 1968, nr. 7, lk. 1110-1113.
117. Hellat, H.-K. Leidude raamat. - SV, 1970, 22. mai.
118. Hellat, H.-K. Ringü ümber Aleksander Suumani luule. - Sirp ja Vasar, 1972, 9. juuni.

119. Hellat, H.-K. Väljavaateid. - Looming, 1972, nr. 4, lk. 656-668.
120. Hermelin/ = E. Nirk/ Porikuu sonaat-fantaasia opus 13. -
Sirp ja Vasar, 1960, 12. nov.
121. Huotari, M., Hurskainen, L., Varpio, Y. Kirjallisuuskritiikki
Suomessa. - Helsinki: Kirjastopalvelu, 1980. - 133 s.
122. Iher, L. Järeelmõlgutusi luuleinflatsioonile. - Looming, 1972,
nr. 1, lk. 150-160.
123. Iher, L. "Luule, see ei tule tuulest". - Keel ja Kirjandus,
1966, nr. 12, lk. 759-761.
124. Iher, L. Lüürilisest eneseväljendusest. - Keel ja Kirjandus,
1972, nr. 8, lk. 449-458; nr. 9, lk. 531-539.
125. Iher, L. On seal kuskil ... - Keel ja Kirjandus, 1970, nr. 5,
lk. 304-306.
126. Iher, L. Silmapiir ja luuletused. - Keel ja Kirjandus, 1967,
nr. 6, lk. 361-362.
127. Ilus, V. Inimene otsib tõde. - Sirp ja Vasar, 1961, 1. detsember.
128. Ilus, V. Järjekordne esikromaan. - KK, 1961, nr. 5, lk. 312-
314.
129. Ilus, V. Kaasajast proosas. - Sirp ja Vasar, 1958, 29. august.
130. Ilus, V. Keskmistest päevadest. - Keel ja Kirjandus, 1967,
nr. 4, lk. 246-247.
131. Ilus, V. Seisid kõige rängemal suvel. - Sirp ja Vasar, 1967,
20. jaanuar.
132. Ird, K. Dramaturgiast ja mõningatest tema "igavestest seadus-
test". - Sirp ja Vasar, 1961, 9., 15. detsember.
133. Isop, I. Kas tõesti oht? - Sirp ja Vasar, 1969, 14. veebruar.
134. Jõgi, O. Hea Saatja jäägu saatma. - Looming, 1959, nr. 3, lk.
472-475.

135. Jõgi, O. Iseenda lahtiraiutud sihtidel. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 6, lk. 363-365.
136. Jõgi, O. Kaalu ja hinda! - Rahva Hääl, 1965, 7. märts.
137. Jõgi, O. Kaasaegse kirjanduskriitika ümber. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 7, lk. 385-399.
138. Jõgi, O. Kas luuleaasta või mitte? - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 4, lk. 193-203; nr. 5, lk. 257-266.
139. Jõgi, O. Kas romaan üleüldisest äraleppimisest? - KK, 1965, nr. 7, lk. 438-441.
140. Jõgi, O. Kirjandust tuleb mõista. - Sirp ja Vasar, 1960, 14. okt.
141. Jõgi, O. Kolme kuu loomingust (ilma jutumärkideta). - Sirp ja Vasar, 1959, 31. juuli.
142. Jõgi, O. Kongressijärgseid sõnasõlmitusi. - Looming, 1966, nr. 4, lk. 651-660.
143. Jõgi, O. Kriitikakommentaari pilk kahele aastale. - Keel ja Kirjandus, 1974, nr. 4, lk. 247-248.
144. Jõgi, O. Küsimus on peamiselt distantssis. - Keel ja Kirjandus, 1964, nr. 11, lk. 687-689.
145. Jõgi, O. Luuleaasta 1962. Hoovõtuks. - Keel ja Kirjandus, 1963, nr. 4, lk. 193-201.
146. Jõgi, O. Mõtteid teise sõjaromaani puhul. - Looming, 1961, nr. 10, lk. 1592-1597.
147. Jõgi, O. Pilg proosa-aastale 1959. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 3, lk. 129-140.
148. Jõgi, O. Romaanist üldse ja romaanivõistlusest eriti. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 12, lk. 705-713.
149. Jõgi, O. Romaanivõistluse kokkuvõtteid. - Keel ja Kirjandus, 1966, nr. 1, lk. 1-10.

150. Jõgi, O. Tiivad on sirutatud - ja kannavad. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 4, lk. 243-245.
151. Jõgi, O. Üks helin mul helises rinna sees. - Sirp ja Vasar, 1962, 2. veebr.
152. Järv, A. Draama - 69. - Edasi, 1970, 22. veebr.; 1., 8. märts.
153. Järv, A. "Kirjandusteooria lühikursusest" ja kirjandusteaduslikust mõttest. - Edasi, 1966, 22. mai.
154. Järv, A. Mõtteid meie draama kompositsioonist. - Edasi, 1968, 24. märts.
155. Kaal, A. Arengusuundadest. - Looming, 1965, nr. 7, lk. 1104-1106.
156. Kaal, A. Hans Pöögelmanni värssse lugedes. - Looming, 1958, nr. 5, lk. 776-781.
157. Kaal, A. Revolutsioonilise teooria ja revolutsioonilise kirjanduse eest. - Looming, 1958, nr. 2, lk. 282-287.
158. Kaal, A. Uusi ja vanu motive meie kaasaja luules. - Looming, 1960, nr. 5, lk. 744-768.
159. Kaalep, A. Desdemonna majast ja Villu keldrist. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 12, lk. 760-765.
160. Kaalep, A. Et tõlkida, on tarvis tõlkijaid. - Edasi, 1958, 17. aug.
161. Kaalep, A. Inimesed vaatavad merele. - Sirp ja Vasar, 1970, 22. okt.
162. Kaalep, A. Järeletegemine meelõldi lubatud. - Looming, 1971, nr. 12, lk. 1912-1915.
163. Kaalep, A. Kajastusi kadunud kultuuridest. - Looming, 1960, nr. 11, lk. 1751-1755.
164. Kaalep, A. Kust eksib lapse naeratus kuningakotta? - Looming, 1967, nr. 12, lk. 1912-1915.

165. Kaalep, A. Muretsemisi värske kirjandusteooria käsiraamatu puhul. - Sirp ja Vasar, 1966, 10. juuni.
- 166a Kaalep, A. O rus! - Looming, 1967, nr. 6, lk. 943-945.
167. Kaalep, A. Rütm, värss, värsisüsteem. - Noorus, 1959, nr. 6, lk. 41-42.
168. Kaalep, A. Rütmi probleemidest luuletõlkes. - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 10, lk. 597-603.
169. Kaalep, A. Tagasihoidlikkus on kahepalgeline väärtus. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 758-760.
170. Kaalep, A. Teoreetilisi märkmeid vabavärsist. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 5, lk. 257-273.
171. Kaalep, A. Uusi luuletutvusi "Nooruse" veergudelt. - Sirp ja Vasar, 1966, 2. sept.
172. Kabur, B. Mures murtud vahtra pärast. - Rahva Hääl, 1958, 18. sept. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
173. Kabur, V. Elujaatav esikkogu. - Sirp ja Vasar, 1958, 21. nov.
174. Kabur, V. Paul Haavaoks ja arvustajad. - Sirp ja Vasar, 1960, 23. sept.
175. Kabur, V. Meisterlikkuse poole. - Rahva Hääl, 1958, 17. sept. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
176. Kalda, M. Aususe nimel. - Looming, 1971, nr. 5, lk. 785-787.
177. Kalda, M. Autori suhtumisest kangelasse. - Keel ja Kirjandus, 1966, nr. 2, lk. 65-71.
178. Kalda, M. Inventuur? - Looming, 1971, nr. 1, lk. 147-148.
179. Kalda, M. Jooni 1940.-1950-ndate aastate eesti kirjanduskriitika. - Rmt.: XX Kreutzwaldi päev: Ettekannete teesid. Tln., 1976, lk. 28-30.
180. Kalda, M. Kaasaegse romaani arenguetaapid? - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 11, lk. 641-646.

181. Kalda, M. Kirjanduskriitika esimesel nõukogude aastal. - Keel ja Kirjandus, 1975, nr. 7, lk. 385-396.
182. Kalda, M. Kirjanduskriitika "Sõjasarves" ja "Rahva Hääles" 1943-1944. - Keel ja Kirjandus, 1975, nr. 5, lk. 265-270.
183. Kalda, M. Kirjanduskriitika 1964 kolme vaatenurga alt. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 6, lk. 321-331.
184. Kalda, M. Kirjanduskriitilise mõtte liikumisi 1917-1940. - Looming, 1971, nr. 7, lk. 1087-1105; nr. 8, lk. 1246-1256.
185. Kalda, M. Kirjandusprotsess 1950.-1970-ndail aastail. - Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 7, lk. 388-402.
186. Kalda, M. Kriitika ja kirjandusteaduse arengujooni viimasel aastakümnel. - ENSV TA Toim. Ühiskonnatead., 1965, 14. kd., nr. 2, lk. 212-222.
187. Kalda, M. Kriitiku enesevaatlusi. - Rmt.: Kalda, M. Kirjandusest ja kriitikast. Tln., 1976, lk. 145-161.
188. Kalda, M. Kuidas edasi? - Sirp ja Vasar, 1971, 2. apr.
189. Kalda, M. Jaan Kärner kirjanduskriitikuna (1920-1940). - Tln.: ERK 1964. - 152 lk.
190. Kalda, M. Linnalaulik. - Noorus, 1967, nr. 8, lk. 71-74.
191. Kalda, M. Luule ja sõna. - Looming, 1967, nr. 9, lk. 1416-1425.
192. Kalda, M. Maha murda maailma sinine uks. - Keel ja Kirjandus, 1966, nr. 6, lk. 374-376.
193. Kalda, M. Meie kriitika aasta-aruanded. - Looming, 1961, nr. 9, lk. 1428-1432.
194. Kalda, M. Muutlike ilmade ajal. - Sirp ja Vasar, 1965, 18. juuni.
195. Kalda, M., Eelmäe, A. Mõtteid ja märkmeid. - Looming, 1970, nr. 5, lk. 784-785.
196. Kalda, M. Noor autor ja argipäev. - Sirp ja Vasar, 1966, 21. jaan.

197. Kalda, M. Noor ja noorim proosa 1968-1969. - Noorus, 1969, nr. 6, lk. 14-18.
198. Kalda, M. Rünnamehe laulud. - Looming, 1959, nr. 2, lk. 296-299.
199. Kalda, M. Sander Tümmelehe lugu. - Keel ja Kirjandus, 1972, nr. 3, lk. 180-182.
200. Kalda, M. Tugevate hingede aeg. - Noorte Hääl, 1966, 23. veebr.
201. Kalda, M. Tähelepanekuid mulluse proosa kohta. - Keel ja Kirjandus, 1963, nr. 5, lk. 257-267.
202. Kalda, M. Tüüpprojektist erinev. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 4, lk. 242-244.
203. Kalda, M. Uusimast kriitika-antoloogiast ja 1960.-1970-ndate aastate kirjanduskriitikast üldse. - Keel ja Kirjandus, 1976, nr. 2, lk. 116-122.
204. Kalda, M. Võistlusromaan 1967. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 5, lk. 259-266.
205. Kalits, J. Ülikooli komsomoli neli aastakümnet. - Tln.: Eesti Raamat, 1982. - 180 lk.
206. Kallas, T. Need suured poisid ja tüdrukud ... - "Sirp ja Vasar, 1967, 6. jaan.
207. Kallas, T. Ümmarguse jutu eel. - Sirp ja Vasar, 1965, 26. nov.
208. Kalmet, M. Urve ja Rein Leisik kohtulaua ees. - Tee Kommunismile, 1962, 10. apr.
209. Kangilaski, J. Vaidlustest marksistlikus esteetikas. - Looming, 1965, nr. 11, lk. 1707-1718.
210. Kaplinski, J. Kirjanduse tähendusest. - Looming, 1968, nr. 3, lk. 432-441.
211. Kaplinski, J. Nagu kanaarilind kaevanduses. - Looming, 1968, nr. 7, lk. 1104-1107.

212. Kask, K. Dramaturgiast teatrikülastaja pilguga. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 1, lk. 1-12.
213. Kask, K.-M. Mõistetest. - Looming, 1969, nr. 2, lk. 304-305.
214. Kaugver, R. Kriisinähtudest dramaturgias. - Sirp ja Vasar, 1971, 8. jaan.
215. Kayser, W. Das sprachliche Kunstwerk: Eine Einführung in die Literaturwissenschaft. - 15. Aufl. - Bern; München: Franke, 1974. - 445 S.
216. Kellele on tarvis kriitikat?: /Kriitikute vestlusringi kokkuvõte/. - Sirp ja Vasar, 1977, 5. aug.
217. Kello, G., Nokkur, E., Kabrits, H. Kriitilist juttu kriitikast. - Rahva Hääl, 1958, 4. detsember. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
218. Kemppe, T. Kohus Andres Lapeteuse üle. - Edasi, 1964, 18. märts.
219. Kirjanduskriitikute nõupidamine. - Sirp ja Vasar, 1958, 13. juuni.
220. Kirjanduslike ajakirjade lehekülgedelt. - Sirp ja Vasar, 1959, 10. apr.
221. Kirjanike kongressi sõnavõttudest. - Sirp ja Vasar, 1966, 25. veebruar.
222. Kirjanike Liidu juhatuse pleenum. - Sirp ja Vasar, 1972, 28. jaan.
223. Kivi, K. Mart Rauda lugedes. - Sirp ja Vasar, 1959, 1. mai.
224. Kolk, U. Rahvaluulest kirjandusteooria kursuses. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 10, lk. 636-668.
225. Koppel, A. Tunnetuse kaasaegsest haardest ja poeetilise sfääri piirimärkidest. - Looming, 1966, nr. 12, lk. 1899-1911.
226. Kriitikapleenumi taskuraamatust. - Looming, 1972, nr. 4, lk. 692-695.

227. Kross, J. Sonetist. - Noorus, 1958, nr. 11, lk. 42-46.
228. Kross, J. Viie debüüt. - Looming, 1963, nr. 3, lk. 462-471.
229. Kross, J. Üks kolmekääririkõlksutus. - Looming, 1969, nr. 2, lk. 283-288.
230. Krusten, R. Aimlemisi Jüri Tuuliku jutukogu ümber. - Keel ja Kirjandus, 1972, nr. 9, lk. 568-569.
231. Krusten, R. Enn Kalmust ja "Enn Kalmu kahest minast". - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 10, lk. 634-636.
232. Krusten, R. Leidudest ja otsingute suunast. - Sirp ja Vasar, 1965, 26. veebr.
233. Krusten, R. Olla puu, mis virvendab lindude laulust. - Sirp ja Vasar, 1966, 17. juuni.
234. Krusten, R. Romaan kahest ellusuhtumisest. - Sirp ja Vasar, 1960, 8. jaan.
235. Krusten, R. Mats Traat jätkab traditsiooniliselt. - SV, 1972, 10. märts.
236. Krusten, R. Võitlev lüürika. - Looming, 1962, nr. 2, lk. 306-310.
237. Kruus, O. Inimesed kirjaniku kaalukojas. - Looming, 1959, nr. 11, lk. 1750-1753.
238. Kruus, O. Konflikti nõrgendamine kahandab kunstiteose mõjujõudu. - Sirp ja Vasar, 11. det.
239. Kruus, O. Luuleks saanud ja luuleks saamata sõnadest. - Noorte Hääl, 1967, 18. mai.
240. Kruus, O. Luulerännul Peipsi rannul. - Noorte Hääl, 1960, 28. juuli.
241. Kruus, O. Meie inimeste näojoontest. - Looming, 1958, nr. 11, lk. 1749-1752.
242. Kruus, O. Mõtteid noorest luulest. - Sirp ja Vasar, 1966, 11. veebr.

243. Kruus, O. Peeglist ja kildudest, päikesest ja vastuhelgist. - Looming, 1960, nr. 7, lk. 1108-1111.
244. Kruus, O. Pillist ja peeglist, stiilist ja sümbolist. - Looming, 1960, nr. 1, lk. 151-154.
245. Kruus, O. Raadiokiri esimesele inimesele maailmaruumis anno 19**. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 9, lk. 564-566.
246. Kruus, O. Romaan töömeestest. - Looming, 1966, nr. 1, lk. 151-154.
247. Kruus, O. Tee algul. - Noorte Hää, 1960, 25. mai.
248. Kruus, O. Teetähisest ja vaatevälja avarusest. - Sirp ja Vasar, 1960, 22. jaan.
249. Kruus, O. 1957. aasta luulest linnulennult. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr.1, lk. 3-11.
250. Kruus, O. Uusrealismist ja neorealismist. - Sirp ja Vasar, 1960, 26. veebr.
251. Kruus, O. Väikese ahvena päev. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 6, lk. 374-375.
252. Kruus, O. Ühest uuest luuleraamatust. - Looming, 1958, nr. 1, lk. 156-158.
253. Kruus, V. Kadunud poja teema ja selle lahendus. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 4/5, lk. 302-304.
254. Kruus, V. Selline sõna ei võitle. - Rahva Hää, 1958, 20. nov. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
255. Kukli, E. Kas saab meid elust välja lülitada? - Sirp ja Vasar, 1969, 14. veebr.
256. Kulpa, R. H. de Balzaci "Valitud teosed" I-III. - Looming, 1958, nr. 7, lk. 1108-1113.
257. Kurg, K. Ainult inimesed võivad mägesid äratada. - Edasi, 1965, 11. apr.

258. Kurg, K. Jõud ja nõrkus ühes sõõmus. - Edasi, 1966, 29. mai.
259. Kurg, K. Kaaskajasid noorsooteatri külalissetendustele. - Edasi, 1968, 23. juuni.
260. Kurg, K. Rattad üle laulu. - Edasi, 1966, 20. nov.
261. Kurs, Ü. Inimväärilise elamise paatos. - Keel ja Kirjandus, 1969, nr. 1, lk. 54-55.
262. Kurs, Ü. Proosa argipäev. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 6, lk. 365-366.
263. Kurtna, A. Tõlkeprobleeme seoses ühe suurteose tõlkimisega. - Sirp ja Vasar, 1959, 20. märts.
264. Kuusberg, P. Eesti luule 1958. - Looming, 1959, nr. 3, lk. 429-443.
265. Kuusberg, P. Eesti nõukogude kirjanduse arengujoontest aastail 1959-1965. - Looming, 1966, nr. 3, lk. 446-463.
266. Kuusberg, P. Eesti nõukogude proosakirjandusest. - Sirp ja Vasar, 1954, 18. juuni.
267. Kuusberg, P. Kaasaeg ja kirjandus. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 9, lk. 513-527.
268. Kuusberg, P. Kirjanduslikke märkmeid. - Sirp ja Vasar, 1961, 23. juuni.
269. Kuusberg, P. Mõningaid kriitikamõtteid. - Looming, 1972, nr. 6, lk. 1018-1030.
270. Kuusberg, P. Mõningatest kirjandusküsimustest, mida pole üleliigne korrata. - Sirp ja Vasar, 1957, 22. nov.; 5. det.
271. Kuusberg, P. Otsinguist ja õppetundidest. - Looming, 1958, nr. 12, lk. 1856-1876.
272. Kuusberg, P. Tänavusest novellivõistlusest. - Sirp ja Vasar, 1959, 11. det.
273. Kuusberg, P. Õppeaastad on seljataga. - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 2, lk. 121-122.

274. Käbin, M. Kirjanik, inimene, reisija. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 7, lk. 441-442.
275. Käosaar, J. Suurema kompositsioonilise ühtsuse ja kunstimeisterlikkuse poole. - Edasi, 1960, 20. märts.
276. Kään, H. Jutustus Valgest majast. - Looming, 1960, nr. 1, lk. 155-156.
277. Kään, H. Järeljuttu kirjanduspäevadest. - Edasi, 1965, 23. mai.
278. Kään, H. "Tartu kirjandusest" ja eesti kirjandusest. - Edasi, 1966, 4. sept.
279. Kääri, K. Eesti nõukogude romaanikirjandusest. - Looming, 1965, nr. 7, lk. 1087-1094.
280. Kääri, K. Eesti romaan 1960. aastal. - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 3, lk. 133-144.
281. Kääri, K. Kirjanduse aktuaalsusest. - Looming, 1956, nr. 7, lk. 981-992.
282. Kääri, K. Kirjanduskriitika uuenemisest ja teisenemisest. - Looming, 1976, nr. 6, lk. 995-1004.
283. Kääri, K. Kirjaniku oma pale. - Sirp ja Vasar, 1958, 13. juuni.
284. Kääri, K. Mõningaid kirjandusteose sisu ja vormi küsimusi. - Looming, 1959, nr. 6, lk. 917-932.
285. Kääri, K. On alust optimismiks. - Edasi 1965, 21. nov.
286. Kääri, K. Romaani žanritunnustest ja esimese eesti romaani küsimusest. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 1, lk. 1-15.
287. Kääri, K. "Tondiõomajast" ja teistest võistlusromaanidest. - Edasi, 1968, 11. veebr.
288. Kääri, K. Ühest küsimusest ajaloolisi teemasid käsitlevate romaanide puhul. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 2, lk. 65-74.
289. Laht, U. Ei kesvadest ega linnastest. - Looming, 1967, nr. 3, lk. 438-454.

290. Laht, U. Kasseti katsikul. - Looming, 1965, nr. 5, lk. 785-791.
291. Laht, U. Luulehanged, luulepimestus ja ... lumelabidas. - Sirp ja Vasar, 1966, 14. okt.
292. Laitinen, K. Soome kirjandus muutub. - Looming, 1967, nr. 8, lk. 1251-1259.
293. Laosson, M. Kes ei mäleta minevikku, see elab tulevikuta. - Rahva Hääl, 1961, 26. aug.
294. Laosson, M. Kui põõsad varjavad metsa... - Rahva Hääl, 1958, 4. sept. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
295. Laosson, M. Sisu primaadist ja teistest tuntud tōdedest. - Sirp ja Vasar, 1958, 5. sept.
296. Laosson, M., Peep, H. Tugeva analüüsi- ja üldistusvõimega kriitikust. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 5, lk. 308-310.
297. Laul, E. Eesti ajalooteaduse leninliku etapi põhijooni. - Rmt.: Leninlik etapp eesti ajalooteaduses. Tln., ^{1970,} lk. 13-48.
298. Lauristin, M., Vihalemm, P. Massikommunikatsiooni teooria. TRÜ, Žurnalistika kat. - Trt., 1977. - 94 lk.
299. Lauristin, M. Mure- ja muid mõtteid kassetist. - Sirp ja Vasar, 1966, 5. aug.
300. Lauristin, M. Mati Unt ja noore põlvkonna probleemid. - Noorus, 1967, nr. 11, lk. 70-72.
301. Lauristin, M. Vastuoludest sündinud süntees. - Looming, 1977, nr. 5, lk. 869-873.
302. Lias, P. Eesti nõukogude romaan. - Monograafia. Tln., 1982. - 305 lk. - Käsikiri.
303. Lias, P. Eneseleidmine. - Looming, 1968, nr. 12, lk. 1909-1912.
304. Lias, P. Groteski poetikast. - Keel ja Kirjandus, 1974, nr. 7, lk. 385-394.
305. Lias, P. Ikka Jommile mõeldes. - Looming, 1972, nr. 1, lk. 167-169.

306. Lias, P. Kolm suunda mulluses proosas. - Sirp ja Vasar, 1968, 17. mai.
307. Lias, P. "Nooruses" arutati noorte proosat. - Noorus, 1969, nr. 6, lk. 19-21.
308. Lias, P. Psühholoogilist ja dekoratiivset Lilli Prometilt. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 3, lk. 184-186.
309. Lias, P. Romaanistruktuuri muutumisest. - Looming, 1971, nr. 2, lk. 290-304.
310. Lias, P. Balthasar Russow' köietrikk. - Keel ja Kirjandus, 1971, nr. 4, lk. 238-241.
311. Lias, P. Tinglikkuse avaldumine proosas. - Sirp ja Vasar, 1972, 9. juuni.
312. Lias, P. Mats Traadi teine debüüt. - Keel ja Kirjandus, nr. 8, lk. 514-516.
313. Lias, P. Uitlemisi eksperimendika romaani ümber. - Looming, 1967, nr. 3, lk. 474-475.
314. Lias, P. Voorusi ja vajakajäämisi. - Sirp ja Vasar, 1970, 20. nov.
315. Literaat. Kroonikat ja kommentaare. - Looming, 1963, nr. 1, lk. 154-156.
316. Lomidze, G. Internatsionaalne ja rahvuslik nõukogude kirjanike loomingus. - Sirp ja Vasar, 1967, 27. jaan.
317. Loodus, M. 2 kassetti, 12 uut autorit. - Noorus, 1967, nr. 7, lk. 61-62.
318. Lugejad räägivad kirjanduskriitikast. - Rahva Hääl, 1960, 23. juuni. - Toim. märkusega.
319. Luik, H. Naftaliinilõhnaline uudisteos. - Noorte Hääl, 1965, 29. jaan.
320. Luksep, S. Mida töötab viimane kassett? - Looming, 1967, nr. 2, lk. 312-315.

321. Luksep, S. Niisuguseid raamatuid on vaja. - Noorte Hää, 1967, 30. juuni.
322. Lumet, H. Konflikt näidendis ja elus. - Sirp ja Vasar, 1962, 9. märts.
323. Lumet, H. Milleks "torm veeklassis", kui on olemas meri? - Rahva Hää, 1958, 18. sept. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
324. Lumet, H. Veel kord positiivsest kangelasest. - Looming, 1959, nr. 11, lk. 1704-1711.
325. Luule arutelult. - Sirp ja Vasar, 1960, 18. märts.
326. Maantee, P. Esimene algupärane. - Sirp ja Vasar, 1959, 11. sept.
327. Maantee, P. Riimist. - Looming, 1959, nr. 3, lk. 444-461.
328. Maasik, E. Kongressi kroonikat. - Looming, 1966, nr. 3, lk. 496-499.
329. Maasik, E. Mitte ainult Sinu enese elu. - Looming, 1965, nr. 1, lk. 151-153.
330. Mallene, E. Janust, biskaiadest ja Ülo Tuuliku esikraamatust. - Noorte Hää, 1965, 31. okt.
331. Mallene, E. U. Lahe luule 1954-1964. - Looming, 1966, nr. 2, lk. 311-313.
332. Mallene, E. Läänudaastane algupärane Luulelektüür - koosvaadatu-
na. - Looming, 1971, nr. 3, lk. 454-462.
333. Mallene, E. Jaan Kaplinski lugedes. - Noorte Hää, 1965, 4. apr.
334. Mallene, E. Kommentaar. - Sirp ja Vasar, 1968, 23. veebr.
335. Mallene, E. Maalt linna ja atagasi. - Sirp ja Vasar, 1971, 8.,
15. okt.
336. Mallene, E. Muutunud ja muutuvad maailma seletamas. - Keel ja
Kirjandus, 1968, nr. 9, lk. 572-573.
337. Mallene, E. Noore prosaisti esikteosed. - Rahva Hää, 1958, 4.
dets. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".

338. Mallene, E. Põllumeheliku vastutustundega. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 7, lk. 432-433.
339. Mallene, E. Teine värsiraamat. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 2, lk. 110-111.
340. Maalene, E. Uue romaani ja järjekordse kongressi eel; /Intervjuu/. - Sirp ja Vasar, 1965, 19. nov.
341. Mallene, E. "Väikestest inimestest" "Väntorelini". - Looming, 1971, nr. 1, lk. 133-144.
342. Markov, G. Kaasaeg ja proosa probleemid. - Sirp ja Vasar, 1967, 26. mai.
343. Matjus, Ü. Autorist kriitikani. - Looming, 1967, nr. 4, lk. 607-617.
344. Matjus, Ü. Küsitavaks kunst. - Looming, 1980, nr. 1, lk. 103-113 .
345. Matjus, Ü. Maskita näod. - Looming, 1969, nr. 5, lk. 789-792.
346. Mere, H. Ühe katuse all. - Sirp ja Vasar, 1958, 5. sept.
347. Merilaas, K. Sadamad ja saared Debora Vaarandi luule-elus ja elu-luules. - Looming, 1966, nr. 9, lk. 1412-1420.
348. Mets, L. /= L. Metsar/ Mõtteid koosolekult. - Edasi, 1961, 23. apr.
349. Metsar, L. Arutati luuleküsimusi. - Edasi, 1961, 29. jaan.
350. Metsar, L. Mõtteid Veera Saare jutustusi lugedes. - Looming, 1966, nr. 3, lk. 503-505.
351. Mihkelson, E. Tuglas ja Liiv. - Looming, 1979, nr. 2, lk. 272-287.
352. Mihkelson, E. Tuglase kriitika iseloomulikke jooni 1908-1921. - Looming, 1977, nr. 7, lk. 1199-1215.
353. Miller, A. A. Hindi "Tuulise ranna" keelelis-stiilistilistest kujutusvahenditest. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 1, lk. 27-35.

354. Minimus, L. /= O. Jõgi/ Kas uusi käibekujundeid. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 5, lk. 302-304.
355. Mjasnikov, A. Revisionismi vastu esteetikas. - Sirp ja Vasar, 1958, 25. juuli.
356. Murdvee, A. Kuhu jäite, seltsimees Kaugver? - Sirp ja Vasar, 1963, 7. nov.
357. Muru, K. Eluallikad on täis. - Looming, 1966, nr. 11, lk. 1745-1767.
358. Muru, K. Kevadiste koplite kõlad. - Sirp ja Vasar, 1966, 18. nov.
359. Muru, K. Kuitunnil. - Sirp ja Vasar, 1971, 16. apr.
360. Muru, K. Lugupeetud Mati Unt. - Sirp ja Vasar, 1964, 18. dets.
361. Muru, K. Murka seikleb. - Looming, 1958, nr. 10, lk. 1599-1601.
362. Muru, K. Poeetide pere kasvab. - Looming, 1960, nr. 12, lk. 1910-1912.
363. Muru, K. Poeetilistest tedretähtedest ja luulekujundist. - Looming, 1959, nr. 2, lk. 299-302.
364. Muru, K. Rüsinatunnilugu. - Sirp ja Vasar, 1971, 17. dets.
365. Muru, K. Väljavõtteid ühest aastakümnest. - Sirp ja Vasar, 1966, 11. märts.
366. Muru, K. Ääremärkusi "Tähetundi" lugedes. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 3, lk. 178-181.
367. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1965, nr. 1, lk. 51.
368. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1965, nr. 2, lk. 35.
369. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1965, nr. 4, lk. 39-40.
370. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep./ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1965, nr. 5, lk. 49-50.

371. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1966, nr. 1, lk. 45.
372. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1966, nr. 3, lk. 12-13.
373. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1966, nr. 4, lk. 15.
374. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1966, nr. 7, lk. 36.
375. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1966, nr. 8, lk. 51-52.
376. Muusapoeg, O. /= Kaalep, A./ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1967, nr. 5, lk. 36.
377. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1969, nr. 1, lk. 55.
378. Muusapoeg, O. /= A. Kaalep/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1970, nr. 2, lk. 72.
379. Mõtsküla, P. Veel mõni mõtlemine noorte luulest. - Sirp ja Vasar, 1963, 11. jaan.
380. Mõtteid, arvamusi, poleemikat "Nooruse" lõkkeringist. - Noorus, 1967, nr. 11, lk. 30.
381. Mäe, E. /= E. Mälgand/ Kirjanduslik kohus. - Edasi, 1962, 23. mai.
382. Mäger, M. Autorist ja teosest arvustuse asemel. - Looming, 1969, nr. 5, lk. 784-786.
383. Mäger, M. Enam otsivat käsitust. - Edasi, 1958, 25. mai.
384. Mäger, M. Kas irdinimene on parim sõna? - Looming, 1967, nr. 12, lk. 1910-1912.
385. Mäger, M. Kibuvitsast, oravapojast ja puhtast sõest. - Noorte Hääl, 1958, 25. nov.

386. Mäger, M. "Kivist viiulid" kui probleem ja luuletuskogu. - Looming, 1965, nr. 5, lk. 791-793.
387. Mäger, M. Klio silma all. - Sirp ja Vasar, 1972, 13. okt.
388. Mäger, M. Kommenteerib kirjandusteadlane Mart Mäger. - Noorus, 1967, nr. 5, lk. 50.
389. Mäger, M. Lehitatud leheküljed. - Looming, 1970, nr. 10, lk. 1589-1591.
390. Mäger, M. Ma usun päikest. - Noorte Hääl, 1960, 5. nov.
391. Mäger, M. Riimi üldküsimumsi. - Looming, 1971, nr. 1, lk. 123-132.
392. Mänd, O. /= A. Tulik/ Otsinguid ja avastusi. - Edasi, 1958, 23. sept.
393. Nagelmaa, A. Kadunud poeg leiab tõe. - Looming, 1958, nr. 9, lk. 1432-1435.
394. Nagelmaa, A. Muretsemisi dramatismi pärast meie draamakirjanduses. - Sirp ja Vasar, 1965, 10. det.
395. Nagelmaa, A. Teatrikuul võiks rääkida ka näitekirjandusest. - Sirp ja Vasar, 1969, 21., 28. märts.
396. Nagelmaa, S. Kui vikerkaar on maha kukkunud. - Sirp ja Vasar, 1972, 12. mai.
397. Nagelmaa, S. Lumede üle ja ümber. - Edasi, 1966, 13. nov.
398. Nagelmaa, S. Läänud aasta luulest. - Edasi, 1968, 4. veebr.
399. Nagelmaa, S. Meestelaulu aasta. - Looming, 1973, nr. 4, lk. 675-682.
400. Nagelmaa, S. Mulje, teadmine, valik. - Edasi, 1970, 5. apr.
401. Nagelmaa, S. Nukravõitu luuleaasta. - Edasi, 1970, 1. veebr.
402. Nagelmaa, S. "On mõtted kivised ja võõrad isekeeskis..." - Sirp ja Vasar, 1972, 17. märts.
403. Nagelmaa, S. Paletil peamiselt pooltoonid. - Keel ja Kirjandus 1966, nr. 8, lk. 513-514.

404. Nagelmaa, S. Reportaaž linnaehitajast ja vaiksast ajast. - Edasi, 1966, 5. juuni.
405. Neithal, M. Naturalismist maailmakirjanduses. - Looming, 1966, nr. 7, lk. 1103-1111.
406. Niit, E. Imeline sõna. - Noorus, 1958, nr. 7, lk. 38-39.
407. Niit, H. Kaugatoma tuulisel rannal. - Rahva Hääl, 1960, 7. detsember.
408. Niit, H. Tule, vaata Peipsi pilti. - Sirp ja Vasar, 1960, 23. sept.
409. Nirk, E. Ankeet. - Looming, 1958, nr. 1, lk. 149-150.
410. Nirk, E. Inimesed "süsteemis" ja valtonlik inimene. - Sirp ja Vasar, 1968, 2. veebruar.
411. Nirk, E. Kirjandusliku arengu mõistmisest. - Looming, 1971, nr. 1, lk. 97-122.
412. Nirk, E. Kust king pigistab. - Sirp ja Vasar, 1958, 12. sept.
413. Nirk, E. Merelaulud. - Sirp ja Vasar, 1959, 20. märts.
- 413 A. Nirk, E. Meri ja inimesed. - Rahva Hääl, 1961, 27. aprill.
414. Nirk, E. Mis juhtus Andres Lapeteusega? - Keel ja Kirjandus, 1963, nr. 12, lk. 705-712.
415. Nirk, E. Mõningaid mõtteid uue värsikogu puhul. - Sirp ja Vasar, 1958, 1. mai.
416. Nirk, E. Mõttepäeviku lehekülgi. - Noorus, 1965, nr. 8, lk. 8-11.
417. Nirk, E. M. Raua novellistika mõnest tahust. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 6, lk. 366-369.
418. Nirk, E. Sisukas ja isikupärane luule. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 3, lk. 180-183.
419. Nirk, E. Sõnake kirjanduskriitika asjus. - Looming, 1957, nr. 1, lk. 97.
420. Nirk, E. Uut värsikogu lugedes. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 1, lk. 42-44.

421. Noor autor, esimene raamat ja kriitika. - Noorte Hää!, 1966, 6. veebr.
422. Noorte kirjanike kasvatamine nõuab püsivat hoolt. - Sirp ja Vasar, 1958, 3. jaan.
423. Novitšenko, L. Kriitika ja kirjandusteaduse probleemid. - Noorte Hää!, 1967, 24. mai.
424. Nurme, M. Sajalaululine teekond. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 11, lk. 690-692.
425. Ojamaa, O. Võõrastav võõrandumine ja selle efektid (võimalikud ja võimatud) - Sirp ja Vasar, 1969, 3. jaan.
426. Olesk, P. Ajalugu ja tüpologia. - Keel ja Kirjandus, 1978, nr. 7, lk. 438-441.
427. Paas, V. Rommi Kirreti "kuritöö ja karistus". - Looming, 1958, nr. 9, lk. 1435-1437.
428. Paas, V. Värssidest, filosoofiast, luuletajast endast. - Rahva Hää!, 1959, 12. veebr. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
429. Panso, V. Noorsooteatri mudelist ja muudest teatriasjadest. - Rahva Hää!, 1968, 4. apr.
430. Parve, R. 3 järjekordset, 3 esmakordset. - Looming, 1962, nr. 5, lk. 773-785.
431. Parve, R. Noored autorid 1962. - Keel ja Kirjandus, 1963, nr. 3, lk. 179-183.
432. Parve, R. Probleemidest luules ja luuleprobleemidest. - Looming, 1966, nr. 3, lk. 480-495.
433. Peamine on kaasaegsus ja elulähedus. - Sirp ja Vasar, 1958, 7. märts.
434. Peegel, J. Kulla Jüri Tuulik... - Noorte Hää!, 1972, 16. apr.
435. Peegel, J. Kunstimeisterlikkuse küsimused meie proosakirjanduse jooksvas kriitikas. - Looming, 1958, nr. 5, lk. 745-751.

436. Peegel, J. Publitsistikast. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 9, lk. 513-519.
437. Peegel, J. Üht-teist ajakirjandusest. - Looming, 1969, nr. 4, lk. 613-620.
438. Peep, H. Grotesk ja kirjanduslik kujund. - Looming, 1972, nr. 7, lk. 1186-1193.
439. Peep, H. Jooni kirjanduste võrdlev-ajaloolistest käsitlustest. - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 1, lk. 1-10.
440. Peep, H. Jätkates arutlust novelli küsimuses. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 3, lk. 129-133.
441. Peep, H. Kas vahetaste? - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 9, lk. 569-570.
442. Peep, H. Kilde kirjanduse interpreteerimisest. - Looming, 1969, nr. 10, lk. 1571-1576.
443. Peep, H. Kirjandusteaduse päevaprobleeme. - Edasi, 1966, 30. jaan.
444. Peep, H. Kriitik sai sõna. - Sirp ja Vasar, 1965, 12. märts. 18.
445. Peep, H. Kriitikast ja selle kriitikast. - Edasi, 1961, juuni.
446. Peep, H. Mõtteid romaanist "Meesteta küla". - Sirp ja Vasar, 1960, 2. detš.
447. Peep, H. Olustikust ja kangelistest. - Edasi, 1960, 21. veebr.
448. Peep, H. Probleemaatilist meie kirjandusloolises töös. - Keel ja Kirjandus, 1966, nr. 4, lk. 204-209.
449. Peep, H. Realismist luules. - Looming, 1968, nr. 8, lk. 1242-1251.
450. Peep, H. Žanriteoreetilisi ääremärkmeid kuuldule ja loetule. - Looming, 1967, nr. 6, lk. 919-925.
451. Peep, H. Uitmõtteid kujundliku sõna teemadel. - Sirp ja Vasar, 1970, 16. okt.

452. Peep, H. Vaieldavat lüürrikakäsitlustes. - Edasi, 1965, 27. juuni.
453. Peep, H. Valgusest ja varjudest ühes jutustustekogus. - Edasi, 1959, 12. juuli.
454. Pender, L. /= L. Tigane/ Õnn ja tema otsijad. - Sirp ja Vasar, 1961, 26. mai.
- 454 A. Pillesaar, E. Kas kuuled, kuidas elu viisi peab? - Keel ja Kirjandus, 1961, 3, lk. 179-181.
455. Pillesaar, E. Näitekirjandus ja lavatükid 1964. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 5, lk. 257-262.
456. Pillesaar, E. Romaan positiivse kangelaseta. - Sirp ja Vasar, 1961, 11. aug.
457. Pohla, V. Kas luulekassett "Noored autorid 1962" kajastab tänapäeva? - Noorte Hääl, 1963, 25. jaan.
458. Poor Yorick /= P.-E. Rummo/ Kirjanduslikke kihermeid. - Noorus, 1967, nr. 8, lk. 74-75.
459. Poor Yorick /= P.-E. Rummo/ Seekord kirjanduselulisi kihermeid. - Noorus 1967, nr. 2, lk. 48.
460. Poots, Ü. Sügavuse suunas. - Rahva Hääl, 1970, 24. jaan.
461. Prink, E. Kirjanduslik mõte uue aja künnisel. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 7, lk. 387-396.
462. Prink, E. Poeet ja väikekodanlased. - Keel ja Kirjandus, 1963, nr. 2, lk. 117-120.
463. Promet, L. Kes on väikesed inimesed? - Rahva Hääl, 1964, 19. juuli.
464. Promet, L. Uus tutvus Aira Kaaluga. Sirp ja Vasar, 1966, 22. apr.
465. Puhvel, H. Etüüd lühiproosa ainetel. - Sirp ja Vasar, 1971, 1. jaan.

466. Puhvel, H. Kriitiline pilk 1958. a. proosakirjandusele. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 3, lk. 129-139.
467. Puhvel, H. Kriitilisi mõtteid tänapäeva kirjanduskriitikast. - Sirp ja Vasar, 1958, 8., 15. aug.
468. Puhvel, H. Leninlik peegeldusteooria ja kirjandus. - Sirp ja Vasar, 1970, 24. apr.
469. Puhvel, H. Lühiproosa arenguprobleeme. - Edasi, 1965, 19. detš.
470. Puhvel, H. Meie novellipõllust, selle harijatest ja harimisest. - Sirp ja Vasar, 1958, 4. apr.
471. Puhvel, H. Muretsemiseks on põhjust teistelgi. - Edasi, 1966, 14. aug.
472. Puhvel, H. Proosalisi mõtisklusi 1964. a. proosast. - Looming, 1965, nr. 4, lk. 565-576.
473. Puhvel, H. Rannaromaani arvustus + tagamõte. - Keel ja Kirjandus, 1970, nr. 6, lk. 369-371.
474. Puhvel, H. Tänapäeva elutunnetus ja kirjandus. - Sirp ja Vasar 1969, 28. veebr., 7. märts.
475. Põldmäe, J. Kolm köidet semiootikat. - Keel ja Kirjandus, 1969, nr. 11, lk. 693-700.
476. Põldmäe, J. Võilillepäikesega süles. - Edasi, 1965, 21. märts.
477. Põldmäe, R. Eesti kirjanduse probleeme XIX sajandi esimesel veerandil. - Keel ja Kirjandus, 1978, nr. 4, lk. 207-216.
478. Päevakorral on tänane Baltimaade proosakirjandus. - Sirp ja Vasar, 1968, 16. veebr.
479. Päll, E. Eksistentsialismist, absurdismist ja meie kirjanduskriitika mõttepinge tsentrumist. - Sirp ja Vasar, 1968, 5., 13. detš.
480. Päll, E. Kas see pole mitte põhiküsimusest möödakäimine? - Sirp ja Vasar, 1969, 21. veebr.

481. Päll, E. Meie ajastu mõistus, au ja südametunnistus. - SV, 1956, 17. veebr.
482. Päll, E. Optimismist, pessimismist, nihilismist ja kutsikakünismist. - Sirp ja Vasar, 1966, 21. jaan.
483. Päll, E. Seisukohtadest, millega on raske nõustuda. - Sirp ja Vasar, 1960, 22. jaan.
484. Päll, E. Teooria peab ka edaspidi valgustama teed praktikale. - Sirp ja Vasar, 1961, 18. aug.
485. Päll, E. Veel kord kirjandusliku arengu mõistmisest. - Sirp ja Vasar, 1971, 30. apr.
486. Rajamets, H. Mõningaid märkusi riimi kohta. - Looming, 1959, nr. 10, lk. 1571-1578.
487. Raud, M. Mata Traat ja tema värsid. - Noorte Hääl, 1960, 10. juuni.
488. Reinold, M. Oskar Urgarti realismikäsituse evolutsioon. - Looming, 1975, nr. 10, lk. 1725-1734.
- 488 A. Rimmelgas, L. Eesti kirjanduskriitika olukorrast ja ülesannetest. - Looming, 1959, nr. 1, lk. 104-122.
489. Rimmelgas, L. Jälle kriitika. - Sirp ja Vasar, 1969, 24. jaan.
490. Rimmelgas, L. Konflikt ja kangeline eesti viimase aja dramaturgias. - Looming, 1960, nr. 6, lk. 916-927.
491. Rimmelgas, L. Kongressiaasta kirjandusest. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 3, lk. 129-139; nr. 4, lk. 193-202; nr. 5, lk. 257-267.
492. Rimmelgas, L. Mis juhtus Roger Garaudyga. - Sirp ja Vasar, 1970, 20. veebr.
493. Rimmelgas, L. Mis on uus ja mis on vana. - Sirp ja Vasar, 1961, 24. veebr.
494. Rimmelgas, L. Naftaliinist läbiimbunud käsitlusviis. - Noorte Hääl, 1965, 5. veebr.

495. Remmelgas, L. Probleemidest, karakteritest, värvingutest. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 11, lk. 696-698.
496. Remmelgas, L. Satiirist ja dialektikast ehk elusad inimesed ja surnud normid. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 6, lk. 375-378.
497. Remmelgas, L. Sotsialistliku realismi aktuaalseid jooni. - Sirp ja Vasar, 1967, 17., 24., 31. märts; 7. apr. - 24., 31. märtsil, 7. apr. pealk. all: Sotsialistliku realismi aktuaalsed probleemid.
- 497 A. Remmelgas, L. 1963. aasta proosast ja draamast. - Looming, 1964, nr. 5, lk. 766-778.
498. Remmelgas, L. Vigadest ja väärhinnangutest. - Looming, 1956, nr. 11, lk. 1598-1609.
499. Remmelgas, L. Väljakirjutusi ja vahemärkusi. - Sirp ja Vasar, 1962, 15. juuni.
500. Rimmel, R. Variatsioonid "Sinise tulbi" teemadel. - Sirp ja Vasar, 1965, 19. nov.
501. Rummo, P. Põld on hea - miks saak vähene. - Looming, 1958, nr. 5, lk. 752-756.
502. Rummo, P. Rikas raamat. - Looming, 1959, nr. 12, lk. 1911-1914.
503. Rummo, P. Tänapäeva luule ümber. - Noorte Hääl, 1960, 14. detsember.
504. Rummo, P. Ühe laulu lugu. - Looming, 1961, nr. 1, lk. 111-128.
505. Rummo, P.-E. Kolmest momendist tähetunnis. - Looming, 1967, nr. 6, lk. 940-943.
506. Rummo, P.-E. Luule 67. - Looming, 1968, nr. 4, lk. 619-628.
507. Rummo, P.-E. Kersti Merilassi valikkogust. - Sirp ja Vasar, 1970, 6. veebruar.
508. Rummo, P.-E. "Närvitriiki" puhul. - Noorus, 1971, nr. 11, lk. 70-73.

509. Rummo, P.-E. August Sanga saja laulu mõjul. - Sirp ja Vasar, 1966, 11. veebr.
510. Rummo, P.-E. Staccato "Taevaste tuule" ajal. - Sirp ja Vasar, 1966, 16. sept.
511. Rummo, P.-E. Vestlus Jaan Kaplinski "Tolmust ja värvidest". - Sirp ja Vasar, 1967, 6. okt.
512. Runnel, H. Anne - ahvatlus ja ahelad. - Looming, 1967, nr. 2, lk. 276-286.
513. Runnel, H. Balti konverents. - Looming, 1968, nr. 3, lk. 475-477.
514. Runnel, H. Kas teab teadus, mis on headus? - Sirp ja Vasar, 1968, 19. juuli.
515. Runnel, H. Kirjandus kui niisugune. - Looming, 1966, nr. 1, lk. 139-144.
516. Runnel, H. Loomise stiihia ja sihiteadlikkus. - Edasi, 1967, 22. okt.
517. Runnel, H. Luuletaja lahkumine Eedenist. - Looming, 1972, nr. 4, lk. 678-683.
518. Runnel, H. Meie luuleankeet. - Sirp ja Vasar, 1965, 16. apr.
519. Runnel, H. Pestud kätega mees. - Looming, 1968, nr. 1, lk. 147-152.
520. Runnel, H. Veel ühest võlast. - Sirp ja Vasar, 1966, 8. juuli.
521. Runnel, H. Üks maailm sisevaates. - Looming, 1970, nr. 5, lk. 758-777.
522. Ruud, L. Luuletused huvitavast maailmast. - Noorte Hääl, 1965, 7. märts.
523. Ruud, L. Mäng ja mõõt. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 10, lk. 634-635.
524. Ruud, L. "Olla, olla, mitte näida..." - Noorte Hääl, 1967, 3. juuni.

525. Rähesoo, J. See maailm ja teised. - Looming, 1969, nr. 7, lk. 1073-1093.
526. Saar, A. Mõtisklusi möödunud aastatest (koos "Pinginaabrite" autoriga). - Rahva Hääl, 1965, 25. apr.
527. Salu, R. Andres Lapeteuse kohus. - Kultuur ja Elu, 1963, nr. 12, lk. 38.
528. Sang, A. Juhan Liivi luuleaahind Paul-Eerik Rummole. - Sirp ja Vasar, 1966, 6. mai.
529. Sarap, R. Sotsialistlik realism - nõukogude kunsti ja kirjanduse loominguline meetod. - Looming, 1956, nr. 5, lk. 660-667.
530. Schmuul, A. Andres Ehini "kurjalilled". - Looming, 1971, nr. 3, lk. 475-476.
531. Schmuul, A. Oh seda Suumanit! - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 5, lk. 304-305.
532. Schmuul, A. Toksimine, proosaline. - Sirp ja Vasar, 1967, 17. veebr.
533. Schmuul, A. Üks laul sajast. - Looming, 1966, nr. 3, lk. 505-506.
534. Seekord kirjanduse "pealisehitusest": /Vestlusringi kokkuvõte/ - Edasi, 1966, 30. jaan.
535. Semper, J. Kunsti maitsmisest ja kunstist arusaamisest. - Rmt.: Semper, J. Mõtterännakud. Tln., 1969, 1, lk. 91-105.
536. Semper, J. Luule ja kaasaeg. - Looming, 1961, nr. 4, lk. 610-618.
537. Siimisker, L. Arupidamisi kirjanduse iibe üle mitme kandi pealt. - Sirp ja Vasar, 1971, 5. veebr.
538. Siimisker, H. "Edasi" ankeet. - Edasi, 1958, 12. okt.
539. Siimisker, H. Jätkakem mõttevahetust. - Looming, 1965, nr. 9, lk. 1429-1433.
540. Siimisker, H. Mitte arvustuseks, pigem pisuhännaks. - Sirp ja

Vasar, 1966, 11. veebr.

541. Siimisker, L. Mõned ääremärkused retsensiooni aasaineks. - Looming, 1958, nr. 6, lk. 947-952.
542. Siimisker, H. Mõtisklusi kriitikast. - Edasi, 1961, 4. juuni.
543. Siimisker, L. Proosa 1970. - Looming 1971, nr. 2, lk. 267-289.
544. Siimisker, L. Ringiratast juttu 1967. a. kriitikast. - Looming, 1968, nr. 5, lk. 757-778.
545. Siimisker, H. Rõõm ühest ilusast luuleraamatust. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 10, lk. 633-636.
546. Siimisker, H. A.H. Tammsaare. - Tln.: ERK, 1962. - 240 lk.
547. Siimisker, H. Ühest tänapäeval elavast teosest. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 12, lk. 760-765.
548. Siimisker, H. Ülevaadet üle vaadates. - Sirp ja Vasar, 1967, 17. nov.
549. Siirak, E. Ilukirjanduse stiilist ja selle uurimisest. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 8, lk. 449-460.
550. Siirak, E. Kirjanduskriitika teemadel. - Looming, 1974, nr. 8, lk. 1375-1390.
551. Siirak, E. Kirjanduslikust kujundilisusest. - Keel ja Kirjandus, 1963, nr. 6, lk. 321-331; nr. 7, lk. 385-393.
552. Siirak, E. Johannes Semper. - Tln.: Eesti Raamat, 1969. - 255 lk.
553. Siirak, E. Stiil kui sõnakunsti fenomen. - Looming, 1971, nr. 3, lk. 432-453.
554. Siirak, E. Žanriteoreetiliselt kirjanduskriitikast. - Keel ja Kirjandus, 1975, nr. 1, lk. 1-8.
555. Siirak, E. Tammsaare kirjandusliku publitsitika mõttesuundi. - Looming, 1965, nr. 3, lk. 451-466; nr. 4, lk. 577-589.
556. Siirak, E. Friedebert Tuglase kirjanduskriitika ja kaasaeg. - Rahva Hääl, 1966, 27. veebr.

557. Siirak, E. Marie Underi mõttemaailmast tema esseedes ja artiklites. - Keel ja Kirjandus, 1969, nr. 9, lk. 513-528.
558. Siirak, E. Vabamõtlemisi kirjanduslikust esseest. - Looming, 1966, nr. 5, lk. 809-821.
559. Sirge, R. Kas ainult läbivõetud kinnistav? - Sirp ja Vasar, 1959, 20. nov.
560. Sirge, R. Lahtisel teel või lasteaias. - Sirp ja Vasar, 1958, 28. veebr.
561. Sirge, R. Vaka alt vaekausile. - Looming, 1959, nr. 12, lk. 1893-1902.
562. Smuul, J. Eesti nõukogude kirjandus 1954.-1958. a. ja kirjanduse ees seisvad ülesanded. - Sirp ja Vasar, 1958, 19. detš.
563. Smuul, J. Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu tööst ja meie kirjanduse ees seisvatest ülesannetest. - Looming, 1954, nr. 7, lk. 844-861.
564. Sotsiaalpsühholoogia. - Tln., Eesti Raamat, 1978. - 335 lk.
565. Stolovitš, L. Dialoog Paul-Eerik Rummo "Tuhkatriinu" puhul. - Noorus, 1969, nr. 4, lk. 46-48.
566. Stolovitš, L. "Kaasaegne ja "igavene" kunstis. - Looming, 1960, nr. 1, lk. 137-150.
567. Stolovitš, L. Kunsti olemus V.I. Lenini käsituses. - Keel ja Kirjandus, 1970, nr. 4, lk. 205-215.
568. Suislepp, H. Neli terepatsi ehk "Närvitrüki" närvist ning värvist. - Looming, 1971, nr. 10, lk. 1581-1592.
569. Surkov, A. Nõukogude kirjanduse ülesanded kommunismi ehitamisel. - Sirp ja Vasar, 1959, 22. mai.
570. Sutškov, B. Leninism ja kaasaegne kirjandusprotsess. - Rahva Hääl, 1969, 31. aug.
571. Sögel, E. Meie kirjanduspärand ja kaasaja nõukogude kirjandus emigrantlikus kõverpeeglis. - Looming, 1958, nr. 9, lk. 1408-1421.

572. Sögel, E. Mõnda kirjandusteaduse tööpõllult. - Sirp ja Vasar, 1966, 28. jaan.
573. Sögel, E. Märkmeid eesti emigrantlikust kirjandusest. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 10, lk. 577-588.
574. Säre, H. Kas õigustab? - Sirp ja Vasar, 1962, 25. mai.
575. Säärits, E. Mõningaid jooni eesti kirjanduskriitikast XIX ja XX sajandi vahetusel. - Rmt.: Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused. Tln., 1958, 3, lk. 124-154.
576. Sööt, B. Kirjandusteooria lühikursus. - Tln.: Valgus, 1966. - 204 lk.
577. Sööt, B. Vastumuretsemisi "Kirjandusteooria lühikursuse" kriitika puhul. - Sirp ja Vasar, 1966, 29. juuli.
578. Sööt, B. Veel vooludest ja kirjanduse hindamisest. - Sirp ja Vasar, 1966, 19. aug.
579. Šolohhov, M. Seltsimees M.A. Šolohhovi kõne /NLKP XX kongressil. - Sirp ja Vasar, 1956, 24. veebr.
580. Talvet, J. Sissejuhatuses aegruumi poetikasse. - Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 11, lk. 641-648.
581. Tamm, A/ksel/. Mulluse luule saavutuste puhul. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 4, lk. 193-201.
582. Tamm, A/ksel/. Mõtlemisi noorte luulest. - Sirp ja Vasar, 1962, 7. detsember.
583. Tamm, A/ksel/. Teel tuumakuselo. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 7, lk. 435-437.
584. Tamm, A/ksel/. Teravalt, tabavalt. - Sirp ja Vasar, 1959, 30. jaan.
585. Tamm, A/rnold/. Ideaalist, kaasaegsusest ja positiivsest kangelasest meie draamakirjanduses. - Looming, 1959, nr. 9, lk. 1404-1415.

586. Tamm, A./rnoel/. Kriitika subjektiivsusest ja kaasaegsuse ühe-
kõlgselt tõlgendamisest. - Sirp ja Vasar, 1962, 23. veebr.
587. Tammsaare, A.H. Looming ja arvustus. - Rmt.: Tammsaare, A.H.
Valitud artiklid. Tln., 1976, lk. 287-292.
588. Tarand, H. Kirjandusteoreetiliste mõistete piiritlemise kat-
seid. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 9, lk. 513-521.
589. Tarand, H. Kui raamatus on ainult sündmustik. - Keel ja Kirjan-
dus, 1958, nr. 7, lk. 437-438.
590. Tarand, M. Taastulek "Tähetunniga". - Noorte Hääl, 1966, 23.
nov.
591. Tennov, E. Kui kriitika juhib tähelepanu. - Sirp ja Vasar,
1966, 4. veebr.
592. Tigane, L. Üldine tase peab tõusma. - Keel ja Kirjandus, 1959,
nr. 10, lk. 577-583.
593. Tihhonov, N. Nelikümmend aastat nõukogude kirjandust ja ette-
valmistus kirjanike III kongressiks. - Sirp ja Vasar, 1958,
21. veebr.
594. Tonts, Ü. Antikangelase romaan. - Looming, 1967, nr. 5, lk.
782-785.
595. Tonts, Ü. "Edasi" ankeet. - Edasi, 1958, 26. okt.
596. Tonts, Ü. Eesti nõukogude kirjanduskriitikast 1950. aasta~~ta~~
paiku. - Looming, 1966, nr. 12, lk. 1921-1928.
597. Tonts, Ü. Eesti proosa aastal 1967. - Looming, 1968, nr. 4,
lk. 608-618.
598. Tonts, Ü. Huvi inimese ja inimliku vastu. - Keel ja Kirjandus,
1966, nr. 5, lk. 317-318.
599. Tonts, Ü. Ilmunud kirjandusteooria puhul. - Looming, 1959, nr.
12, lk. 1914-1916.
600. Tonts, Ü. "Ilus suur sisseelatud külatänav." - Keel ja Kirjan-
dus, 1971, nr. 2, lk. 112-113.

601. Tonts, Ü. Jälle uus luuleraamat. - Edasi, 1960, 30. okt.
602. Tonts, Ü. Karakteriloomingust ja kangelasest viimaste aastate romaanis. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 12, lk. 705-712.
603. Tonts, Ü. Keskmiste päevade lood. - Sirp ja Vasar, 1967, 10. veebr.
604. Tonts, Ü. J. Krossi kolmas kogu. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 4, lk. 240-241.
605. Tonts, Ü. Lihtsad asjad. - Edasi, 1959, 4. okt.
606. Tonts, Ü. Loomingumeetodi teooria poole. - Looming, 1969, nr. 3, lk. 433-440.
607. Tonts, Ü. Maa ja rahva teema uusi arendusi ning teisi jutte. - Looming, 1965, nr. 10, lk. 1588-1593.
608. Tonts, Ü. Meie tänase romaanikirjanduse mõnest möödust. - Sirp ja Vasar, 1971, 19., 26. veebr.
609. Tonts, Ü. Mulluse luuleaasta argi- ja pühapäevast. - Rahva Hääl, 1967, 5. veebr.
610. Tonts, Ü. Mõtteid äratav reisiraamat. - Edasi, 1959, 26. apr.
611. Tonts, Ü. Mõtteid ühe debüüdi puhul. - Edasi, 1961, 2. juuli.
612. Tonts, Ü. Paar kiuslikku küsimust. - Edasi, 1966, 25. det.
613. Tonts, Ü. Paar küsimist ja kostmist mullusest lühiproosast. - Rahva Hääl, 1965, 7. veebr.
614. Tonts, Ü. Poeetilisi hetki ja kriitilisi meeliklusi. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 1, lk. 50-51.
615. Tonts, Ü. Romaaniks saanud elu. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 8, lk. 498-500.
616. Tonts, Ü. Tähelepanekuid luulekriitikast ja mõni sõna mõttevahetuse jätkuks. - Sirp ja Vasar, 1964, 3. juuli.
617. Tonts, Ü. Tähelepanu, positiivne kangelane! - Looming, 1967, nr. 2, lk. 309-312.
618. Tonts, Ü. Valgus ja vari inimeste taeva all. - Edasi, 1965, 25. apr.

619. Tonts, Ü. Arvo Valtoni teine raamat. - Edasi, 1966, 19. juuni.
620. Tooming, O. Talendist, võimalustest ja vastutusest. - Sirp ja Vasar, 1958, 14. märts.
621. Toomla, J. Esimene artiklitekogumik. - Rahva Hääl, 1958, 3. juuli. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
622. Toomla, J. Kas uue etapi künnisel? - Looming, 1961, nr. 9, lk. 1432-1435.
623. Toomla, J. "Kuidas elaksid?" - Edasi, 1958, 30. nov.
624. Toomla, J. Kõrge ideelisuse poole. - Edasi, 1958, 2. veebr.
625. Toomla, J. "Laulud ei lõpe". - Sirp ja Vasar, 1961, 7. apr.
626. Toomla, J. Mõtisklusi inimestest meie kõrval. - Rahva Hääl, 1965, 21. nov.
627. Toomla, J. Nooruslikult röömus värsiraamat. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 7, lk. 437-438.
628. Toomla, J. Romaanivõistluse peategelasteks on kolhoosnikud. - Rahva Hääl, 1968, 21. jaan.
- 628 A. Toomla, J. "Rändajad maanteel". - Edasi, 1960, 19. juuni.
629. Toomla, J. "Suurim suutmine - enda muutmine". - Noorte Hääl, 1970, 21. veebr.
630. Traat, M. Kongressieeliku äratundmisi. - Sirp ja Vasar, 1966, 7. jaan.
631. Traat, M. Meie luuleankeet. - Sirp ja Vasar, 1965, 14. mai.
632. Treier, E. Nõuandeid kirjanduslikuks kohtuks romaani "Külmale maale" tegelaste üle. - Kultuuritöötaja, 1958, nr. 7, lk. 19-21.
633. Tuglas, F. Marginaalia. - Rmt.: Tuglas, F. Kriitika. Trt., 1936, 5, lk. 151-253.
634. Tulik, A. Elu keskel. - Edasi, 1959, 22. veebr.
635. Tulik, A. Hea tahte luule. - Sirp ja Vasar, 1960, 13. mai.

636. Tulik, A. Head ended. - Edasi, 1960, 14. veebr.
637. Tulik, A. "jt.". - Edasi, 1959, 13. dets.
638. Tulik, A. Kunst algab karakterist. - Looming, 1962, nr. 6, lk. 953-957.
639. Tulik, A. Tõnis Lehtmetsa juhtum. - Sirp ja Vasar, 1966, 25. märts.
640. Tulik, A. Mineviku jälgedel. - Edasi, 1959, 22. märts.
641. Tulik, A. Nojah... - Sirp ja Vasar, 1961, 17. nov.
642. Tulik, A. Tükitööst ja külmast südamest. - Sirp ja Vasar, 1966, 26. aug.
643. P. T/ulviste/ "Mina" ja teised. - Looming, 1970, nr. 3, lk. 474-475.
644. Tuulik, J. Heade tahtmiste raamat. - Sirp ja Vasar, 1967, 22. dets.
645. Tuulik, J. Järelvirvendusi. - Edasi, 1966, 20. veebr.
646. Tuulik, J. Mehed tulevad merest. - Looming, 1968, nr. 4, lk. 631-633.
647. Tuulik, Ü. Noored mehed kirjanduses. - Looming, 1966, nr. 1, lk. 145-150.
648. Tuulik, Ü. Rataste vahel. - Sirp ja Vasar, 1966, 15. apr.
649. Unt, M. Eneseleidmisest Aafrika kuumal merel. - Edasi, 1965, 5. sept.
650. Unt, M. Kõige tähtsam on looming. - Edasi, 1965, 3. okt.
651. Unt, M. Gustav Suitsu õhtu järel. - Looming, 1969, nr. 4, lk. 633-636.
652. Utt, O. Head teed! - Edasi, 1960, 3. apr.
653. Utt, O. Ideelisus on kunstiloomingu hing. - Eesti Kommunist, 1967, nr. 3, lk. 3-12.
654. Utt, O. Ideelisest selgusest, alltekstist ja muust. - Edasi, 1958, 7. dets.

655. Utt, O. Kavatsus ja resultaad. - Looming, 1960, nr. 7, lk. 1113-1118.
656. Utt, O. Kokkuvõtteid ja järeldusi. - Edasi, 1958, 27. juuli.
657. Utt, O. Konfliktiprobleemist tänapäeva kirjanduses. - Keel ja Kirjandus, 1960, nr. 11, lk. 641-652.
658. Utt, O. Kriitikast ja muust. - SV, 1958, 25. apr.
659. Utt, O. Lahtisi lehti. - Sirp ja Vasar, 1966, 16. veebr.
660. Utt, O. Mullusest proosa- ja draamaloomingust. - Looming, 1959, nr. 4, lk. 601-614.
661. Utt, O. Mõni sõna lisaks kahepäevasele mõttevahetusele. - Sirp ja Vasar, 1961, 19. mai.
662. Utt, O. Mõttest ja selle väljendusest. - Edasi, 1958, 30. aug.
663. Utt, O. Eduard Männiku jutustusi lugedes. - Rahva Hääl, 1959, 20. aug. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
664. Utt, O. Märkmeid luulest ja luulekriitikaast. - Sirp ja Vasar, 1958, 14. nov.
665. Utt, O. Peamine elus - peamine laval. - Sirp ja Vasar, 1960, 29. apr.
666. Utt, O. Poleemilist poleemika ümber. - Sirp ja Vasar, 1960, 28. okt.
667. Utt, O. Sellest, mis kammitseb sammu. - Sirp ja Vasar, 1962, 23. märts.
668. Utt, O. "Sära meri, mu kullake!". - Rahva Hääl, 1959, 2. apr. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
669. Utt, O. Tähelepanekuid tänavuselt kirjandusvõistluselt. - Edasi, 1960, 11. detš.
670. Utt, O. Veel kord noortest. - Edasi, 1958, 12. okt.
671. Utt, O. Üldpilt on rõõmustav. - Edasi, 1959, 22. nov.
672. Uuk, E. Küll on ikka arusaamad! - Edasi, 1965, 7. veebr.

673. Uusaastasoove kirjandusele ja pilk tagasi 1967. aastale. - Rahva Hääl, 1968, 7. jaan.
674. Vaarandi, D. Otsingutest luules. - Sirp ja Vasar, 1958, 12. dets.
675. Valton, A. Probleemist Mati Undi "Võlas". - Noorus, 1965, nr. 3, lk. 73-75.
676. Veel kord "luule ümber". - Sirp ja Vasar, 1960, 23. dets.
677. Veidemann, R. Iseloomulikku 1960. aastate kirjanduskriitikas. - Rmt.: XXV Kreutzwaldi päevade konverentsi ettekannete teesid. Trt., 1981, lk. 22-24.
678. Veidemann, R. Kriitikaveskid jahvatavad. - Keel ja Kirjandus, 1977, nr. 10, lk. 631-634.
679. Veidemann, R. Kriitilisi marginaale kriitikast, retsensioonist iseäranis. - Sirp ja Vasar, 1975, 14. märts.
680. Veidemann, R. Kuidas lugeda (ja uurida) kirjanduskriitikat? - Sirp ja Vasar, 1977, 29. juuli.
681. Veidemann, R. Kujundi võimalustest kirjanduskriitikas. - Keel ja Kirjandus, 1982, nr. 5, lk. 225-231.
682. Veidemann, R. Sissejuhatuseks kirjanduskriitika poetikasse. - Keel ja Kirjandus, 1979, nr. 3, lk. 129-141.
683. Viiding, I. Luule ja kaasaeg. - Sirp ja Vasar, 1961, 3. märts.
684. Viiding, I. Meie lüüriline kangelane. - Sirp ja Vasar, 1961, 12. mai.
685. Viiding, I. Siit ja sealt. - Rahva Hääl, 1965, 16. märts.
686. Viiding, I. "Tondiõmaja" - Sirp ja Vasar, 1970, 5. juuni.
681. Viiding, I. Tähtsast ja vähem tähtsast luules ja luulekriitikas. - Looming, 1965, nr. 12, lk. 1881-1890.
688. Viiding, I. Tööpäeva künnisel. - Sirp ja Vasar, 1961, 20. jaan.
689. Viiding, I. Vanad ja uued rajad. - Sirp ja Vasar, 1960, 1. juuli
690. Viiding, I. Ühest romaanist kolmes "Loomingus". - Sirp ja Vasar, 1962, 26. okt.

691. Viiding, P. Eesti luulest 1957. aastal. - Looming, 1958, nr. 4, lk. 575-582.
- 691 A. Viiding, P. Optimistlik ja tänapäevane. - Noorte Hääl, 1960, 14. märts.
- 691 B. Viiding, P. Poetid, mina olen optimist! - Noorte Hääl, 1959, 22. jaan.
692. Viiding, P. Positiivse kangelase probleemist. - Sirp ja Vasar, 1948, 18. sept.
- 692 A. Viiding, P. See on suur luule. - Sirp ja Vasar, 1959, 2. okt.
693. Viiding, P. Teema, idee, süžee. - Noorus, 1959, nr. 4, lk. 17-19.
- 693 A. Viiding, P. Uno lahe uutest värsivihikutest. - Looming, 1961, nr. 5, lk. 794-797.
694. Viiding, P. Vabavärsist lähtudes. - Sirp ja Vasar, 1958, 5. det.
695. Viiding, P. Väike vestlus poeesiast. - Noorte Hääl, 1959, 19. juuli.
696. Viiding, P. Värsse lugedes. - Rahva Hääl, 1958, 4. sept. - Lisalehel "Kirjandus ja Kunst".
697. Villandi, V. "Armastan maad!". - Looming, 1958, nr. 10, lk. 1596-1599.
698. Villandi, V. Et jäljed jääksid. - Keel ja Kirjandus, 1966, nr. 9, lk. 578-580.
699. Villandi, V. Humoreskid ilma huumorita. - Sirp ja Vasar, 1962, 13. apr.
700. Villandi, V. Kaevupeegel. - Keel ja Kirjandus, 1967, nr. 2, lk. 120-122.
701. Villandi, V. Kodaniku silma ja poeedi sulega. - Keel ja Kirjandus, 1959, nr. 5, lk. 309-311.

702. Villandi, V. Kristallpuhta kangelase lugu. - Keel ja Kirjandus, 1968, nr. 3, lk. 186-187.
703. Villandi, V. Kuhu jäi kunstiline süntees? - Sirp ja Vasar, 1960, 12. veebr.
704. Villandi, V. "Maantee läbi metsa". - Rahva Hääl, 1960, 28. juuli.
705. Villandi, V. Minevik vaatab tulevikku. - Keel ja Kirjandus, 1961, nr. 12, lk. 762-764.
706. Villandi, V. Näojoontest ja käekirjast. - Sirp ja Vasar, 1958, 8. aug.
707. Villandi, V. Poeetiline proosa. - Looming, 1965, nr. 7, lk. 1109-1111.
708. Villandi, V. Poolikult täitunud lootused. - Sirp ja Vasar, 1972, 17. nov.
709. Villandi, V. Tants kuldvasika ümber. - Looming, 1958, nr. 6, lk. 952-955.
710. Villandi, V. Teed pole kitsad! - Sirp ja Vasar, 1960, 15. juuli.
711. Villandi, V. Teekond eneseleidmiseni. - Sirp ja Vasar, 1970, 13. veebr.
712. Vinkel, A., Kääri, K. Esimene pääsuke. - Keel ja Kirjandus, 1958, nr. 6, lk. 369-375.
713. Vinkel, A. Sarja "Eesti kirjamehi" kolm voosi. - Sirp ja Vasar, 1962, 9. veebr.
714. Väli, H. Mõtteid lastekirjanduse ümber. - Sirp ja Vasar, 1959, 30. okt.
715. Välipõllu, H. Ka kerge žanr on raske ala. - Sirp ja Vasar, 1965, 15. jaan.
716. Välipõllu, H. Luuletaja ja lugeja. - Looming, 1967, nr. 8, lk. 1273-1274.
717. Välipõllu, H. Mõni mõte viimase aja luulest. - Sirp ja Vasar,

- 1962, 23. nov.
718. Välipõllu, H. Sõnad ja sõnastamatu. - Keel ja Kirjandus, 1965, nr. 7, lk. 436-437.
719. Välipõllu, H. Terviklik luuletuskogu. - Keel ja Kirjandus, 1962, nr. 4, lk. 243-244.
720. Välismaal elavate eesti kirjanike ja heliloojate loomingu õhtu. - Kodumaa, 1967, 22. märts.
721. Ühe mõttevahetuse puhul. - Rahva Hääl, 1969, 16. märts.
722. Yrliid, R. Litteraturrecensionens anatomi. - In: Varpio, Y. Kirjallisuuskritiikki. Tampere, 1977.

SISUKORD

Sissejuhatus	1
I Eesti nõukogude kirjanduskriitika 1958 - 1964.....	23
1. Suhe kirjandusega	23
1.1. Sotsiaalpoliitilisest taustast ja kirjandusprotsessi suundumistest 1950. aastate teisel poolel	23
1.2. Kirjanduslik mõte ENSV Kirjanike Liidu IV kongressi kännisel.....	28
1.3. Tegelikkus ja kirjandus	35
1.3.1. Kaasaegsus	37
1.3.2. Kunstimeisterlikkus	41
1.3.2.1. Novaatorlus	43
1.3.2.2. Sisu ja vorm	47
2. Kriitika meetod.....	50
2.1. Teose parameetrika tõlgendamise iseloomulikke jooni ..	50
2.1.1. Ainestik, ideestik, probleem.....	50
2.1.2. Karakter.Konflikt.....	52
2.1.3. Teose kompositsioon	55
2.1.4. Kujundilisus	56
2.2. Analüüsi ja hinnangu vahetõrge	60
3. Poeetika	65
3.1. Vaatepunkt	65
3.2. Adressaat. Dialoogilisus	69
3.3. Kriitika kompositsioon.Žanritest.....	70
3.4. Kriitika keel.....	74
II Eesti nõukogude kirjanduskriitika 1965 -1972	77
1. Suhe kirjandusega.....	77
1.1. Ühiskondlik-politiitilisest taustast.....	77

1.2. Kirjanduselust	81
1.3. Kirjandusprotsessi suundumiste peegeldumine krii- tikas	84
1.3.1. Luule	85
1.3.2. Proosa	89
1.3.2.1. Romaan	90
1.3.2.2. Lühiproosa (novell)	92
1.3.2. Draama	95
1.4. Kriitika enesemääratlus	97
1.5. Kirjandusliku mõtte liikumisi	100
1.5.1. Loomingumeetodi problemaatika aktualiseerumine	102
2. Meetod	108
2.1. Iseloomulikke teose parameetrika tõlgendamises	113
2.1.1. Ainestik, ideestik, probleem	113
2.1.2. Karakter	115
2.1.3. Kujundilisus	118
2.2. Analüüsi ja hinnangu vahekord	121
3. Poeetika	129
3.1. Vaatepunkt	130
3.2. Adressaat. Dialogilisus	136
3.3. Kompositsioon. Žanrid	140
3.3.1. Essee aktualiseerumine	144
3.4. Kriitika keel	148
3.4.1. Kujund kriitikas	151
Kokkuvõte	156
Kasutatud kirjandus	161
Sisukord	208